Handbogsrest 2

homoseksuelles vilkår

afgivet af kommissionen til belysning af homoseksuelles situation i samfundet

ex. 2
DET JURIDISKE LABORATORIUM VED KØBENHAVNS UNIVERSITET

betænkning nr. 1127

1988

ISBN 87-503-7120-7
Ju 00-200-bet.
Eloni Tryk, Kbh.

Indhold

Indledning . . . 7
0.1. Kommissorium og sammensætning . . . 7
0.2. Det hidtidige arbejde . . . 9
0.2.1. Delbetænkningen om homoseksuelle og arveafgift . . . 9
0.2.2. Redegørelsen "Lyst eller nød?" . . . 9
0.2.3. Diskrimination . . . 9
0.3. Interviewundersøgelse . . . 9
0.4. Om betænkningen . . . 11

Kapitel 1. De homoseksuelle . . . 15

Kapitel 2. Strafferetlig lovgivning . . . 22
2.1. Tidligere lovgivning . . . 22
2.2. Gældende ret . . . 28
2.3. Kommissionens forslag . . . 28

Kapitel 3. Situationen i andre lande . . . 29
3.1. Sverige . . . 29
3.2. Norge . . . 29
3.3. Andre europæiske lande . . . 29

Kapitel 4. Diskrimination . . . 32
4.1. Indledning . . . 32
4.2. Gældende antidiskriminationslovgivning . . . 32
4.2.1. Straffelovens § 266 b og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m. v. . . . 32
4.2.2. Andre antidiskriminationsbestemmelser . . . 35
4.3. Initiativer på internationalt plan imod diskrimination af homoseksuelle . . . 36
4.3.1. Europarådet . . . 36
4.3.2. Europa-Parlamentet . . . 37
4.3.3. Nordisk Råd . . . 37
4.4. Norsk og svensk ret . . . 37
4.5. Forslag fra Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske . . . 39
4.6. Kommissionens overvejelser . . . 40

Kapitel 5. Arbejdsmarkedet . . . 44
5.1. Indledning . . . 44
5.2. Ansættelse . . . 44

5.3. Forholdene under ansættelsen 47
5.4. Afskedigelse 47
5.5. Internationale dokumenter 48
5.6. Kommissionens overvejelser 48

Kapitel 6. Udiandingelovgivningen 51
6.1. Opholdstilladelse 51
6.1.1. Ægteskab 51
6.1.2. Registreret partnerskab 52
6.1.3. Fast samlivsforhold 52
6.1.4. Flygtningereglerne 54
6.2. Forslag fra Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske 56
6.3. Kommissionens overvejelser 56

Kapitel 7. Homoseksuelle pars retsstilling i dag 58
7.1. Forsørgelse 58
7.2. Samlivsophør 59
7.2.1. Formueforhold 59
7.2.2. Lejeboligen 60
7.3. Ophør ved død 60
7.3.1. Testamente 60
7.3.2. Arveafgift 61
7.3.3. Formueforhold 62
7.3.4. Lejeboligen 62
7.3.5 Forsørgertabserstatning 63

Kapitel 8. Børn 65
8.1. Forældremyndighed 65
8.1.1. Egne børn 65
8.1.2. Stedbørn 67
8.1.3. Fremmede børn 68
8.2. Adoption 68
8.2.1. Egne børn 68
8.2.2. Stedbørn 68
8.2.3. Fremmede børn 69
8.2.4. Den europæiske adoptionskonvention 69
8.3. Plejetilladelse 70
8.4. Insemination 71
8.5. Kommissionens overvejelser 71

Kapitel 9. Det sociale område 74
9.1. Indledning 74
9.2. Den sociale lovgivning 74
9.2.1. Samlivsmellem to personer 74
9.2.2. Forsørgelsespligten 75
9.2.3. Gennemgang af den sociale lovgivning 76
9.2.4. Overvejelserne i betænkning nr. 1087/1986 om lige-
behandling af samliv med og uden ægteskab inden for
den sociale lovgivning 90
9.3. Øvrige sociale ordninger 92
9.3.1. Pension i medfør af tjenestemandslovgivningen 92
9.3.2. Arbejdsmarkedets tillægspension (ATP) 93
9.3.3. Kollektive pensionsforsikringer 93
9.3.4. Gruppelivsforsikringer 94
9.3.5. Udvalget vedrørende bevarelse af pensionsret ved se-
paration og skilsmisse 95
9.4. Bibiioteksafgift 96
9.5. Kommissionens overvejelser 97

Kapitel 10. Beskatning 99
10.1. Ægtefællerne 99
10.1.1. Opgørelsen af den skattepligtige indkomst og formue 99
10.1.2. Overførelse af underskud og uudnyttet personfradrag 100
10.1.3. Skatteberegning 100
10.1.4. Retshandler mellem ægtefæller 101
10.1.5. Samlivsforholdets ophør 101
10.2. Ugifte samlevende 101
10.2.1. Beskatning under samlivet 101
10.2.2. Beskatning ved opløsning af samlivsforholdet 102

Kapitel 11. Tidligere forslag om lovgivning for parforhold 104
11.1. Diskussionen indtil 1980 104
11.1.1. Forslag til lov om faste samlivsforhold og deres op-
løsning 104
11.1.2. Drøftelserne i Ægteskabsudvalget af 1969 106
11.2. Forslagene om registreret partnerskab 107
11.2.1. Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske 107
11.2.2. Det Radikale Venstres beslutningsforslag 108

Kapitel 12. Registreret partnerskab 109
12.1. Indledning 109
12.2. Valg af udgangspunkt 109
12.3. Lovskitser 110
12.3.1. Bemærkninger til skitse til lov om registreret partnerskab 114
12.3.2. Bemærkninger til skitse til lov om ændring af forskel 1 i ge 1 ovbestemmel ser om ægteskab 120
12.4. Kommissionens stillingtagen til indførelse af regi streret partnerskab 122

Kapitel 13. Anden fremtidig lovgivning 129

Kapitel 14. Undervisning 131
14.1. Indledning 131
14.2. Videregående undervisning 131
14.3. Grundskolen og de fortsatte skoleuddannelser 133
14.4. Kommissionens overvejelser 136

Bilag:

1. Træk af bøssers og lesbiskes kultur og organisation i Danmark. En redegørelse udarbejdet af repræsentanterne for Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske i kommissionen 139

2. Landsforeningen for Bøsser og Lesbiskes lovforslag om registreret partnerskab for personer af samme køn, 1982, med rettelser 1984 169

3. Lov nr. 339 af 4. juni 1986 om ændring af lov om afgift af arv og gave (Lempelse af arveafgiften for samlevende søskende og samlevende personer af samme køn) 186

4. Lov nr. 357 af 3. juni 1987 om ændring af borgerlig straffelov og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. (Forbud mod diskrimination på grund af seksuel orientering) 187

5. Eksempler på kulturelle produktioner vedrørende bøsser og lesbiske inden for dansk dramatik, film, kortfilm, video og litteratur. En oversigt udarbejdet af Kultur- og Kommunikationsministeriet 188

Indledning

0.1. Kommissorium og sammensætning

Den 30. marts 1984 fremsatte medlemmer af Socialdemokratiet, Socialistisk Folkeparti, Det Radikale Venstre og Venstresocialisterne et forslag til folketingsbeslutning om nedsættelse af en kommission til belysning af homoseksuelles situation i samfundet. Forslaget samt bemærkningerne hertil er gengivet i Folketingstidende 1983-84, 2. samling, tillæg A, sp. 3677-82. Forslaget blev vedtaget uændret den 24. maj 1984.

Kommissionen blev nedsat af justitsministeren den 21. november 1984 med følgende kommissorium:

"Folketinget vedtog den 24. maj 1984 et forslag til folketingsbeslutning om nedsættelse af en kommission til belysning af homoseksuelles situation i samfundet.

Ifølge folketingsbeslutningen skal kommissionen have følgende kommissorium:

> "Idet det anerkendes, at homoseksuelle bør have mulighed for at leve i overensstemmelse med deres identitet og indrette sig herefter i samfundet, og idet det erkendes, at mulighederne herfor ikke er til stede i tilstrækkeligt omfang, skal kommissionen sammenstille og fremlægge tilgængelig videnskabelig dokumentation om homoseksualitet og homoseksuelles livsform samt foranstalte undersøgelser, der belyser homoseksuelles juridiske, sociale og kulturelle situation.
>
> I forlængelse heraf skal kommissionen fremkomme med forslag til foranstaltninger, der sigter mod at fjerne eksisterende diskrimination inden for alle sektorer i samfundet, og som i øvrigt forbedrer de homoseksuelles situation, herunder forslag til bestemmelser for faste samlivsforhold."

Kommissionen skal således søge at udrede de homoseksuelles faktiske livsform og levevilkår. Kommissionen bør herunder overveje, i hvilket omfang det materiale og de undersøgelser, som er fremlagt i den svenske betænkning fra august

1984 om de homoseksuelles situation i samfundet, kan danne udgangspunkt for kommissionsarbejdet.

Ægteskabsudvalget har i betænkning nr. 915/1980 fremlagt forslag om regulering af de ugifte samlevendes situation.

Forslagene gælder i et vist omfang også for homoseksuelle samlivs.forhold. I de øvrige nordiske lande foregår der overvejelser om, hvorvidt der bør indføres regler om ugifte samlevende, herunder personer af samme køn, f.eks. til sikring af den økonomiske svage part ved samlivsophævelse.

Kommissionens overvejelser bør tage udgangspunkt i ægteskabsudvalgets forslag og i de regler, der overvejes i de øvrige nordiske lande.

Det må anses for ønskeligt, at der sideløbende med kommissionens arbejde foregår en offentlig debat om homoseksualitet og de homoseksuelles livsvilkår. Kommissionen bør overveje, hvorledes den kan medvirke til at fremme og formidle en sådan offentlig debat. Kommissionen kan i den forbindelse eventuelt afgive delbetænkninger.

Kommissionen kan om fornødent rådføre sig med sagkyndige fra f.eks. ministerier og arbejdsmarkedets parter og i nødvendigt omfang indhente forskningsmæssig bistand."

Til medlemmer af kommissionen blev udpeget:

Fuldmægtig Ville Budtz, Socialministeriet.
Per Kleis Bönnelycke.
Fhv. medlem af Folketinget Poul Dam (formand).
Landsdommer Svend Danielsen (næstformand).
Mikkel Emborg, Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske.
Overlæge, dr.med. Preben Hertoft.
Helle Jarlmose, Landsforkvinde for Dansk Kvindesamfund.
Henning Jørgensen, Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske.
Kontorchef Marianne Levy, Justitsministeriet.
Ekspeditionssekretær Kirsten Rudfeld, Arbejdsministeriet, der med virkning fra den 1. november 1987 udtrådte af kommissionen.
Undervisningsinspektør Kamma Struwe, Undervisningsministeriet.
Fuldmægtig Vibeke Jakobsen, Ministeriet for Kulturelle Anliggender, der med virkning fra den 31. januar 1986 afløstes af fuldmægtig Lone Ømann.

Som sekretær for kommissionen er beskikket fuldmægtig Jørgen Lougart, Familieretsdirektoratet, der med virkning fra den 1. oktober 1985 afløste fuldmægtig Thomas Rørdam, Justitsministeriet.

Kommissionen har afholdt 26 møder samt et antal møder i underudvalg.

0.2. Det hidtidige arbejde

0.2.1. I februar 1986 afgav kommissionen en delbetænkning om homoseksuelle og arveafgift (nr. 1065/1986). Betænkningen er nærmere omtalt nedenfor i afsnit. 7.3.2. Den dannede grundlag for Folketingets vedtagelse af lov nr. 339 af 4. juni 1986 om ændring af lov om afgift af arv og gave (Lempelse af arveafgiften for samlevende søskende og samlevende personer af samme køn), hvorefter samlevende af samme køn under visse nærmere opregnede betingelser er ligestillede med ægtefæller i relation til betaling af arveafgift. Den gennemførte lov er aftrykt som bilag 3.

0.2.2. I september 1986 udsendte kommissionen redegørelsen "Lyst eller nød? - Kvinders og mænds homoseksualitet", udarbejdet af cand.mag. Henning Bech og mag.art. Karin Lützen. Den indeholder en gennemgang af en række vigtige problemstillinger og konklusioner fra den videnskabelige litteratur om homoseksualitet og homoseksuelles livsform. I et afslutningskapitel stillede forfatterne på baggrund af deres gennemgang af den videnskabelige litteratur på området forslag til videre udrednings- og undersøgelsesarbejde.

0.2.3. Kommissionen færdiggjorde kapitel 4 om diskrimination af homoseksuelle i december 1986. Da nogle af medlemmerne allerede på daværende tidspunkt ønskede at kunne redegøre offentligt for kommissionens holdning til diskriminationsspørgsmålet, gav justitsministeren ved skrivelse af 7. januar 1987 tilladelse hertil. Kapitlet dannede herefter grundlag for et forslag til lov om ændring af borgerlig straffelov, kriminallov for Grønland og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v., som blev fremsat den 12. februar 1987 af medlemmer af Socialistisk Folkeparti og Det Radikale Venstre. Lovforslaget blev gennemført som lov nr. 357 af 3. juni 1987, som er aftrykt som bilag 4.

0.3. Interviewundersøgelse

Efter en drøftelse af redegørelsen "Lyst eller nød?" har kommissionen i en

skrivelse af 7. november 1986 til Justitsministeriet anbefalet, at der gennemføres en dybtgående interviewundersøgelse til belysning af danske homoseksuelles livs- og kulturformer.

Fra kommissionens skrivelse skal her citeres følgende:

> "Undersøgelsen har til formål at give en konkret og livsnær indsigt i homoseksuelles faktiske liv og i mangfoldigheden af forskellige livsformer.
>
> Der lægges vægt på at belyse de forskellige livsformer i hele deres bredde, herunder såvel de homoseksuelles problemer i forhold til det omgivende samfund som deres indbyrdes relationer og deres bidrag til samfundets opretholdelse og udvikling, således at der kan tegnes et rimeligt nuanceret billede af homoseksuelles sociale og kulturelle situation. Der lægges tillige vægt på at belyse forskelle mellem homoseksuelle kvinder og mænd. Som undersøgelsesemner kan tænkes inddraget spørgsmålene om faste pars økonomi, fælles bolig, forholdet til børn og på hvilke måder fremkomsten af AIDS har påvirket deres identitet og adfærd.
>
> Der foreslås en kvalitativ undersøgelse med dybtgående interviews med 40 - 50 danske kvinder og mænd fra forskellige egne af landet, forskellige sociale lag, forskellige generationer og med forskellige livs- og kulturformer, men med det fælles træk, at de enten betegner sig selv som "homoseksuelle" (altså har en homoseksuel identitet), eller har homoseksuelle interesser (hvad enten de nu kommer til udtryk i en homoseksuel adfærd eller udelukkende i følelser).
>
> Generelt vil en beskrivelse af 50 danske homoseksuelles faktiske liv i 1980'erne på dansk grund belyse de antagelser og formodninger om homoseksuelle mænds og kvinders livsform, som Henning Bech og Karin Lützen resumerer i redegørelsen "Lyst eller Nød?" (hhv. side 75-95 og 131-146) på grundlag af udenlandsk og dansk litteratur suppleret med egne iagttagelser og vurderinger. En sådan undersøgelse kan - så begrænset den end er - bidrage til at belyse både enheden og forskellighederne i mandlige og kvindelige homoseksuelles situation i forskellige miljøer i Danmark for de personer uden for samme miljøer, der skal søge at forbedre homoseksuelles situation i samfundet.
>
> Undersøgelsen kan endvidere skabe et foreløbigt, realistisk grundlag for de ændringer i undervisning om homoseksualitet, der er påkrævet i forbindelse med, at de afgørende antagelser om homoseksualitet inden for de seneste 5 til 15 år har skiftet fra at have haft sit hovedgrundlag i medicinsk forskning til at have sit hovedgrundlag i samfundsvidenskabelig forskning.
>
> Nye synspunkter og antagelser er kun i ret begrænset omfang bearbejdet i dansk sammenhæng. Publikationer herom er, således som det fremgår af litteraturlisten til "Lyst eller Nød?", så spredte og så specielle, at det kan betvivles, om de slår til som baggrundsmateriale for undervisning om homoseksualitet. Da det hidtidige baggrundsmateriale for undervisning i vidt omfang bliver erkendt som værende i modstrid med nutidige antagelser, må det udgå, og derfor er det påkrævet, at lærere får nyt materiale til undervisning i skoler, i voksenundervisning og i den nedenfor omtalte erhvervsforberedende undervisning.

Undersøgelsen synes at kunne tjene som et foreløbigt, dansk nutidigt kildemateriale, der kan tjene til at ajourføre læreres opfattelse af homoseksualitet og inspirere til udarbejdelse af aldersbestemt egentligt undervisningsmateriale.

Undersøgelsen kan tillige få væsentlig betydning for bestræbelserne på at mindske udbredelsen af sygdommen AIDS. I Sundhedsstyrelsens redegørelse til Indenrigsministeriet om sygdommen AIDS samt forslag til smittebekæmpende foranstaltninger, som udsendtes i maj 1986, anføres det på side 21:

"Sundhedsstyrelsen finder, at viden om homoseksuelles faktiske adfærd og livsvilkår er en forudsætning for en effektiv indsats imod spredningen af AIDS. Denne viden kan ikke hentes ud af den eksisterende litteratur. Der bør derfor iværksættes undersøgelser, der kan belyse, hvorledes homoseksuelle rent faktisk lever. Sådanne undersøgelsesresultater vil ikke blot få betydning for bekæmpelsen af spredningen af AIDS-virus, men vil også have betydning som baggrundsmateriale for undervisning af sundheds- og plejepersonale og for folkeoplysning mere generelt."

Det er endelig kommissionens håb, at resultatet af undersøgelsen vil være et nyttigt referencemateriale i forbindelse med kommende lovgivning, der vedrører homoseksuelle, ligesom det er kommissionens håb, at undersøgelsen kan bidrage til at skabe større offentlig debat om homoseksuelles situation i samfundet og at denne debat kan medvirke til at skabe større forståelse for homoseksuelles forhold, hvilket kan modvirke diskrimination og forskelsbehandling af homoseksuelle."

Justitsministeriet har på denne baggrund igangsat en videnskabelig undersøgelse af homoseksuelles livs- og kulturformer. Undersøgelsen gennemføres med økonomisk støtte fra Justitsministeriet, Undervisningsministeriet og Sundhedsstyrelsen.

I forbindelse med undersøgelsen er nedsat en styringsgruppe, der har det overordnede faglige ansvar for undersøgelsen. Styringsgruppen består af overlæge Preben Hertoft, lektor Bjørn E. Holstein og afdelingschef Else Marie Kjerkegaard, Socialforskningsinstituttet (formand). Undersøgelsen forventes afsluttet inden udgangen af 1988 og publiceret foråret 1989.

0.4. Om betænkningen

I denne slutbetænkning fremlægger kommissionen resultaterne af sit arbejde. Inden for de givne rammer har det været hensigten at give et så bredt indtryk af homoseksuelles forhold i dagens Danmark som muligt. Det sker bl.a. gennem kapitel 1 om "De homoseksuelle". Endvidere har repræsentanterne for Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske i kommissionen forestået udarbejdelsen af "Træk af bøssers og lesbiskes kultur og organisation i Danmark", som er optaget i betænkningen som bilag 1.

Med kommissionens sammensætning er det også skønnet hensigtsmæssigt at gennemgå

lovgivningen og retsstillingen på en række meget forskellige områder. Der henvises til kapitel 2 "Strafferetlig lovgivning", kapitel 5 "Arbejdsmarkedet", kapitel 6 "Udlændingelovgivningen", kapitel 8 "Børn", kapitel 9 "Det sociale område" og kapitel 10 "Beskatning", der efter kommissionens anmodning er udarbejdet af fuldmægtig Peter Loft, Skatteministeriet. Kapitel 14 omhandler "Undervisning".

Et hovedemne under kommissionens arbejde har efter kommissoriet været lovgivning for homoseksuelle par. Som baggrund for overvejelserne findes i kapitel 3 en omtale af "Situationen i andre lande", i kapitel 7 en gennemgang af "Homoseksuelle pars retsstilling i dag" og i kapitel 11 en oversigt over "Tidligere forslag om lovgivning for parforhold". Derefter følger i kapitel 12 kommissionens overvejelser om "Registreret partnerskab". Endelig afsluttes med kapitel 13 om "Anden fremtidig lovgivning".

Den 13. januar 1988, da der var berammet endnu to møder i kommissionen til endelig afpudsning af den i det store og hele færdige betænkning, blev det oplyst, at der i Folketinget af medlemmer af Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre og Socialistisk Folkeparti ville blive fremsat forslag til lov om registreret partnerskab for to personer af samme køn.

I skrivelse ligeledes af 13. januar 1988 anmodede justitsministeren kommissionens formand om, at kommissionens betænkning blev afgivet så hurtigt, at den kunne være omdelt i Folketinget inden 1. behandling af det nævnte forslag.

Det har under disse omstændigheder været nødvendigt at gennemføre det afsluttende arbejde med betænkningen på kortere tid end indtil da forudset, således at det til den 25. januar 1988 berammede møde, hvor ikke alle medlemmer havde mulighed for at deltage, måtte blive det sidste. Det har på denne baggrund ikke været muligt at foretage en drøftelse af bilag 1. De fraværende medlemmers stillingtagen til enkelte udestående spørgsmål har været indhentet skriftligt.

Et mindretal bestående af Per Kleis Bbnnelycke, Mikkel Emborg, Preben Hertoft, Helle Jarlmose og Henning Jørgensen finder det på baggrund af kommissionens sammensætning forståeligt, at betænkningen har fået en juridisk overvægt. De juridiske problemer er imidlertid kun en snæver del af homoseksuelles situation i dagens Danmark.

Hvis kommissoriets forudsætning om belysning af sociale og kulturelle spørgs-

mål skal opfyldes, finder mindretallet, at der fortsat består en uløst opgave i form af undersøgelser, der afdækker bøssers og lesbiskes situation i dagligdagen.

Med afgivelsen af denne betænkning anser kommissionen sit arbejde for afsluttet.

København, den 25. januar 1988.

Ville Budtz	Per Kleis Bönnelycke	Poul Dam (formand)
Svend Danielsen (næstformand)	Mikkel Emborg	Preben Hertoft
Helle Jarlmose	Henning Jørgensen	Marianne Levy
Kamma Struwe	Lone Ømann	Jørgen Lougart (sekretær)

Kapitel 1

De homoseksuelle

1.1. Da Folketinget i 1984 traf beslutning om kommissionens nedsættelse, synes man at have forudsat, at det overordnede begreb "homoseksuelle" var så entydigt, at der ikke kunne være problemer ved at arbejde med det. Der taltes således i kommissoriet om de homoseksuelles identitet som noget absolut og om homoseksuelles livsform som noget, der uden videre kunne beskrives, ligesom der blev sigtet mod foranstaltninger, der "i øvrigt forbedrer de homoseksuelles situation", som om alle homoseksuelle var i den samme situation.

Det er forståeligt nok, at man udtrykte sig på denne måde. For en principiel og hurtig betragtning må det se sådan ud. Men de omfattende drøftelser, der er foregået i kommissionen i de forløbne år, har ført til erkendelse af, at den homoseksuelle virkelighed er langt mere sammensat og nuanceret, end navnlig udenfor stående umiddelbart forestillede sig. Det er blandt andet i dette forhold, man skal søge forklaringen på, at kommissionens arbejde har været mere tidkrævende, end de fleste - såvel inden for som uden for kommissionen - regnede med ved nedsættelsen. Det er blevet stadig vanskeligere for kommissionen at opfatte de homoseksuelle som en relativt homogen gruppe. En analyse af de enkelte afsnit i betænkningen vil sikkert også afsløre, at begrebet homoseksuel i forskellige sammenhænge kan siges at dække lidt forskellige grupper. For kommissionens praktiske øjemed spiller disse uoverensstemmelser dog næppe nogen rolle.

På denne baggrund fremtræder nærværende kapitel som en slags syntese af de synspunkter, der er blevet fremført under kommissionens drøftelser, og selv om kapitlets endelige form er tiltrådt af kommissionens medlemmer, ligger der ikke heri, at noget af medlemmerne kan gøres ansvarlig for de enkelte formuleringer.

1.2. Man kan opstille det principielle identitetsproblem på to måder. Enten i formen: Hvem er homoseksuel? Eller sådan: Hvem tilhører en homoseksuel gruppe? Umiddelbart kunne det synes, som om den reelle forskel på indholdet i de to formuleringer er ubetydelig, men det er ikke tilfældet. Et fænomen skifter

uundgåeligt karakter ved at blive navngivet.

På det her behandlede område kan dette forhold tilmed belyses historisk. Der har utvivlsomt til alle tider levet mennesker, som ud fra en moderne betragtning kunne betegnes som homoseksuelle, men den særlige interesse for - og delvise udsondring af - homoseksuelle som specielle grupper kan efter manges mening tidfæstes til dette århundrede og slutningen af det forrige. En særlig homoseksuel rolle - eller om man vil homoseksuel identitet - er derfor et relativt moderne fænomen, uanset at homoseksualitet betragtet som en biologisk-psykologisk realitet ikke er det.

Dette er andet og mere end abstrakt teoretisering, for det har vigtige konsekvenser for de foranstaltninger, man kunne tænke sig. Såfremt det kan fastslås, at en række følgefænomener omkring homoseksualiteten - såvel diskrimination som dannelsen af en homoseksuel subkultur (eller flere, der eksisterer side om side) - to fænomener, der måske nok er nært forbundne - er socialt betingede, betyder det, at det vil være muligt at ændre dem eller at påvirke de faktorer, der får dem til at ændre sig næsten af sig selv. Det er ikke usandsynligt, at det er samfundet omkring de homoseksuelle, der burde være det vigtigste studieobjekt, ligesom samfundet må være den hovedsagelige genstand for den bevidste indsats.

1.3. Ikke mindst i historisk belysning er det klart, at det i mange henseender er mindre hensigtsmæssigt at betragte mandlig og kvindelig homoseksualitet under et. Det er da også karakteristisk, at f.eks. kultursociologiske og etnologiske behandlinger af emnet med få undtagelser har koncentreret sig om ét af kønnene.

Når kommissionen alligevel har søgt at behandle bøsser og lesbiske som én fælles gruppe, kan det formentlig anses som tilladeligt i forbindelse med de emner, som betænkningen fortrinsvis har taget op. Det bør imidlertid aldrig glemmes, at ordet homoseksuelle anvendes som samlebegreb for to grupper, der indbyrdes udviser meget store forskelle f.eks. for en sociologisk, socialpsykologisk eller kulturel betragtning. Lesbiske er eksempelvis både bedre og *være* stillet end bøsser - bedre fordi de traditionelt mødes med færre fordomme - *være* fordi de rammes af den samme forskelsbehandling som andre kvinder, og denne - f.eks. i ansættelsessituationer - accentueres, hvis det bliver klart, at de er lesbiske.

1.4. Det er relativt enkelt at opstille nogle af de punkter, der må tages i betragtning i forbindelse med homoseksuelles situation, og enkelte af disse er tilsyneladende helt selvfølgelige.

Først og fremmest er en homoseksuel naturligvis en person, der føler sig særlig stærkt tiltrukket følelsesmæssigt af sit eget køn. Man kan imidlertid spørge, om det er væsentligt, hvilken art og grad denne følelsesmæssige tiltrækning har, eller om de mennesker, der omfattes af definitionen i den første sætning, kan beskrives som én sammenhængende gruppe med jævne, næsten umærkelige overgange fra venskab til platoniske forhold til erotisk farvede og endelig til egentlig seksuel aktivitet.

Nogle vil mene, at det seksuelle element konstituerer et afgørende skel mellem venskaber og homoseksuelle relationer. Andre, at den erklærede homoseksualitet eksisterer som noget latent i så at sige ethvert positivt følelsesmæssigt forhold til en person af samme køn. Denne modsætning kan ikke ophæves gennem nogen logisk eller empirisk indsats, for den bygger først og fremmest på moralsk farvede vurderinger - der som de fleste andre moralske vurderinger har et element af personlig selvbekræftelse. Modsætningens subjektive karakter gør den ikke mindre væsentlig, for det er den, der demonstrerer det umulige i at gennemføre en værdifri, neutral undervisning om homoseksualitet, som går ud over dels den rene konstatering af, at der findes homoseksuelle, dels den forhåbentlig alment udbredte vurdering, at disse har krav på accept som sådanne fra det øvrige samfund. På den anden side er erkendelsen af den nævnte modsætning en forudsætning for at gennemføre den nuancerede information og undervisning om homoseksualitet, man måtte ønske som et indslag i visse professionelle gruppers uddannelse.

Man kan undertiden træffe den forenklede opfattelse, at en homoseksuel ligefrem føler sig frastødt af det andet køn. Det gælder utvivlsomt for enkelte homoseksuelle, men hvis dette element skulle indgå i nogen absolut definition, ville man hermed udelukke en større eller mindre gruppe, der for så vidt føler sig tiltrukket af begge køn, men alligevel opfatter sig som homoseksuelle eller i hvert fald har valgt at leve sådan. Man kan i øvrigt ikke forudsætte, at der altid er overensstemmelse mellem på den ene side en persons faktiske seksuelle adfærd og på den anden side den etiket, som den pågældende har sat på sig selv. Det kan således tænkes, at nogle mennesker, der i løbet af livet har udvist såvel homoseksuel som heteroseksuel adfærd, betegner sig selv som heteroseksuelle - eventuelt af hensyn til omverdenens holdninger. Andre, hvis

seksuelle følelser og adfærd overvejende, men ikke udelukkende, er af homoseksuel karakter, opfatter sig måske som "biseksuelle".

De personer, der ikke har en udtalt præference for enten deres eget køn eller det modsatte, og som ofte med et mindre heldigt udtryk benævnes "biseksuelle", er formodentlig i særlig grad udsat for et socialt pres, der kan føre dem ud i valgsituationer, som tvinger dem til at undertrykke en del af deres personlighed. Det må være en vigtig del af arbejdet for at give mennesker ret til at leve efter deres egen identitet, at det tilstræbes, at personer, der stilles over for et uundgåeligt valg af identitet, kan foretage dette helt frit fra ydre pres. Dette kan selvsagt i et givet tilfælde stille overordentligt store krav til den pågældendes omgivelser - om end ikke så store som til den pågældende selv. Men som før antydet: måske er de problemer, som den ikke-homoseksuelle omverden har i forbindelse med at acceptere de homoseksuelle, i grunden ikke meget mindre end de homoseksuelles egne problemer.

1.5. Den meget brede definition, der er skitseret foran, tager intet hensyn til de pågældendes eventuelle adfærd, men traditionelt er det denne, man har fæstet sig ved. Strafferetten kriminaliserede således bestemte former for - overvejende mandlig - homoseksuel adfærd, delvis støttet på gammeltestamentlige forestillinger, der igen havde deres baggrund i den tidlige jødedoms konfrontation med omverdenens frugtbarhedsreligioner. Selv om disse straffelovsbestemmelser nu kun er historie, spøger deres begreber stadig i mange menneskers bevidsthed i forbindelse med homoseksualitet. Fremkomsten af AIDS har yderligere aktualiseret de fordomme, der er knyttet hertil.

For mange mennesker er det desuden umuligt at skille begrebet homoseksualitet fra fænomener som homoseksuel prostitution og homoseksuel promiskuitet. Selv om de fleste ved, at der eksisterer faste homoseksuelle parforhold, og ikke så få også har personlige bekendtskaber, der repræsenterer denne livsform, er det formodentlig en udbredt opfattelse i befolkningen, at de faste parforhold er sjældne og kortvarige, og at de fleste homoseksuelle lever uden for faste forhold. Man tænker derimod sjældent over, om denne - formodede - situation kan være skabt af et omgivende samfunds holdning til de homoseksuelle, eller om den skal forklares ud fra de homoseksuelles egne forudsætninger og ønsker.

Dette sidste kan føre over i en understregning af, at de homoseksuelle som gruppe både kan betragtes inoefra og udefra: Ikke alene som foran, hvem be-

tragter sig selv som homoseksuel? Men også: Hvem betragtes af den heteroseksuelle omverden som homoseksuel? Og - et tredje og endnu mere vanskeligt spørgsmål - Hvem betragtes ud fra en vis seksualpolitisk opfattelse som en latent homoseksuel, der hæmmes i forhold til sin sande identitet af omverdenens bevidste eller ubevidste pres?

1.6. Det er som nævnt uden mening at tale om de homoseksuelle som en klart afgrænset gruppe i samfundet. Omkring en kerne af bevidste homoseksuelle, der er helt på det rene med deres identitet og er i stand til at leve harmonisk i overensstemmelse med denne, enten i et udbygget homoseksuelt miljø eller i et blandet miljø, hvor de accepteres fuldt ud, er der mange former for "grå" grupper eller kategorier, som på en eller flere måder afviger fra det, man kunne kalde "kernegruppen". Det bør allerede her understreges, at der ikke eksisterer noget materiale, der kan afgøre, om "kernegruppen" talmæssigt udgør en minoritet eller majoritet blandt den samlede homoseksuelle befolkning efter en eller anden definition.

Nogle repræsentanter for de "grå" kategorier har utvivlsomt behov for at nå til afklaring af deres identitet eller for at blive hjulpet til at leve i overensstemmelse med denne. Nogle af dem bliver nok udsat for diskrimination af en eller anden art. Nogle af dem har vanskeligheder, som det vil være af betydning at få afhjulpet. På en række punkter har kommissionens arbejde sigtet herimod, andre vanskeligheder har så nøje sammenhæng med holdningerne i omverdenen, at intet kommissionsarbejde kan gøre andet og mere end at anbefale en alsidig og fordomsfri oplysningsvirksomhed.

Det er imidlertid uden mening, hvis nogen vil forestille sig en idealtilstand, hvor alle de "grå" grupper enten *var* suget op i den bevidste kernegruppe eller havde valgt en bevidst heteroseksuel identitet, og det har ikke været kommissionens opgave at tilstræbe en sådan. Sagt med andre ord: det kan ikke være en kommissions opgave at tage stilling til forskellige former for livsførelse eller - i vort tilfælde - at anbefale eller fraråde en bestemt homoseksuel selvforståelse. I det omfang, det har været muligt at pege på forhold i samfundet, der gør det vanskeligt for visse homoseksuelle at leve i overensstemmelse med deres identitet, som denne opfattes af dem selv, og at finde problemløsninger af den art, som kan gennemføres af lovgivningsmagten eller forvaltningen, har kommissionen søgt at gøre dette. Man har derimod afholdt sig fra alt, der kun-

ne opfattes som en pression mod nogle homoseksuelle for at få disse til at vælge en eller anden autoriseret form for eksistens.

Det er nemlig på ingen måde sikkert, at alle homoseksuelle - uanset hvor bredt eller snævert dette begreb defineres - ønsker at fremtræde med en specielt homoseksuel rolle, og ej heller, at fraværet af et sådant ønske nødvendigvis skyldes et ydre pres. Der er utvivlsomt mennesker, der af finder sig med deres erkendte homoseksualitet på andre måder end ved at leve den ud - ganske som der er heteroseksuelle, der efter eget valg lever ene og i cølibat - og en anbefaling eller fordømmelse af personlige valg af denne art kan kun bero på subjektive vurderinger. Det er i hvert fald ikke en kommissions opgave at tage stilling hertil.

1.7. Allerede det fremførte om vanskelighederne ved at finde frem til en eller anden præcis definition af begrebet homoseksuel har kunnet give en forestilling om de problemer, der er forbundet med at give de homoseksuelles situation talmæssige udtryk. Kommissionen har stort set måttet give op over for denne del af sin opgave, idet den principielt er uløselig.

Man ved intet om, hvor mange homoseksuelle der er i Danmark, og det er ganske uafhængigt af, hvilken definition man måtte beslutte sig for. En acceptabel tilnærmelse til et svar på dette spørgsmål måtte forudsætte anvendelsen af et endog meget stort beløb på en interviewundersøgelse, der alene skulle beskæftige sig med dette emne, og som dels ville forudsætte et korps af interviewere med omfattende specialuddannelse, hvis svarene skulle formodes at være af rimelig værdi, dels måtte bygge på en usædvanligt stor stikprøve i befolkningen. Såfremt man forsøgte at få spørgsmålet helt eller delvis besvaret ad anden vej, f.eks. i tilknytning til andre interviewundersøgelser, ville resultatet utvivlsomt være så usikkert og så afhængigt af ukontrollable fortolkninger, at det måtte anses for værdiløst - rent bortset fra, at medtagelsen af et så følsomt emne i en bredere interviewundersøgelse formentlig ville bringe dennes øvrige resultater i fare.

Da der således mangler - og vil vedblive at mangle - blot nogenlunde pålidelig viden om den samlede homoseksuelle population, er der heller ikke noget grundlag for at foretage en intensiv interviewundersøgelse af et repræsentativt udvalg af homoseksuelle, hvorved der kunne skaffes en statistisk rimeligt sikker oversigt over de homoseksuelles livsforhold og vilkår.

Den af kommissionen foreslåede interviewundersøgelse, der for tiden forberedes til gennemførelse efter afslutningen af kommissionens arbejde, jf. foran under 0.3., vil derimod kunne illustrere det forskelligartede ved homoseksuelles situation i forskellige miljøer og landsdele. Det er at håbe, at der derved vil blive fremskaffet et værdifuldt materiale, som kan være af betydning for fremtidigt arbejde omkring de homoseksuelles problemer samt for den påkrævede oplysningsvirksomhed. Man skal imidlertid ikke vente, at undersøgelsen vil bidrage til forenkling af problemstillingen eller til større entydighed.

1.8. Afslutningsvis bør det understreges, at de homoseksuelles frihed til at fremtræde med deres særlige, indbyrdes differentierede, identitet, befriet for enhver forskelsbehandling, står og falder med det øvrige samfunds accept af deres tilstedeværelse som anderledes, men ligeværdige medlemmer af samfundet. Dette forudsætter oplysning med forståelse og tolerance som mål, og såvel skolesystemet som voksenundervisningen og medierne kan bidrage hertil. Det forudsætter også, at lovgivningsmagten i almindelighed tager hensyn til de homoseksuelle ved at fjerne enhver forskelsbehandling, der måtte vise sig at eksistere, og ved at drage omsorg for, at ingen ny lovgivning har utilsigtede diskriminerende virkninger.

Kommissionens virksomhed og den eventuelt påfølgende lovgivning kan ikke være slutstenen på arbejdet for at sikre homoseksuelles ligestilling med andre i samfundet. I en verden, hvor ydre forhold og indre holdninger til stadighed er under forandring, vil der bestå en varig forpligtelse til at påse, at homoseksuelle uhindret kan realisere deres egne ønsker til tilværelsen i samme grad som andre.

Kapitel 2

Strafferetlig lovgivning

I det følgende redegøres for den strafferetlige lovgivning om homoseksuelle forhold og i nogen udstrækning for forarbejderne. Derimod er bestemmelsernes anvendelse i praksis ikke søgt belyst, ligesom der ikke er foretaget nogen teoretisk bearbejdelse af stoffet.

2.1. Tidligere lovgivning

I Danske Lov fra 1683 fandtes i lovens 6. bog "Om Misgierninger" en bestemmelse om at "Omgængelse, som er imod Naturen, straffis med Baal og Brand." (DL 6-13-15). Bestemmelsen omfattede blandt andet visse seksuelle forhold mellem mænd uanset parternes alder.

En tilsvarende bestemmelse om "omgængelse mod naturen" indførtes som § 177 i "Almindelig borgerlig Straffelov" af 10. februar 1866, idet sanktionen dog blev ændret til "Forbedringshusarbejde".

Ved "Midlertidig Lov om nogle Ændringer i Straffelovgivningen" (lov nr. 129 af 1. april 1905) § 4, stk. 2, indførtes straf for homoseksuel prostitution. Hele bestemmelsen havde følgende ordlyd:

> § 4. Den, der paa anden Maade end i almindelig borgerlig Straffelovs § 182 ommeldt som Mellemmand i vindesyg Hensigt tilskynder til eller fremmer Utugt, eller som i samme Hensigt udnytter en Kvindes erhvervsmæssige Utugt eller søger at afholde hende fra at opgive den, straffes med Fængsel eller Tvangsarbejde. I Gentagelsestilfælde kan Straffen stige til Forbedringshusarbejde indtil 2 Aar. Samme Straf i fal der den, som helt eller delvis lader sig underholde af en Kvinde, der driver Utugt som Erhverv, for saa vidt den paagældende ikke er en Person under 18 Aar. mod hvem Kvinden har Underholdspligt.
> Stk. 2. Samme Straf i fal der den, der for Betaling udøver eller lader sig bruge til Uterlighed med andre Personer af samme Køn, for saa vidt almindelig borgerlig Straffelovs § 177 ikke medfører højere Straf.

I 1905 nedsattes tillige en kommission, der havde til opgave at foretage et gennemsyn af straffelovgivningen og udarbejde udkast til nye lovbestemmelser på området. Kommissionen afgav betænkning i 1912 (U I), og foreslog heri blandt andet følgende bestemmelse indført:

> § 213. Den, der, efter at være fyldt 25 Aar, øver kønslig Usædelighed med en Person af samme Køn, som ikke er 21 Aar gammel, straffes med Arbejdsfængsel.

Øves kønslig Usæde1ighed mellem Personer af samme Køn for Betaling, straffes Deltagerne med simpelt Fængsel eller Arbejdsfængsel. Paatale finder i dette Tilfælde kun Sted, naar almene Hensyn kræve det.

I kommissionens bemærkninger til bestemmelsen anførtes følgende (U I, side 206-207):

"Paragrafen hviler paa det Synspunkt, at de der nævnte Handlinger maa straffes, fordi den almene Sædelighedsfølelse maa beskyttes mod de Angreb, som disse Handlinger indeholde. Det Straffeværn, som Paragrafen yder, skal virke styrkende og befordrende for den almene Sædelighed. Dette Formaals Opnaaelse har været bestemmende for Omfanget af det Omraade, man har ment at burde give Paragrafen. Denne beskytter for det første de unge, der misbruges af voksne, modne Personer. Man har for de unge udstrakt Aldersgrænsen til 21 Aar, navnlig for derved at inddrage en væsentlig Del af den mandlige Ungdom, der aftjener Værnepligt, under Beskyttelsen. Det maa fraraades at udstrække den absolute Beskyttelse længere. Er en Mand bleven 21 Aar, maa man kunne stille det Forlangende til ham, at han kan beskytte sig selv mod Efterstræbelser. Selv om han savner nærmere Kendskab til den unaturlige kønslige Tilfredsstillelse, kan der dog ikke være Tvivl om, at han er klar over, at slige Handlinger ere umoralske, og at han derfor skal afholde sig fra dem. Det andet Tilfælde, som Paragrafen belægger med Straf, er kønslig Usædelighed mellem Personer af samme Køn, der øves for Betaling. Dette Forhold rummer den Fare, at der i sædelig depraverede Tider kan opstaa en mandlig Prostitution. Denne Fare maa Samfundet bekæmpe ved at fremsætte sin Straffetrusel og gennemføre den, hvis Hensynet til Almenheden kræver det, altsaa hvis der er positive Grunde, der tale for at skride ind, noget, som det maa være Paatalemyndighedens Sag at afgøre i dette Tilfælde som i de mange andre Tilfælde, hvor Udkastet gør Paatale afhængig af, at almene Hensyn kræve Paatale. Af Betydning i saa Henseende vil det navnlig kunne være, om slige unaturlige Forhold gaa i Svang i videre Udstrækning.

At udvide Strafbarheden udover dette Omraade vilde sikkert modarbejde i Stedet for at fremme Almensædeligheden. Gjorde man i al Almindelighed Forholdet strafbart, vilde man give Justitien umulige Opgaver at gennemføre og kun bidrage til, at Forhold, der, foretagne i Stilhed mellem voksne og ansvarlige Personer, ingen skadelig Indflydelse have paa Almenheden, ville blive dragne frem for Offentligheden og netop derigennem udbrede moralsk Smitte. I denne Sammenhæng maa det erindres, at Udkastets Bestemmelser indeholde en ret væsentlig Udvidelse af det strafbares Omraade i Forhold til Straffeloven, nemlig at det i begge Tilfældene ikke blot er unaturlig Samleje-lignende Omgængelse, der straffes, men enhver kønslig Usædelighed, der øves mellem Personer af samme Køn. Fremdeles mærkes, at ikke blot den, der betales, men ogsaa den, der betaler og derigennem udbreder Smitten. straffes. At Bestemmelsen ogsaa rammer unaturligt kønsligt Forhold mellem Kvinder har maaske ikke nogen væsentlig Betydning, i alt Fald ikke for Tiden.

Indeholder Handlingen en Krænkelse af enkelt Persons Sædelighed, hvad meget let vil kunne forekomme, ville de herom handlende strengere Bud komme til Anvendelse.

Man har ikke ment i denne Paragraf at burde optage nogen Straffebestemmelse for Omgængelse med Dyr, den saakaldte crimen bestialitatis. Krænkes Blufærdigheden, eller vækkes der Forargelse ved handlingen, er den selvfølgelig strafbar som saadan, men at straffe Handlingen, uden at slige Krænkel-

> ser foreligge, synes at ligge udenfor Retsordenens Opgave, og Ikke-Medtagelsen er formentlig i Overensstemmelse med, at Selvbesmittelse heller ikke straffes som Krænkelse af den almene Sædelighedsfølelse. Efter de faa Tilfælde at dømme, hvor et saadant Forhold er blevet straffet, vil Udeladelsen af denne Straffebestemmelse vist heller ikke medføre noget Savn."

Som antydet i bemærkningerne er det formentlig første gang, at seksuelle forhold mellem kvinder foreslås kriminaliseret.

Inden kommissionen afgav betænkning, var førnævnte bestemmelse om homoseksuel prostitution i den midlertidige lov fra 1905. som for denne bestemmelses vedkommende kun havde gyldighed i 6 år, blevet videreført stort set uændret som § 5 i en ny "Midlertidig Lov om nogle Ændringer i Straffelovgivningen" (lov nr. 63 af 1. april 1911).

Efter at professor, dr. jur. Carl Torp i 1917 havde afgivet en betænkning (U II) indeholdende blandt andet udkast til en ny borgerlig straffelov, nedsattes samme år yderligere en kommission, der havde til opgave på grundlag af de to foreliggende straffelovsudkast at fremkomme med en endelig indstilling til Justitsministeriet. Kommissionen afgav betænkning i 1923 (U III). Heri stilledes forslag om følgende bestemmelse:

> § 205. Med Fængsel indtil 6 Aar straffes den, som øver kønslig Usædelighed med en Person af samme Køn under Omstændigheder, der svarer til d2 i §§ 196-200, 202 og 203 angivne.

Bestemmelsen henviser til udkastets § 196 om voldtægt, § 197 om den, der udnytter en kvindes psykiske tilstand til at skaffe sig samleje, § 198 om den, der skaffer sig samleje med en kvinde ved anden tvang end vold m.v., § 199 om misbrug af stilling til at skaffe sig samleje med en kvinde, § 200 om den, der misbruger en kvindes tjenstlige eller økonomiske afhængighed til at skaffe sig samleje, § 202 om samleje med et barn under 15 år samt § 203 om samleje med adoptiv- eller plejebarn m.v. under 18 år.

I bemærkningerne til bestemmelsen anførtes (U III, sp. 323-324):

> "§ 205 træder i Stedet for den i Straffelovens § 177 fastsatte Straf for Omgæng 'se mod Naturen. Kommissionen er med ..(U I, § 213) .. og .. (Carl Torps forslag § 204).. enig i, at man bør forlade den til Grund for Straffelovens § 177 liggende nu formentlig forældede Opfattelse, at enhver saadan Handling i sig selv bør være strafbar som stridende mod almindelig Retsopfattelse og offentlig Moral. Der er her Tale om Forhold, der ikke i Almindelighed bør inddrages under det strafbares Omraade. Kommissionen kan i saa Henseende henholde sig til, hvad der herom er anført i ..(U I), side 206-207.

De Tilfælde, hvor der tiltrænges strafferetlig Beskyttelse, er alene saadanne, hvor kønslig Usædelighed mellem Personer af samme Køn enten finder Sted under Omstændigheder svarende til de i §§ 196-200 angivne, eller udøves under Omstændigheder, der svarer til de i §§ 202 og 203 angivne. I sidstnævnte Tilfælde udøves Forbrydelsen af ældre mod yngre, og der vil her normalt foreligge Misbrug af de unge fra de ældres Side.

Endvidere har man ment, at der bør fastsættes Straf for kønslig Usædelighed med andre Personer af samme Køn, naar den øves for Betaling; men denne Forbrydelse, der falder ind under et andet Synspunkt, og som ikke kan betegnes som en Kønsfrihedsforbrydelse, er optaget i en selvstændig Paragraf, jfr. Udkastets § 210.

I Overensstemmelse med det anførte er Bestemmelsen i § 205 affattet. I Forhold til Straffelovens § 177 er det strafbares Omraade endvidere indskrænket, forsaavidt Omgængelse mod Naturen udøvet mellem Mand og Kvinde eller overfor Dyr (crimen bestialitatis) ikke er gjort strafbar. Paa den anden Side er det strafbares Omraade udvidet, idet § 205 omfatter enhver kønslig Usædelighed mellem Personer af samme Køn og ikke blot unaturlig Samleje-lignende Omgængelse, som Straffelovens § 177 alene maa antages at have for Øje.

I modsætning til straffelovsudkastet fra 1912 (U I) blev det således i U III foreslaet at ligestille heteroseksuelle og homoseksuelle forhold for så vidt angår aldersgrænsen.

Straffelovskommissionen af 1917 foreslog desuden som § 210 sålydende bestemmelse:

§ 210. Øves kønslig Usædelighed mellem Personer af samme Køn for Betaling, straffes Deltagerne med Fængsel indtil 2 Aar.

I bemærkningerne hertil anføres (U III, sp.329):

"§ 210 opretholder og udvider Reglen i midi. Straffelov 1911 § 5, idet Udkastet rammer saavel den, der betaler, som den, der betales for Handlingen. Paragrafen omfatter iøvrigt enhver kønslig Usædelighed mellem Personer af samme Køn og ikke blot Omgængelse mod Naturen i snævrere Forstand. Endvidere vil den i lige Grad kunne finde Anvendelse, hvad enten saadant Forhold udøves mellem Mænd indbyrdes eller mellem Kvinder indbyrdes."

I straffeloven af 1930, jf. lov nr. 126 af 15. april 1930, blev den foreslåede ligestilling imidlertid ikke gennemført. I lovens § 225 fastsattes følgende:

§ 225. Med Fængsel indtil 6 Aar straffes den, som øver kønslig Usædelighed med en Person af samme Køn under Omstændigheder, der svarer til de i §§ 216-220 og *222* angivne.
Stk. 2. Med Fængsel indtil 4 Aar anses den, der øver kønslig Usædelighed med en Person af samme Køn under 18 Aar. Straffen kan dog bortfalde, naar de pagældende er hinanden omtrent jævnbyrdige i Alder og Udvikling.
Stk. 3. Med Fængsel indtil 3 Aar straffes den, der under Misbrug af en paa Alder og Erfaring beroende Overlegenhed forfører en Person af samme Køn under 21 Aar til kønslig Usædelighed med sig.

Den kriminelle lavalder for homoseksuelle forhold blev således fastsat til 18 år, jf. stk. 2, og i forførelsestilfælde 21 år, jf. stk. 3. De tilsvarende aldersgrænser for heteroseksuelle forhold blev fastsat til henholdsvis 15 og 18 år. jf. lovens §§ 222 og 223, stk. 2.

De særlige aldersgrænser for homoseksuelle forhold stammede fra et straffelovsforslag fra 1928. Det anføres i bemærkningerne hertil blandt andet (Rigsdagstidende 1927/28, Tillæg A, sp. 5374-75):

> "Efter -- (straffelovsforslaget af 1924) -- var Personer under 15 Aar ubetinget beskyttede. Personer mellem 15 og 18 Aar var beskyttede mod Adoptiv- og Plejeforældre m.fl. mod Forførelse og mod Personer over 25 Aar, medens Personer mellem 18 og 21 Aar var beskyttede mod Personer over 25 Aar. Nærværende Forslag opretholder den ubetingede Beskyttelse af Personer under 15 Aar, men udvider Beskyttelsen af Personer mellem 15 og 18 Aar til at være ubetinget, dog saaledes at Straffen kan bortfalde, naar de paagældende er hinanden omtrent jævnbyrdige i Alder og Udvikling. Beskyttelsen for Personer mellem 18 og 21 Aar foreslaaes gjort uafhængig af Gerningsmandens Alder, saaledes at der alene lægges Vægt paa, om Forførelse foreligger.
>
> Man mener ved disse Bestemmelser paa een Gang at ville opnaa tilstrækkelig Beskyttelse for unge Personer og at undgaa Anvendelse af Straf i Tilfælde, hvor saadan vilde føles som en Urimelighed."

§ 225, stk. 3, om straf for forførelse til homoseksuelt forhold blev ophævet ved lov nr. 248 af 9. juni 1967, blandt andet under henvisning til, at bestemmelsen ikke havde været anvendt i praksis.

Foruden § 225 indeholdt straffeloven af 1930 følgende bestemmelse om straf for den, der modtager betaling i homoseksuelle forhold:

> § 230. Modtager nogen Betaling for at øve kønslig Usædelighed med en Person af samme Køn, straffes han med Fængsel indtil 2 Aar.

Straffeloven af 1930 videreførte således reglerne fra de midlertidige love fra 1905 og 1911, og fulgte dermed ikke forslaget i U III om at begge parter i forholdet skulle kunne straffes.

En bestemmelse om straf for betalingsyderen i et homoseksuelt forhold til en person under 21 år blev imidlertid optaget i straffeloven som § 225, stk. 4, ved lov nr. 163 af 31. maj 1961, på grundlag af betænkning nr. 139/1955 om bekæmpelse af prostitution. Bestemmelsen blev dog ophævet igen ved lov nr. 212 af 4. juni 1965 blandt andet under hensyn til de principielle betænkeligheder, som bestemmelsen kunne give anledning til ved sin særbehandling af homoseksuelle forhold.

§ 230 om straf for betalingsmodtageren blev ophævet ved lov nr. 248 af 9. juni 1967. I bemærkningerne til lovforslaget anførtes blandt andet (Folketingstidende 1966/67, tillæg A, sp. 2468-2470):

> "... § 230 ... giver anledning til væsentlige betænkeligheder, dels på grund af bestemmelsens forhold til principielle strafferetlige synspunkter, dels fordi den kan medføre, at strafforfølgning indledes i tilfælde, hvor dette virker uheldigt.
>
> Det synes ikke stemmende med ellers anerkendte strafferetlige synspunkter, at den, der modtager betaling for homoseksuelt forhold, straffes, medens betalerens forhold er straffrit (medmindre betalingsmodtageren er under 18 ar, jfr. § 225, stk. 2). Denne ansvarsplacering forekommer vel særlig stødende, når det tages i betragtning, at formålet med § 230 navnlig er en beskyttelse af betalingsmodtageren."

I begyndelsen af 1970'erne beskæftigede Folketinget sig flere gange med spørgsmålet om en nedsættelse af aldersgrænserne både i heteroseksuelle og homoseksuelle forhold. I april 1974 anmodede Justitsministeriet Straffelovrådet om en udtalelse om spørgsmålet, herunder om nedsættelse af begge aldersgrænser til en fælles grænse på 14 år.

I Straffelovrådets udtalelse (betænkning nr. 747/1975) anbefaledes det at nedsætte den kriminelle lavalder for heteroseksuelle forhold til 14 år. Om homoseksuelle forhold anførtes på side 32 i betænkningen følgende:

> "Straffelovrådet finder, at der ikke er afgørende betænkeligheder ved at nedsætte grænsen for straffrit homoseksuelt forhold til 14 år, svarende til forslaget med hensyn til heteroseksuelt forhold. Man erkender, at der foreligger udtalelser, der kan tages som støtte for en anden konklusion (rådet ser herved bort fra en mere vurderingspræget holdning til homoseksualitet). Der er bl.a. peget på en forskel mellem pigers og drenges modning og på risikoen for, at navnlig unge under 16 år gennem tilfældige homoseksuelle forbindelser i større omfang og på mere åbenlys måde end nu kan komme ud i en uheldig levevis. Men straffelovrådet er ikke tilbøjeligt til at anse disse betænkeligheder for afgørende. Der må lægges stor vægt på de ovenfor anførte synspunkter med hensyn til værdien af en social accept af homoseksualitet og ønsket om at modvirke den diskriminering, der er en følge af strafferetlige særregler. Og hvad angår den usikkert dokumenterede risiko for psykiske og sociale skadevirkninger, antager straffelovrådet, at de nok kan tænkes at spille en større rolle for så vidt angår 14-17 årige deltagere i homoseksuelle forhold end for piger på samme alderstrin i heteroseksuelle forhold, men dog ikke en så meget større rolle, at der heri ligger noget afgørende argument for en særregel."

Folketinget fulgte ikke Straffelovrådets anbefaling med hensyn til den generelle nedsættelse af lavalderen til 14 år, men ved lov nr. 195 af 28. april 1976 ophævedes straffelovens § 225, stk. 2, hvorefter den kriminelle lavalder er 15 år både i heteroseksuelle og i homoseksuelle forhold.

2.2. Gældende ret

Det sidste skridt i retning af fuldstændig ligestilling mellem homoseksuelle og heteroseksuel le forhold i strafferetlig henseende gennemførtes ved lov nr. 256 af *21.* maj 1981, idet den indtil da gældende straframme på fængsel indtil 6 år i § 225 blev ændret, således at der nu gælder de samme straframmer ved strafbare homoseksuelle og heteroseksuel le forhold.

Straffelovens § 225 har i dag følgende ordlyd:

> § 225. Bestemmelserne i §§ 216 - 220 og 222 - 223 finder tilsvarende anvendelse med hensyn til kønslig omgængelse med en person af samme køn.

§ 225 henviser til § 216 om voldtægt, § 217 om den, der ved anden ulovlig tvang skaffer sig samleje, § 218 om den, der skaffer sig samleje ved udnyttelse af sindssygdom eller åndssvaghed m.v., § 219 om den, der som ansat i institution har samleje med nogen, der er optaget i institutionen, § 220 om den, der skaffer sig samleje ved at udnytte en andens tjenstlige eller økonomiske afhængighed, § *222* om samleje med børn under 15 år samt § 223 om samleje med adoptiv-, sted- eller plejebørn m.v. under 18 år.

Den seneste ændring i straffelovgivningen særligt vedrørende homoseksuelle bestod i en udvidelse af straffelovens § 266b om diskrimination og af lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. Se nærmere om disse lovændringer nedenfor i kapitel 4.

Det kan endelig nævnes, at straffelovens § 210 om incest ikke omfatter homoseksuelle forhold.

2.3. Kommissionens forslag

Kommissionen har i skitsen til lov om ændring af forskellige lovbestemmelser om ægteskab udarbejdet udkast til ændring af straffelovens §§ 208, 213. 225 og 227. Se nærmere om disse forslag nedenfor i afsnit 12.3.

Kapitel 3

Situationen i andre lande

3.1. I 1978 nedsattes i Sverige et udvalg til belysning af homoseksuelles situation i samfundet. Udvalget afgav i 1984 betænkningen "Homosexuella och samhället" (SOU 1984:63). Den indeholder blandt andet forslag til ændringer i den svenske grundlov, straffelov og udlændingelov. Der foreslås tillige indført en lov om samliv mellem to personer af samme køn. (Se også prop. 1986/87:86).

Betænkningen har dannet grundlag for ændringer i den svenske straffelov (se lov 1987:610), således at diskrimination og forskelsbehandling på grund af "homosexuell läggning" nu også er strafbart i Sverige. Man har valgt at beskytte en snævrere personkreds end i Danmark, hvor udtrykket "seksuel orientering" er fundet mest velegnet, se nærmere herom nedenfor i afsnit 4.6.

På baggrund af betænkningen er tillige gennemført en lov om homoseksuelle samboende (se lov 1987:813, som ændret ved lov 1987:1207). Loven består af en liste over andre love, suppleret med en bestemmelse om, at såfremt to personer bor sammen i et homoseksuelt forhold, vil de afsnit i de opregnede love, som regulerer heteroseksuelle samlivsforhold, tillige være at anvende på de homoseksuelle samlivsforhold. Loven ligestiller således på en række områder homoseksuelle samlevende med ugifte heteroseksuelle samlevende (se nærmere prop. 1986/87:124).

3.2. I 1981 gennemførtes i Norge ændringer i straffeloven, hvorefter diskrimination og forskelsbehandling på grund af "homofil legning, leveform eller orientering" er strafbart på linie med diskrimination og forskelsbehandling på grund af race, tro. hudfarve eller national eller etnisk oprindelse. Se nærmere herom nedenfor i afsnit 4.4.

Der er endvidere nedsat et såkaldt husstandsfællesskabsudvalg, som efter det for kommissionen oplyste tillige vil berøre spørgsmålet om homoseksuelle parforhold. Udvalget forventes at afgive betænkning i nær fremtid.

3.3. Kommissionen har indhentet oplysninger fra ministerier i England, Holland, Vesttyskland og, fra de latinske lande, Spanien. Kommissionen har specielt ønket oplyst, om der i de pågældende lande er iværksat arbejde med henblik på at undersøge de homoseksuelles retsstilling, og om der har været lovgivnings-

initiativer med det formål at forbedre de homoseksuel les retsstilling. Herudover har kommissionen ønsket oplyst, om de pågældende lande har en særskilt regulering af de ugifte samlevendes retsstilling, og i så fald, om ugifte samlevende tillige omfatter samlevende personer af samme køn.

I England er der intet igangværende udvalgsarbejde m.v., ligesom der ikke har været lovgivningsinitiativer med henblik på at forbedre de homoseksuel les rettigheder.

Der er nedsat en arbejdsgruppe, der skal overveje problemerne omkring beboelsesretten i det sociale boligbyggeri i tilfælde af et ægteskabs eller et lignende samlivs opløsning. Findes der at forekomme tilsvarende problemer for homoseksuelle samlevende, vil arbejdsgruppen inddrage dette problem i sit arbejde. Der eksisterer en række særbestemmelser - særlig inden for det sociale område - som regulerer også ugifte samlevendes retsstilling, hvilket imidlertid ikke omfatter samlevende af samme køn.

I Holland er man i øjeblikket, både på det civilretlige og på det strafferetlige område, ved at forberede lovgivning til bekæmpelse af diskrimination af homoseksuelle.

Endvidere er der taget initiativ til at eliminere forskellen mellem gifte og ikke-gifte par. Ikke-gifte par vil i den forbindelse også omfatte homoseksuelle par. Herefter vil gifte og ikke-gifte par være stillet ens i relation til arvelovgivningen.

Allerede på nuværende tidspunkt gælder der inden for visse områder specielle regler for ikke-gifte par. Dette er tilfældet inden for skattelovgivningen, lovgivningen vedrørende social bistand og lejelovgivningen.

I Forbundsrepublikken Tyskland er der intet igangværende udvalgsarbejde.

Ifølge § 175 i den vesttyske straffelov kan en mand, der er fyldt 18 år, og som har seksuelt samkvem med en mand under 18 år straffes med bøde eller fængsel i op til 5 år. Et oppositionsparti stillede for nylig forslag om ophævelse af § 175 med den begrundelse, at bestemmelsen forstærker den sociale diskrimination af homoseksuelle mænd. Lovforslaget blev ikke færdigbehandlet.

Endvidere har der i Forbundsdagen været rejst spørgsmål om diskrimination af

homoseksuelle i arbejdssituationer. Stillet over for dette spørgsmål svarede den vesttyske regering, at den ikke havde kendskab til sådanne tilfælde, og derfor ikke havde planer om at sætte ind over for denne form for diskrimination. Ej heller er det den vesttyske regerings hensigt at ligestille homoseksuelle parforhold med ægteskab.

Der findes ikke i vesttysk lovgivning specielle regler for homoseksuelle parforhold, men opmærksomheden henledes på § 18, stk. 2, i den vesttyske lov om boligstøtte, hvorefter en ansøger om boligstøtte, der lever i et økonomisk fællesskab med personer, med hvem han ikke er familiemæssigt tilknyttet, ikke kan opnå højere støtte, end hvis han levede i en familie af samme størrelse. Endvidere er det i § 122 i den vesttyske lov om social bistand fastsat, at personer, der lever i et fast forhold af ægteskabelig karakter, ikke kan stilles bedre end gifte par, for så vidt angår både betingelserne knyttet til opnåelse af social bistand og selve det udbetalte beløb.

I Spanien er der ikke inden for Justitsministeriets område igangværende udvalgs- eller lovgivningsarbejde med henblik på at forbedre de homoseksuelles rettigheder. Ifølge § 14 i den spanske grundlov er alle spaniere lige for loven, og ingen kan gøres til genstand for diskrimination på grund af bl.a. seksuelle forhold.

I 1978 og 1983 er der ved ændringer af straffeloven sket en ligestilling af den strafferetlige beskyttelse af mænd og kvinders seksuelle frihed. Endvidere er der ved straffelovsændringen i 1983 sket en ligestilling mellem ægtefæller og personer, der er knyttet til hinanden på en tilsvarende følelsesmæssig måde.

Kapitel 4

Diskrimination

4.1. Indledning

Som nævnt i betænkningens indledning færdiggjorde kommissionen dette kapitel om diskrimination af homoseksuelle i december 1986. Da nogle af medlemmerne allerede på daværende tidspunkt ønskede at kunne redegøre offentligt for kommissionens holdning til diskriminationsspørgsmålet, gav justitsministeren ved skrivelse af 7. januar 1987 tilladelse hertil.

Redegørelsen var baggrunden for et forslag til lov om ændring af borgerlig straffelov, kriminallov for Grønland og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v., som blev fremsat den 12. februar 1987 af medlemmer af Socialistisk Folkeparti og Det Radikale Venstre. Lovforslaget blev vedtaget den 8. maj 1987. idet bestemmelsen om ændring af kriminallov for Grønland dog udgik. Ændringsloven er aftrykt som bilag 4.

Kapitlet fremstår her i den i december 1986 vedtagne form. Det bemærkes at der i foråret 1987 i Sverige er gennemført en lovændring, således at diskrimination af homoseksuelle nu også er strafbar i Sverige. Se nærmere herom ovenfor i kapitel 3.

4.2. Gældende anti diskriminationslovgivning

4.2.1. Straffelovens § 266 b og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v.

Ved lov nr. 87 af 15. marts 1939 blev følgende bestemmelse indsat i straffeloven:

> § 266 b. Den, der ved udspredelse af falske rygter eller beskyldninger forfølger eller ophidser til had mod en gruppe af den danske befolkning på grund af dens tro, afstamning eller statsborgerforhold, straffes med hæfte eller under formildende omstændigheder med bøde. Er rygterne eller beskyldningerne fremsat i trykt skrift eller på anden måde, hvorved de er nået ud til en større kreds, er straffen hæfte eller under skærpende omstændigheder fængsel indtil 1 år.

Reglen blev. som det fremgår af Rigsdagstidende 1938-39, tillæg A, spalte 3782, indført "under hensyn til de i den nyeste Tid opdukkende Foreteelser som Forfølgelser af Racer, Troessamfund m.v."

Ved lov nr. 288 af 9. juni 1971 blev bestemmelsens område udvidet væsentligt, således at straffelovens § 266 b idag har følgende ordlyd:

> "§ 266 b. Den, der offentligt eller med forsæt til udbredelse i en videre kreds fremsætter udtalelse eller anden meddelelse, ved hvilken en gruppe af personer trues, forhanes eller nedværdiges på grund af sin race, hudfarve,nationale eller etniske oprindelse eller tro, straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 2 år."

§ 71 a i kriminallov for Grønland, jfr. lovbekendtgørelse nr. 49 af 13. februar 1979, svarer indholdsmæssigt til straffelovens § 266 b. Bestemmelsen er gengivet i afsnit 4.6. nedenfor.

Samtidig med ændringen af straffelovens § 266 b vedtog Folketinget lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. (lov nr. 289 af 9. juni 1971). Loven har følgende ordlyd:

> "§ 1. Den, som inden for erhvervsmæssig, eller almennyttig virksomhed på grund af en persons race, hudfarve, nationale eller etniske oprindelse eller tro nægter at betjene den pågældende på samme vilkår som andre, straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 6 måneder.
> Stk. 2. På samme måde straffes den, som af nogen af de i stk. 1 nævnte grunde nægter at give en person adgang på samme vilkår som andre til sted, forestilling, udstilling, sammenkomst eller lignende, der er åben for almenheden.
>
> § 2. Loven omfatter ikke uagtsomt forhold.
>
> § 3. Er en af de i § 1 nævnte overtrædelser begået af et aktieselskab, andelsselskab eller lignende, kan der pålægges selskabet som sådant bødeansvar.

Vedtagelsen af lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. og udvidelsen af straffelovens § 266 b skyldtes ikke, at Folketinget på daværende tidspunkt fandt det nødvendigt at udvide det strafbare område for at imødegå en øget diskrimination i samfundet. Hensigten var at skabe mulighed for dansk ratifikation af De forenede Nationers konvention af 21. december 1965 om afskaffelse af alle former for racediskrimination. Dette fremgik tydeligt af forhandlingerne i Folketinget, idet flere af partiernes ordførere fremhævede, at tilslutningen til forslaget især skyldtes hensynet til muligheden for ratifikation, og at man i mindre grad havde tiltro til reglernes effekt på forekomsten af diskrimination og forskelsbehandling, hvorimod undervisning og oplysning i højere grad skønnedes at være hensigtsmæssige midler til bekæmpelse af diskrimination. Endvidere blev hensynet til ytringsfriheden stærkt betonet. Folketinget fulgte i hovedsagen de lovudkast, som *var* foreslået i betænkning om for-

bud med racediskrimination (nr. 553/1969). Der henvises i det hele til Folketingstidende 1970-71, spalte 176f og 844-53.

Under udvalgsbehandlingen af lovforslagene (Folketingstidende 1970-71, tillæg B, sp. 3001-3007) fik en deputation fra en aktivistgruppe foretræde. Deputationen fremsatte ønske om, at straffelovens § 266 b blev udvidet til også at omfatte forbud mod diskriminering af seksuelle afvigere. Udvalget fandt dog, at det lå uden for dets opgave at beskæftige sig med andre former for diskrimination end de i lovforslaget nævnte.

Bestemmelserne har kun været anvendt i ganske få tilfælde.

Som eksempel på domfældelse for overtrædelse af straffelovens § 266 b kan nævnes:

> Ugeskrift for Retsvæsen 1980, side 465 0, hvor tiltalte blev idømt 10 dagbøder *a* 200 kr. for i et læserbrev i en lokalavis at have skrevet, at "fremmedarbejderne ødelægger vore unge med salg af narkotika for egen vinding."

Et andet eksempel er:

> Ugeskrift for Retsvæsen 1980, side 1065 V, hvor en politiker blev idømt 10 dagbøder å 400 kr. for i henholdsvis en avisartikel og et avisinterview at have fremsat følgende ytringer: "Vi har ca. 50.000 fremmedarbejdere i Danmark bosat i store kolonier. Hovedparten tager kun lidt - eller slet ikke - del i arbejdet. De vegeterer som arbejdsløse på flittige og dygtige danskere, mens de gennem indvandring og børneavl formerer sig som rotter", og "de kommer anstigende - mange illegalt - i deres laksko og jakkesæt med hash, narkotika og prostitution i kølvandet. De nasser på vort sociale system og er i færd med at køre landet i sænk. Muselmændene står på spring til at overtage magten. Man gider ikke lære dansk, og de er ikke ordholdende."

Det fremgår tillige af dommen, at anklagemyndigheden i almindelighed kun rejser tiltale for overtrædelse af straffelovens § 266 b, hvis der foreligger en anmeldelse.

Af afgørelser vedrørende lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. kan nævnes:

> Ugeskrift for Retsvæsen 1975, side 438 V, som statuerede, at udlejning af sommerhuse, der udelukkende benyttedes af ejeren til udlejning, fandtes at ske inden for erhvervsmæssig virksomhed, hvorfor lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. fandt anvendelse. Der kunne derfor ikke nedlægges forbud mod, at ejerne udlejede husene til udlændinge, selv om det ifølge tinglyste servitutbestemmelser var bestemt, at udlejning

kun måtte ske til personer eller institutioner, der har dansk indfødsret eller hjemsted i Danmark.

Efter ordlyden omfatter hverken straffelovens § 266 b eller lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. diskrimination eller forskelsbehandling på grund af en persons seksuelle indstilling eller orientering.

Når henses til dels bemærkningerne i betænkning om forbud mod racediskrimination (nr. 553/1969), side 25, hvor udvalget finder det ønskeligt "ikke at stille forslag om mere omfattende lovændringer, end hensynet til FN's konvention og til de nu foreliggende oplysninger om forekomsten af diskrimination i Danmark taler for", og dels folketingsudvalgets ovenfor nævnte afvisende indstilling til spørgsmålet om udvidelse af straffelovens § 266 b til også at omfatte diskrimination af seksuelle afvigere, må det antages, at § 266 b og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. heller ikke i kraft af en udvidende fortolkning eller en analogi omfatter diskrimination på grund af homoseksualitet eller anden seksuel orientering.

4.2.2. Andre antidiskriminationsbestemmelser

Udover de under 4.2.1. nævnte bestemmelser findes en række regler, som forbyder diskrimination og forskelsbehandling af forskellig art.

For den offentlige forvaltning gælder en almindelig lighedsgrundsætning, hvorefter ensartede sager skal behandles ens. En forvaltningsmyndighed er ikke berettiget til ved afgørelsen af en sag at inddrage uvedkommende hensyn, det vil sige hensyn, der ikke i lovgivningen er hjemmel til at inddrage i forbindelse med afgørelsen af den pågældende sag. Det forhold, at en person er homoseksuel kan derfor ikke i sig selv føre til, at en sag, som den pågældende har under behandling i den offentlige forvaltning, behandles eller afgøres anderledes end alle andre sager af samme art. Det gælder dog ikke, hvis det følger af lovgivningen, at karakteren af den pågældendes seksualitet er af betydning for sagens afgørelse.

I private retsforhold gælder imidlertid som udgangspunkt princippet om kontraktsfrihed, hvori blandt andet er indeholdt retten til at nægte at kontrahere med en given person uden at nærmere begrundelse er nødvendig. For eksempel kan en restauratør som udgangspunkt nægte en person adgang til restauranten uden begrundelse.

Der gælder dog en række undtagelser fra dette udgangspunkt.

s

En læge er ifølge § 7, stk. 1. i lov om udøvelse af lægegerning, jfr. lovbekendtgørelse nr. 426 af 19. august 1976. forpligtet til på begæring at yde den første fornødne lægehjælp, når hurtig lægehjælp efter de foreliggende oplysninger må anses for påtrængende nødvendig, medmindre han har gyldigt forfald, eller rettidig lægehjælp kan ydes af en anden, som efter forholdene er nærmere dertil. Bortset fra sådanne akutte tilfælde, må det dog antages, at en læge kan afvise at behandle patienter, medmindre lægen har påtaget sig en videregående forpligtelse hertil, f.eks. i forbindelse med indgåelse af overenskomst med det offentlige. For så vidt angår tandlæger, er der ikke ved lov nr. 276 af 26. maj 1976 om tandlæger pålagt disse nogen forpligtelse til at behandle patienter.

Det må endvidere antages, at reglerne i monopollovens (lov nr. 102 af 31. marts 1955 med senere ændringer) §§ 11 og 12, stk. 3, medfører, at der ikke kan accepteres urimelige indskrænkninger i den frie erhvervsudøvelse eller urimelig ulighed i vilkårene for erhvervsudøvelse, og dette gælder formentlig også kontraheringsnægtelser, der grunder sig i personlig animositet eller lignende, jfr. betænkning om forbud mod racediskrimination (nr. 553/1969), side *21.*

En tredie undtagelse fra princippet om kontraktsfrihed udgøres af den under 4.2.1. omtalte lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v., men da denne lov ikke omfatter forskelsbehandling på grund af homoseksualitet, er der således intet juridisk til hinder for, at f.eks. en privat praktiserende tandlæge eller en restauratør kan nægte en homoseksuel person behandling, henholdsvis adgang til restaurationen.

Endelig kan det for fuldstændighedens skyld nævnes at registerlovene (lov nr. 293 af 8. juni 1978 om private registre m.v. og lov nr. 294 af 8. juni 1978 om offentlig myndigheders registre) begge indeholder bestemmelser, der som hovedregel forbyder registrering af oplysninger bl.a. om seksuelle forhold.

4.3. Initiativer på internationalt plan imod diskrimination af homoseksuelle

4.3.1. Europarådet har i 1981 dels i en henstilling (nr. 924/1981) og dels i en resolution (nr. 756/1981) taget afstand fra diskrimination af homoseksuelle. Rådet opfordrer medlemsstaternes regeringer til bl.a. at sikre homoseksuelle ligebehandling med hensyn til beskæftigelse, aflønning og sikring af arbejdspladsen, særligt inden for den offentlige sektor.

4.3.2. Europa-Parlamentet vedtog den 13. marts 1984 en "beslutning om diskriminering på arbejdspladsen på grund af seksuelle tilbøjeligheder" (EF-Tidende, nr. C 104/1985. side 45-48). Europa-Parlamentet konstaterer bl.a., at "en del af samfundet desværre endnu i dag over for homoseksuelle indtager en diskriminerende holdning, som kan føre til dramatiske situationer", hvorefter parlamentet "understreger, at man heller ikke i bekæmpelsen af forskelsbehandling af enhver art kan ignorere eller passivt godkende faktiske eller principielle diskrimineringer af homoseksuelle" ligesom det "beklager enhver diskriminering begrundet i en persons seksualitet". Herefter anmodede Europa-Parlamentet EF-Kommissionen om bl.a. at fremsætte forslag med henblik på at undgå, at der i medlemsstaterne sker diskrimination af homoseksuelle med hensyn til adgang til arbejde og arbejdsvilkår.

4.3.3. Nordisk Råd vedtog den 1. marts 1984 følgende to rekommendationer:

Nr. 17/1984/j:

"Nordisk Råd rekommanderer Nordisk Ministerråd inden for de gældende loves rammer i de enkelte nordiske lande at gennemføre forsknings-, udrednings- og oplysningsarbejde vedrørende homoseksuelles stilling i de nordiske lande samt at undersøge mulighederne for at ophæve lovgivning, som diskriminerer homoseksuelle, og for gennem lovgivning at fremme homoseksuelles ligestilling og beskyttelse mod forskelsbehandling".

Nr. 18/1984/j:

"Nordisk Råd opfordrer de nordiske landes regeringer til inden for FN og andre internationale organer at samarbejde i spørgsmål, som berører homoseksuelles menneskerettigheder, med henblik på at hindre diskriminering".

4.4. Norsk og svensk ret

Det norske straffelovråd fik i februar 1975 til opgave, at overveje om homo- og biseksuelle burde gives et særligt strafferetligt værn mod retsstridig diskriminering.

Rådets overvejelser resulterede i en betænkning om "Særlig strafferettslig vern for homofile"(NOU 1979:46), hvori rådet konkluderer, at der er enighed om, at en strafferetlig beskyttelse imod krænkelser på grund af seksuel orientering ikke bør indføres ved en ny bestemmelse i straffeloven, men eventuelt ved udvidelse af §§ 135 a og 349 a (som svarer til den danske straffelovs § 266 b og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v.). Der var endvidere enighed i det norske straffelovråd om, at en eventuel udvidelse af de nævnte bestemmelser kun skulle omfatte homoseksuelle, herunder biseksuelle. Med hensyn til selve spørgsmålet om udvidelse af den beskyttede personkreds delte

straffelovrådet sig, idet de faste medlemmer af rådet var imod en sådan udvidelse, hvorimod de særligt tilkaldte medlemmer gik ind for en udvidelse af den norske straffelovs §§ 135 a og 349 a til også at omfatte krænkelser af personer på grund af deres "homofile legning eller leveform".

På grundlag af straffelovrådets betænkning fremsatte den norske justitsminister forslag til ændring af de omtalte bestemmelser og ved lov af-8. maj 1981 blev bestemmelserne ændret, således at de nu har følgende ordlyd:

> § 135 a. Med bøter eller fengsel inntil 2 år straffes den som ved uttalelse eller annen meddelelse som framsettes offentlig eller på annen mate spres blandt allmenheten, truer, forhåner eller utsetter for hat, forfølgelse eller ringeakt en person eller en gruppe av personer på grunn av deres trosbekjennelse, rase, hudfarge eller nasjonale eller etniske opprindelse.
>
> Tilsvarende gjelder slike krenkelser overfor en person eller en gruppe på grunn av deres homofile legning, leveform eller orientering.
>
> På samme mate straffes den som tilskynder eller på annen mate medvirker til en handling som nevnt i første ledd.
>
> § 349 a. Med bøter eller fengsel inntil 6 måneder straffes den som i erhvervsmessig eller liknende virksomhet, på grunn av en persons trosbekjennelse, rase, hudfarge eller nasjonale eller etniske opprindelse nekter ham varer eller tjenester på de vilkår som gjelder for andre. På samme mate straffes den som i slik virksomhet nekter en person varer eller tjenester som nevnt på grunn av hans homofile legning, leveform eller orientering.
>
> På samme mate straffes den som av slik grunn som nevnt i første ledd, nekter en person adgang til offentlig forestilling eller oppvisning eller annen offentlig sammenkomst på de vilkår som gjelder for andre.
>
> På samme vis straffes også den som tilskynder eller på annen mate medvirker til en handling som nevnt i første eller annet ledd.

§ 135 a har fundet anvendelse i et tilfælde, hvor en præst i en radioudsendelse bl.a. udtalte følgende: "Så vil vi gjerne oppfordre alle de kristne - de som virkelig tror på Gud å bryte denne djevelske makten som homofilien representerer i dette land. Og vi vil også be om at alle som representerer denne åndsretning blir fjernet fra ledende stillinger i landet vårt". Senere i samme udsendelse udtalte vedkommende: "Himmelske far vi ber i Kristi navn at vi skal bryte denne djevelske makt i Norges land som homofilien representerer____og vi ber også konkret at alle de mennesker som er involvert i dette, som selv også oppfordrer andre til å gjøre som dem og som også er i ledende stillinger at du skal fjerne dem fra deres ledende stillinger - både i det politiske liv og ellers i samfundet vårt....." Ved Oslo Byrets dom af 15. juni 1984 blev tiltalte frifundet, men ved kendelse af 6. december 1984 ophævede Norges Højesteret byretsdommen. Herefter blev tiltalte ved Oslo Byrets dom af 24. september 1985 idømt 30 dages fængsel, som dog blev gjort betinget.

I den svenske betænkning "Homosexuella och samhället" (SOU 1984:63) foreslås det i kap. 8 om diskrimineringsforbud m.m., bl.a. at §§ 8 og 9 i den svenske brottsbalken (som svarer til straffelovens § 266 b og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v.) udvides til også at omfatte diskrimination og forskelsbehandling af homoseksuelle.

Det svenske udvalg fandt, at selv om det ikke kan dokumenteres, at diskrimination af homoseksuelle f.eks. på arbejdsmarkedet er særlig udbredt, kan der alligevel være behov for beskyttelse, idet mange homoseksuelle netop af frygt for diskrimination undlader at tilkendegive, at de er homoseksuelle.

Udvalget fik tillige under sit udredningsarbejde indtryk af, at faktisk diskrimination forekommer i større omfang end antaget, men at diskrimineringen ofte er skjult, idet den pågældende handling begrundes med andet end den virkelige årsag, nemlig vedkommendes homoseksuelle orientering. Men uanset om diskrimination af homoseksuelle er mere eller mindre udbredt, *var* dette ifølge udvalgets opfattelse ikke afgørende for, om homoseksuelle skal have et særligt værn imod diskrimination.

Udvalget lagde mere vægt på, at lovgivning imod diskrimination har den positive effekt, at samfundet herved tilkendegiver ikke blot, at diskriminering er forbudt, men også at homoseksuelle er en ligeværdig del af befolkningen. Et diskrimineringsforbud antages tillige at medføre, at flere homoseksuelle vil turde tilkendegive deres seksualitet.

Det svenske udvalg fandt ligesom det norske, at der ikke bør indføres en særskilt bestemmelse imod diskrimination af homoseksuelle, men derimod at homoseksuel les behov for beskyttelse imod diskrimination og forskelsbehandling kan ligestilles med behovet hos den personkreds, der er omfattet af de bestemmelser, der blev foreslået udvidet.

Det er for tiden uvist, om der i Sverige indføres bestemmelser i lighed med de i Norge indførte regler om forbud mod diskrimination og forskelsbehandling på grund af homoseksualitet.

4.5. Forslag fra Landsforeningen for bøsser og lesbiske

Landsforeningen for bøsser og lesbiske har i et notat af 28. oktober 1985 til

kommissionen gjort rede for sit syn på spørgsmålet om en udvidelse af straffelovens § 266 b og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v.

Landsforeningen finder bl.a., at en udvidelse af den gældende antidiskriminationslovgivning vil

- have en psykologisk effekt i kampen for at fjerne de normer, der virker undertrykkende på menneskers seksualitet
- give en øget psykisk og fysisk tryghed for bøsser og lesbiske til i åbenhed at kunne leve i overensstemmelse med deres identitet
- betyde en juridisk sikkerhed for bøsser og lesbiske mod diskrimination
- skabe grundlag for en seriøs debat og stillingtagen til bl.a. homoseksualitet
- medvirke til en generel holdningsændring i befolkningen til homoseksualitet
- vise, at man i Danmark lever op til Europarådets, Nordisk Råds og EF-parlamentets resolutioner og anbefalinger om at modarbejde diskrimination af bøsser og lesbiske.

Endelig foreslår landsforeningen, at de nævnte bestemmelser ændres ved indsættelse af ordene "seksuel orientering".

4.6. Kommissionens overvejelser

Det betimelige i overhovedet at indføre straffebestemmelser om diskrimination og forskelsbehandling af homoseksuelle må først overvejes. Udgangspunktet er imidlertid, at der allerede eksisterer diskriminationsregler i straffelovens § 266 b og i lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. Den generelle diskussion om det rimelige i at indføre strafsanktionerede regler mod diskrimination og forskelsbehandling af minoritetsgrupper har kommissionen derfor ikke fundet anledning til at rejse påny.

Under drøftelserne er fremhævet det uheldige i, at det fra opregningen i de gældende diskriminationsregler kan sluttes, at homoseksuelle ikke er omfattet. Deres behov for beskyttelse er måske større end eller svarende til behovene hos nogle af de minoritetsgrupper, der allerede er omfattet af bestemmelserne. Dette taler for, at der bør lovgives mod diskrimination og forskelsbehandling af homoseksuelle. I den forbindelse henvises til, at der er en omend sparsom retspraksis vedrørende nugældende regler.

Dernæst har det været overvejet, om indførelse af bestemmelser om homoseksuelle skal ske ved en udvidelse af de gældende antidiskriminationsregler eller

ved særskilt lovgivning. Det er fremhævet, at det forekommer mest naturligt at samle lovgivningen på området i så få bestemmelser som muligt. Rent lovteknisk vil det være ganske enkelt at udvide de gældende regler til også at omfatte diskrimination og forskelsbehandling f.eks. på grund af seksuel eller homoseksuel orientering.

Til støtte for at indføre særskilte bestemmelser om homoseksuelle kan det anføres, at de gældende antidiskriminationsbestemmelser har en speciel baggrund, nemlig at skabe mulighed for ratifikation af den ovenfor under afsnit 4.2.1. omtalte FN-konvention. Endvidere vil særskilt lovgivning antagelig indebære, at man bliver mindre bundet af den praksis, der har udviklet sig omkring de gældende bestemmelser, end hvis disse udvides til at omfatte homoseksuelle. Efter drøftelse er der i kommissionen enighed om, at lovgivning på området i givet fald bør ske ved en udvidelse af de nugældende bestemmelser.

Efter drøftelserne i kommissionen foreslår et flertal (samtlige medlemmer med undtagelse af Kirsten Rudfeld og Kamma Struwe) et lovudkast med følgende indhold:

Udkast
til

Lov om ændring af borgerlig straffelov, kriminallov for Grønland og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. (Forbud mod diskrimination på grund af seksuel orientering).

§ 1.

I borgerlig straffelov, jfr. lovbekendtgørelse nr. 607 af 6. september 1986, ændres i § 266 b ordene "etniske oprindelse eller tro" til: "etniske oprindelse, tro eller seksuelle orientering".

§ 2.

I kriminallov for Grønland, jfr. lovbekendtgørelse nr. 49 af 13. februar 1979, ændres i § 71 a ordene "etniske oprindelse eller tro" til: "etniske oprindelse, tro eller seksuelle orientering".

§ 3.

I lov nr. 289 af 9. juni 1971 om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. ændres i § 1, stk. 1, ordene "etniske oprindelse eller tro" til: "etniske oprindelse, tro eller seksuelle orientering".

§ 4.

Loven træder i kraft den .....

§ 5.

Stk. 1 Loven gælder ikke for Færøerne. §§ 1 og 3 kan ved kongelig anordning sættes i kraft for denne landsdel.

Stk. 2 Bestemmelserne i §§ 1 og 3 gælder ikke for Grønland. § 3 kan ved kongelig anordning sættes i kraft for denne landsdel.

Gennemføres forslaget vil bestemmelsen i straffeloven få følgende ordlyd:

§ 266 b: Den, der offentligt eller med forsæt til udbredelse i en videre kreds fremsætter udtalelser eller anden meddelelse, ved hvilken en gruppe af personer trues, forhanes eller nedværdiges på grund af sin race, hudfarve, nationale eller etniske oprindelse, tro eller seksuelle orientering, straffes med bøde, hæfte eller fængsel i indtil 2 år.

Bestemmelsen i kriminallov for Grønland vil få følgende formulering:

§ 71a. For diskrimination på grund af race m.v. dømmes den, der offentligt eller med forsæt til udbredelse i en videre kreds fremsætter udtalelse eller anden meddelelse, ved hvilken en gruppe af personer trues, forhanes eller nedværdiges på grund af sin race, hudfarve, nationale eller etniske oprindelse, tro eller seksuelle orientering.

Lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. § 1, stk. 1, vil få følgende formulering:

§ 1, stk. 1: Den, som inden for erhvervsmæssig eller almennyttig virksomhed på grund af en persons race, hudfarve, nationale eller etniske oprindelse, tro eller seksuelle orientering nægter at betjene den pågældende på samme vilkår som andre, straffes med bøde, hæfte eller fængsel i indtil 6 måneder.

Forslagene indebærer, at der i opregningen af forhold, som ikke må danne grundlag for diskrimination, indsættes "seksuel orientering". Om baggrunden herfor henviser flertallet først til de synspunkter, der er fremsat af Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske over for kommissionen, og som gengives ovenfor i afsnit 4.5. Hertil kommer, at den politiske og psykologiske effekt af lovændringerne vejer tungere, end den indskrænkning af den åbne debat en ændret lovgivning medfører. Med en vedtagelse i Folketinget af, at der ikke må gøres forskel på grund af "seksuel orientering", vil de homoseksuelle få samfundets accept af deres livsform. Dette vil være af stor betydning for dem. for holdningen hos andre og for ligestillingen. Selv om udvidelsen af antidiskriminationsreglerne vil have en positiv betydning i sig selv, vil det være naturligt at lovændringerne følges op af oplysning over for befolkningen.

Om ordene "seksuel orientering" bemærkes, at i de tilsvarende norske bestemmelser, jfr. ovenfor i afsnit 4.4., anvendes formuleringen "homofil legning, leveform eller orientering", hvor begrebet "legning" må oversættes med det danske ord "anlæg". Kommissionen har ikke fundet det hensigtsmæssigt at medtage sådanne begreber i de danske bestemmelser, idet man finder, at "orientering" er dækkende.

Også andre former for "seksuel orientering" end homoseksualitet, f.eks. heteroseksuel transvestitisme, vil efter udkastet blive beskyttet mod diskrimination og forskelsbehandling. Heri ligger ikke, at ulovlige former for seksuel adfærd, som f.eks. seksuel omgang med personer under den seksuelle lavalder, anerkendes.

Et mindretal i kommissionen (Kirsten Rudfeld) betvivler værdien af lovbestemmelser som de foreslåede, idet de næppe vil påvirke den faktiske diskrimination af homoseksuelle, men alene have karakter af moralske vurderinger som, hvor enig man end kan være i dem, ikke naturligt hører hjemme i lovbestemmelser.

Et andet mindretal i kommissionen (Kamma Struwe) ønsker ikke at tage stilling til den foreslåede udvidelse af de nugældende antidiskriminationsbestemmelser.

Kapitel 5

Arbejdsmarkedet

5.1. Indledning

Forholdet mellem arbejdstager og arbejdsgiver i Danmark er i princippet overladt til parternes frie aftale, og arbejdsmarkedslovgivningen regulerer kun i begrænset omfang disse aftalers indgåelse eller indhold.

Der er således ikke i den arbejdsretlige lovgivning bestemmelser, der diskriminerer homoseksuelle. Der ses i det hele taget ikke at være bestemmelser, der udtrykkeligt angår homoseksuelles forhold, altså heller ikke bestemmelser der går imod diskrimination ved et arbejdsforholds etablering, under dets forløb eller ved ophør.

Homoseksuelles forhold ses heller ikke behandlet i den gængse arbejdsretlige litteratur. Dette betyder naturligvis ikke, at der ikke finder diskrimination sted, men blot at eventuelle tilfælde ikke er synlige i arbejdsretten.

For så vidt angår de forhold på arbejdsmarkedet, som reguleres gennem arbejdsministeriets lovgivning eller regler, har man i det nedenstående foretaget en gennemgang af, om der kan forekomme formel eller faktisk diskrimination af homoseksuelle.

5.2. Ansættelse

En del ansættelsesaftalers indhold beror på kollektive overenskomster uden for de offentlige myndigheders kontrol eller på særlig lovgivning for de statsansattes vedkommende eller regulativer for kommunernes eller andre myndigheders vedkommende.

Selve indgåelsen af ansættelsesaftalen er i alle tilfælde fri for begge parters vedkommende: Ingen arbejdsgiver har pligt til at ansætte en bestemt person eller begrunde, hvorfor han ønsker eller ikke ønsker at ansætte vedkommende; og ingen arbejdstager er lovmæssig forpligtet til at tage et bestemt job - men det kan få forsikringsmæssige konsekvenser for den pågældende at afslå det.

Denne gensidige aftalefrihed gør det på forhånd meget vanskeligt at fastslå,

om der foreligger diskrimination mod visse persongrupper på arbejdsmarkedet - herunder diskrimination mod homoseksuelle.

Arbejdsformidlingen er i henhold til lov om arbejdsformidling og arbejdsløshedsforsikring forpligtet til som et neutralt, landsomfattende system at foretage vederlagsfri formidling af kontakt mellem arbejdssøgende og arbejdsgivere. Det må herved bemærkes, at anvendelsen af arbejdsformidlingen er frivillig for begge parter, og at en meget væsentlig del af alle ansættelsesforhold ikke sker gennem arbejdsformidlingen eller ved dens mellemkomst.

Arbejdsdirektøren har - under medvirken af Landsarbejdsnævnet - ledelsen af arbejdsformidlingen.

I forbindelse med spørgsmålet om eventuel diskrimination mod homoseksuelle har Arbejdsdirektoratet udtalt følgende:

Der er hverken i lov om arbejdsformidling og arbejdsløshedsforsikring, jf. lovbekendtgørelse nr. 599 af 17. september 1987, eller i gældende retningslinier for AF's virke særlige bestemmelser for så vidt angår betjeningen af homoseksuelle. Homoseksuelle vil have samme rettigheder og være underlagt samme forpligtelser som heteroseksuel le.

Om arbejdsformidlingens opgaver i almindelighed kan det siges, at arbejdsformidlingen har til opgave at virke som et neutralt system under formidling af kontakt mellem arbejdssøgende og arbejdsgivere, jf. § 1 i lov om arbejdsformidling og arbejdsløshedsforsikring.

I formidlingsarbejdet indgår principper om i videst muligt omfang at tilgodese virksomhedernes/arbejdsgivernes behov. Endvidere at de arbejdssøgende (hvor positive særhensyn overfor bestemte grupper ikke tilsiger andet) behandles på lige vilkår ud fra den enkeltes personlige forudsætninger.

Ved modtagelse og effektuering af jobordrer skal arbejdsformidlingen søge at fastslå arbejdets indhold og karakter samt i det omfang, det skønnes hensigtsmæssigt og er muligt, at indhente oplysninger om løn- og arbejdsvilkår.

Ved kontakten med den arbejdssøgende skal arbejdsformidlingen søge at fastlægge den pågældendes kvalifikationer primært på baggrund af uddannelse, praktiske erfaringer, jobønske m.m.

I det enkelte tilfælde er der endvidere, hvor det skønnes hensigtsmæssigt for etableringen af et arbejdsforhold, mulighed for at registrere og benytte relevante oplysninger af mere personlig og følsom karakter. Typisk kan der være tale om oplysninger vedrørende helbredsmæssige forhold, visse former for handicaps, mangel på almindelige færdigheder etc., forhold som kan have betydning for den arbejdssøgendes arbejdsevne i visse jobsammenhænge.

Formidlingsarbejdet er således, hvad enten der er tale om registrering af ordre eller i henvisnings-/anvisningssituationer, fortrinsvis baseret på oplysninger af generel karakter. Oplysninger vedrørende den arbejdssøgendes seksualvaner vil derfor hverken være relevante eller tilladelige at registrere.

Arbejdsformidlingen er endvidere, udover reglerne i registerforskrifter, i vid udstrækning underlagt tavshedspligt. Anvendelse af stamoplysninger m.v. vil derfor generelt ikke kunne finde sted udenfor AF-systemet. I enkelte undtagelsestilfælde, f.eks. hvor hensynet til den arbejdssøgendes interesser gør det hensigtsmæssigt, må videregivelse af oplysninger finde sted, når pågældende arbejdssøgende gøres vidende derom.

På baggrund af ovennævnte forhold omkring registrerings- og formidlingsarbejdet er der efter direktoratets vurdering intet i gældende regler og retningslinierne for AF's virke, der taler for muligheden for diskrimination af homoseksuelle.

Til spørgsmålet om der ved anvisning over længere afstande vil blive taget samme hensyn til homoseksuelt parforhold som til et heteroseksuelt, kan der svares bekræftende.

I retningslinierne for anvisning over længere afstande lægges vægt på, at dette finder sted efter en nøje vurdering af konkrete forhold i det enkelte tilfælde. Der tages afgørende hensyn til for eksempel om pågældende er forsørger eller ikke-forsørger, familiesituationen (herunder evt. børn), ægtefælles eller samlevers arbejdstid etc. Her vil der, i en helhedsvurdering af pågældende situation, gælde samme hensyn til homoseksuelle parforhold som til heteroseksuelle, og der vil gælde samme rettigheder i forbindelse med modtagelse af mobilitetsfremmende ydelser.

Arbejdsministeriets ressortkontor vedrørende arbejdsformidlingen har til direktoratets redegørelse gjort følgende tilføjelse:

Den formentlig i praksis hyppigst forekommende diskrimination vil være, at arbejdsgivere simpelthen afviser (formodet) homoseksuelle arbejdssøgende uden nærmere/sandfærdig begrundelse. Denne og tilsvarende former for diskrimination f.eks. på grund af køn, udseende, alder eller race/nationalitet er AF uden indflydelse på.

I de (formentlig meget få) tilfælde, hvor en arbejdsgiver ved indgivelse af jobordre udtrykkeligt gør opmærksom på, at der ikke ønskes homoseksuelle ansøgere, vil AF kunne notere sig denne oplysning som en oplysning til den arbejdssøgende om arbejdsgiveren, jfr. andre former for "sortlistning" f.eks. af fagligt aktive, men AF vil ikke kunne bruge denne oplysning til "frasortering" af homoseksuelle arbejdssøgende, da AF i princippet bør være (og forblive) uvidende om den arbejdssøgendes seksuelle disposition.

5.3. Forholdene under ansættelsen

Med hensyn til forholdene under ansættelse på arbejdspladserne bemærkes, at der intet er i lov om arbejdsmiljø, i bemærkningerne til lovforslaget eller de i medfør af loven udstedte bekendtgørelser - herunder i krafthol delsesbekendtgørelsen - som stiller homoseksuelle anderledes end heteroseksuel le med hensyn til sikkerheds- og sundhedsmæssigt forsvarligt arbejdsmiljø. Der foreligger ikke kendskab til konkrete sager, hvor der har været spørgsmål om diskrimination af homoseksuelle.

Det har været undersøgt, hvorvidt der indenfor arbejdsløshedsforsikringsområdet findes regler, der diskriminerer homoseksuelle, herunder bestemmelser i godkendte vedtægter for arbejdsløshedsforsikringskasserne. Det er herved konstateret, at der hverken i regelsættet eller i vedtægterne er bestemmelser, der er diskriminerende over for homoseksuelle.

Reglen om, at et arbejde kan opsiges uden forsikringsmæssige sanktioner i tilfælde af ægtefællens/samleverens flytning, kunne tænkes at give mulighed for en sådan diskrimination, men hverken i Arbejdsministeriets departement eller i Direktoratet for Arbejdsløshedsforsikringen synes sager herom at være fremkommet.

5.4. Afskedigelse

Afskedigelse begrundet med homoseksualitet må vurderes efter den almindelige afskedigelsesret. Denne indeholder ikke generelle regler om berettigelsen af

afskedigelse. Men efter § 2 b i funktionærloven skal arbejdsgiveren udrede en godtgørelse, hvis opsigelsen ikke kan anses for rimeligt begrundet i funktionærens eller virksomhedens forhold. Denne bestemmelse må efter omstændighederne kunne anvendes på afskedigelse af en homoseksuel, idet den pågældendes homoseksualitet i sig selv ikke kan anses for en rimelig begrundelse for afskedigelse. Reglen er begrænset til funktionærer, der er fyldt 18 år. og som har været ansat i virksomheden i mindst 1 år.

Lignende regler som i funktionærloven gælder for tilfælde, der falder ind under § 4, stk. 3, i hovedaftalen mellem Dansk Arbejdsgiverforening og Landsorganisationen i Danmark. Arbejdsministeriet er dog ikke bekendt med retsafgørelser eller nævns- eller voldgiftskendelser efter disse eller andre regler, som vedrører afskedigelse af homoseksuelle.

5.5. Internationale dokumenter

Arbejdsministeriets internationale kontor har i forbindelse med spørgsmålet om drøftelser af homoseksuel les forhold på internationalt plan især henvist til følgende af Europarådets parlamentariske forsamling behandlede dokumenter:

Europarådets Parlamentariske Forsamling:

Recommendation 924 (1981) on discrimination against homosexuals.
Resolution 756 (1981) on discrimination against homosexuals.
Report on discrimination against homosexuals, 8. July 1981, doc. 4755.
Report on discrimination against homosexuals, amendment no.1, *22.* September 1981. doc. 4755.

De Europæiske Fællesskaber.

Beslutning om diskriminering på arbejdspladsen på grund af seksuelle tilbøjeligheder.
Vedtaget af Europaparlamentet på mødet den 13. marts 1984.

5.6. Kommissionens overvejelser

5.6.1. Kommissionen finder, at enhver form for diskrimination også af homoseksuelle inden for arbejdsmarkedet, bør søges undgået.

Under hensyn til, at den gældende lovgivning ikke diskriminerer homoseksuelle, og under hensyn til, at den forskelsbehandling af homoseksuelle, som utvivlsomt forekommer i praksis, næppe kan afskaffes ad lovgivningsvejen men alene gennem oplysning og holdningsændring, har kommissionen ikke fundet, at der er anledning til at foreslå lovinitiativer på dette område.

5.6.2. Per Kleis Bbnnelycke, Mikkel Emborg og Henning Jørgensen ønsker yderligere at tilføje:

Kommissionen har alene kendskab til få sager om diskrimination af homoseksuelle på arbejdsmarkedet. Dette kan skyldes flere forhold. Således vides det, at nogle, der er blevet diskrimineret, fortsat ønsker at være anonyme, og det kan desuden ofte være vanskeligt for en ansat at bevise, at man er blevet forbigået ved en forfremmelse, fordi man er homoseksuel. Mange sager vil derfor ikke blive rejst.

Kommissionen har således ikke noget klart billede af den faktisk forekommende diskrimination. Egentlig dokumentation herfor vil forudsætte en nærmere undersøgelse. Med resultaterne heraf vil arten og omfanget af diskriminationen kunne afdækkes, og man vil kunne vurdere, hvilke initiativer der bør tages for at modvirke fortsat diskrimination.

Vanskelighederne ved at beskrive og modvirke diskriminationen af homoseksuelle på arbejdsmarkedet minder om de vanskeligheder, der har været ved at modvirke diskriminationen af kvinder på arbejdsmarkedet. Problemerne er dog endnu større for så vidt angår homoseksuelle, hvilket blandt andet skyldes de i kapitel 1 omtalte vanskeligheder med at afgrænse, hvem der er homoseksuelle. Desuden kan man skjule sin homoseksualitet, hvorimod man kun vanskeligt kan skjule sit køn. Tilsvarende gælder for race og hudfarve, hvorfor man langt oftere støder på klare diskriminationssager begrundet i køn, race, hudfarve m.v.

Det er derfor ikke tilstrækkeligt at klarlægge og forebygge formel og åbenlys diskrimination af homoseksuelle på arbejdsmarkedet. Det bør tillige undersøges, om arbejdsmarkedet tilbyder homoseksuelle sådanne vilkår, at de ikke føler sig pressede til at holde deres seksuelle orientering skjult.

5.6.3. Endvidere finder Mikkel Emborg og Henning Jørgensen, at det må overvejes, om det ville være hensigtsmæssigt at oprette et organ i stil med Ligestillingsrådet til dels at beskæftige sig med de daglige diskriminationsspørgsmål,

dels at iværksætte undersøgelser til belysning af diskriminationen. Det må i denne forbindelse understreges, at homoseksualitet ikke i sig selv bør kunne begrunde omplacering, afskedigelse, manglende avancement m.v.

Kapitel 6

Udiændingelovgivningen

Bestemmelserne om udlændinges indrejse og ophold m.v. i Danmark findes i udlændingeloven, jf. lovbekendtgørelse nr. 462 af 26. juni 1987. I medfør af loven har Justitsministeriet udstedt bekendtgørelse nr. 19 af 18. januar 1984, udiændingebekendtgørelsen.

6.1. Opholdstilladelse

6.1.1. Ægteskab

Efter § 9, stk. 1, nr. 2, i udlændingeloven, gives der efter ansøgning opholdstilladelse til en "udlænding, som samlever på fælles bopæl i ægteskab eller i fast samlivsforhold af længere varighed med en i Danmark fastboende person". Udlændinge har i disse tilfælde umiddelbart et retskrav på at opnå opholdstilladelse.

Bestemmelsen svarer til § 25, stk. 1, nr. 2, i den tidligere gældende bekendtgørelse nr. 196 af 23. maj 1980 om udlændinges adgang til og ophold i Danmark, dog med den forskel, at opholdstilladelsen ikke efter de nugældende regler kan betinges af, at familien råder over en passende bolig. Tilladelsen kan heller ikke betinges af, at den person, der bor i Danmark, påtager sig at forsørge ansøgeren, jf. udlændingelovens § 9, stk. 3, modsætningsvis.

Opholdstilladelse efter § 9, stk. 1, gives med henblik på varigt ophold her i landet, medmindre udlændingen kun søger om tilladelse til midlertidigt ophold, jf. udiændingebekendtgørelsens § *22,* stk. 1. Selv om tilladelsen er givet med henblik på varigt ophold, kan den tidsbegrænses, dog ikke ud over 5 år fra den dag hvor udlændingen med lovligt ophold tog fast bopæl her i landet, jf. lovens § 11, stk. 1 og 2. Første gang gives opholdstilladelse højst for et år, jf. udlændingebekendtgørelsens § 27.

Efter udlændingelovens § 9, stk. 4, skal opholdstilladelsen være opnået inden indrejsen. Ifølge samme bestemmelse kan justitsministeren dog fastsætte regler om, i hvilke tilfælde ansøgning om opholdstilladelse kan indgives her i landet, og denne bemyndigelse er udnyttet i udlændingebekendtgørelsens § 36, stk. 2, nr. 2, hvorefter ansøgningen kan indgives her i landet, når udlændingen sam-

lever i ægteskab med en her fastboende dansk eller nordisk statsborger eller en anden udlænding med tidsubegrænset opholdstilladelse.

Efter udlændingelovens § 19, stk. 1, nr. 1, kan en tidsbegrænset opholdstilladelse inddrages, når det grundlag, som er angivet i ansøgningen eller tilladelsen, var urigtigt eller ikke længere er til stede. Dette medfører, at en udlænding, som bliver skilt eller separeret eller ophæver samlivet på fælles bopæl med ægtefællen, kan få en tidsbegrænset opholdstilladelse inddraget. Dette gælder dog ikke, såfremt vedkommende med henblik på varigt ophold lovligt har boet her i landet i mere end de sidste 2 år, jf. lovens § 19, stk. 2. En udlænding, der bliver skilt efter f.eks. 2 1/2 års lovligt ophold her i landet, risikerer således ikke en umiddelbar inddragelse af opholdstilladelsen. Derimod skal den pågældende ikke regne med at kunne få opholdstilladelsen forlænget, jf. lovens § 11, stk. 2. 2. pkt., medmindre vedkommende eventuelt kan opnå opholdstilladelse på et andet grundlag end ægteskab.

6.1.2. Registreret partnerskab

Såfremt registreret partnerskab gennemføres som skitseret nedenfor i kapitel 12, vil reglerne om ægteskab som følge af lovskitsens § 3 blive direkte anvendelige ved afgørelse af spørgsmålet om opholdstilladelse til personer, der har indgået registreret partnerskab med en herboende.

Overføres reglerne om ægteskab til det registrerede partnerskab, vil en homoseksuel udlænding således have et retskrav på opholdstilladelse uden andre kvalificerende omstændigheder, end at pågældende samlever på fælles bopæl i registreret partnerskab med en i Danmark fastboende person.

Især udlændingebekendtgørelsens § 36, stk. 2, nr. 2, om, at ansøgning kan indgives her i landet, vil have betydning for registrerede par, idet registreringen efter lovskitsens § 2 alene vil kunne finde sted i Danmark, jf. bemærkningerne herom nedenfor i afsnit 12.3.1.2.

Opløsning af et registreret partnerskab eller en faktisk ophævelse af samlivet vil få samme betydning som ovenfor beskrevet vedrørende ægteskab.

6.1.3. Fast samlivsforhold

Som nævnt gives der ifølge udlændingelovens § 9, stk. 1, nr. 2, tillige opholdstilladelse til udlændinge, som samlever på fælles bopæl "i fast samlivsforhold"

med en i Danmark fastboende person. Til forskel fra de under 6.1.1. beskrevne regler om opholdstilladelse på grundlag af ægteskab, kræves det her desuden, at samlivsforholdet har været "af længere varighed". Det er i en lovkommentar anført, at man i almindelighed kan antage, at 1 1/2 til 2 års samliv på fælles bopæl vil være tilstrækkeligt til at antage, at der foreligger et fast samlivsforhold af længere varighed. I situationer, hvor det er umuligt for parterne for en periode at fortsætte et indledt samlivsforhold her i landet eller i udlandet, vil vurderingen af fastheden og varigheden af parternes parforhold eventuelt kunne bygge på andre faktorer end et egentligt samliv. Der kan f.eks. nævnes dokumenteret hyppig og regelmæssig telefon- eller brevkontakt, ferierejser foretaget sammen og besøg hos hinanden.

En anden forskel mellem ægtefæller og parterne i et fast samlivsforhold er, at den udenlandske part i det faste samlivsforhold ikke har mulighed for at indgive ansøgning om opholdstilladelse her i landet, idet den tidligere omtalte bestemmelse i udlændingebekendtgørelsen § 36, stk. 2, nr. 2, alene gælder ægtefæller.

Som nævnt i afsnit 6.1.1. svarer udlændingelovens § 9, stk. 1, nr. 2, til § 25. stk. 1, nr. 2, i den tidligere gældende udlændingebekendtgørelse. Denne bekendtgørelse byggede på Betænkning om Udlændingelovgivningen, Administrative retningslinier (nr. 882/1979). I betænkningen side 18 og side 80 anføres om betydningen for spørgsmålet om opholdstilladelse til homoseksuelle som led i en familiesammenføring:

> "I folketingsåret 1977-78 stillede folketingsmedlem Ebba Strange fire spørgsmål til justitsministeren vedrørende meddelelse af opholds- og arbejdstilladelse til en homoseksuel udlænding, som lever sammen med en dansk statsborger (folketingets forhandlinger 1977/78, spalte 12671-75).
>
> Justitsministeren oplyste i sine skriftlige besvarelser bl.a., at der gennem ministeriets praksis er fastlagt visse retningslinier for meddelelse af opholds- og arbejdstilladelse i disse tilfælde. Efter denne praksis lægges generelt vægt på den pågældendes tilknytning til landet på grundlag af en vurdering af samtlige omstændigheder i hvert enkelt tilfælde. Der lægges særlig vægt på varigheden af parternes bekendtskab og samliv, endvidere tillægges varigheden af et eventuelt ophold i Danmark betydning. Sammenfattende anførte justitsministeren, at der generelt ikke er blevet givet opholdstilladelse i disse tilfælde, medmindre bekendtskabet og samlivet har bestået i længere tid. Justitsministeren meddelte endelig, at han havde gjort udvalget bekendt med de rejste spørgsmål om opholdstilladelse til homoseksuelle udlændinge, der lever sammen med danske statsborgere og anmodet om, at disse spørgsmål indgår i udvalgets overvejelser.
>
> Vedrørende samme spørgsmål har folketingets ombudsmand i skrivelse af 3. oktober 1978 meddelt, at han er enig med tilsynet med udlændinge og justitsministeriet i, at der må foretages en konkret vurdering, hvorved væg-

ten lægges på bekendtskabets og samlivets varighed og på varigheden af udlændingens lovlige ophold her i landet. Ombudsmanden anførte videre, at han under hensyn til de homoseksuelles manglende adgang til at gifte sig fandt, at der kunne blive spørgsmål om en lidt lempeligere praksis vedrørende opholdstilladelse til udlændinge, der har homoseksuelt samlivsforhold med en dansk statsborger, end til udlændinge, der har et tilsvarende heteroseksuelt samlivsforhold. Den omstændighed, at parterne i et heteroseksuelt samlivsforhold undlader at gifte sig, uanset at ingen hindring herfor foreligger, kan efter omstændighederne, selvom samlivet har haft en ikke ubetydelig varighed, tages som et vist indicium for en mindre fasthed i forholdet. En tilsvarende betragtning kan derimod ikke anlægges med hensyn til homoseksuelle forhold.

Efter forslaget gives opholdstilladelse til udlændinge, der lever i fast samlivsforhold af længere varighed med en her fastboende dansk eller udenlandsk statsborger. I praksis er der hidtil givet opholdstilladelse i disse tilfælde efter en konkret vurdering, hvor der særlig er blevet lagt vægt på varigheden og fastheden af parternes bekendtskab og samliv. Ved heteroseksuelle parforhold har man endvidere lagt vægt på årsagen til, at de pågældende ikke har indgået ægteskab. Der er normalt ikke blevet givet opholdstilladelse i disse tilfælde, medmindre samlivet har bestået i længere tid, og arbejdstilladelse er normalt først meddelt efter to års ophold.

Om de af folketingsmedlem Ebba Strange stillede spørgsmål om retningslinier for opholdstilladelse til udlændinge, som lever i homoseksuelle forhold med danske statsborgere, og justitsministerens besvarelse henvises til bemærkningerne foran ...

Udvalget mener, at der - som hidtil - bør kunne gives opholdstilladelse til udlændinge, der lever sammen med personer, der er fastboende i Danmark, når omstændighederne viser, at parforholdet har en fastere karakter. Dette gælder både homo- og heteroseksuelle forhold.

En regel, hvorefter selve etableringen af samlivsforholdet giver samme ret til opholds- og arbejdstilladelse som indgåelse af ægteskab, ville indebære betydelig fare for omgåelse af fremmedarbejderstoppet. En sådan regel, som tillige ville give uforholdsmæssigt administrativt besvær med kontrollen af samlivets fortsatte beståen, bør derfor ikke opstilles.

Udvalget anser det ikke for hensigtsmæssigt at fastsætte en bestemt tidsgrænse for samlivets varighed, f.eks. på to år, men finder i overensstemmelse med det af folketingets ombudsmand i skrivelse af 3. oktober 1978 udtalte ... . at det må afgøres efter en konkret vurdering, om et parforhold har haft en sådan fasthed og varighed, at det kan give grundlag for opholdstilladelse. Ved denne vurdering må der bl.a. lægges vægt på varigheden af parternes bekendtskab, deres eventuelle samliv i udlandet og i Danmark. Derimod kan der, som bestemmelsen er udformet, ikke længere for heteroseksuelle forholds vedkommende lægges afgørende vægt på baggrunden for, at parterne ikke ønsker at indgå ægteskab, men undladelse af at indgå ægteskab kan indgå i vurderingen af forholdets fasthed."

6.1.4. Flygtningereglerne

Efter udlændingelovens § 7, stk. 1, har en udlænding retskrav på at få opholdstilladelse, hvis vedkommende enten er omfattet af flygtningekonventionen af

28. juni 1951 (konventionsflygtning) eller det af grunde lignende dem, der er anført i konventionen, eller af andre tungtvejende grunde ikke bør kræves, at udlændingen vender tilbage til sit hjemland (de facto-flygtning). En tredie gruppe flygtninge omhandles i udlændingelovens § 8, de såkaldte "kvoteflygtninge", der via internationale organisationers genbosætningsprogrammer bliver placeret i Danmark.

Flygtningekonventionen fra 1951 beskriver en flygtning som enhver person» der "som følge af velbegrundet frygt for forfølgelse på grund af sin race, religion, nationalitet, sit tilhørsforhold til en særlig social gruppe eller sine politiske anskuelser befinder sig uden for det land, i hvilket han har statsborgerret, og som ikke er i stand til - eller på grund af sådan frygt ikke ønsker - at søge dette lands beskyttelse; eller som ikke har nogen statsborgerret og befinder sig uden for det land, hvor han tidligere havde fast bopæl, og ikke er i stand til - eller på grund af sådan frygt ikke ønsker - at vende tilbage hertil".

Mens det er tvivlsomt, om en person, der udsættes for forfølgelser i sit hjemland på grund af sit seksuelle tilhørsforhold, kan anses som konventionsflygtning, vil der efter omstændighederne kunne være mulighed for, at en sådan person vil opfylde betingelserne for at være de facto-flygtning. Der kan endvidere være mulighed for at give opholdstilladelse efter udlændingelovens § 9, stk. 2, nr. 4, uden flygtningestatus, hvis der iøvrigt foreligger "ganske særlige grunde".

Flygtningenævnet har oplyst, at der i enkelte sager til støtte for anmodningen om asyl bl.a. er henvist til, at den asylsøgende i sit hjemland har været udsat for forfølgelse på grund af homoseksualitet. I sådanne sager foretager nævnet en konkret vurdering af, om det forhold, at den asylsøgende er homoseksuel, tillige med de eventuelle øvrige asylbegrundende omstændigheder som påberåbes, indebærer en sådan forfølgelsesrisiko i hjemlandet, at der bør meddeles opholdstilladelse som de facto-flygtning. Det kan således tænkes, at en person på grund af homoseksualitet har været udsat for en sådan grad af forfølgelse, at betingelserne for opholdstilladelse som de facto-flygtning må anses for opfyldt. Dette må dog antages at forudsætte, at den pågældende i hjemlandet er erkendt som værende homoseksuel. Flygtningenævnet ses imidlertid ikke hidtil i nogen sag at have meddelt asyl alene under henvisning til, at den asylsøgende har oplyst at have været udsat for eller risikerede forfølgelse på grund af homoseksualitet.

6.2. Forslag fra Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske

I forbindelse med behandlingen af forslaget til ny udlændingelov i 1983 anmodede justitsministeren Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske om en udtalelse. I skrivelse af 24. marts 1983 anførte landsforeningen blandt andet, at man "finder det helt utilfredsstillende, at lovforslaget ikke ligebehandler homoseksuelle og heteroseksuelle par, for så vidt angår adgangen til opholdstilladelse____Mens heteroseksuelle kan opnå opholdstilladelse umiddelbart ved indgåelse af ægteskab, skal homoseksuelle fortsat opfylde kravet om fast samliv af længere varighed". Landsforeningen fremsatte herefter forslag til en ændret formulering af bl.a. den bestemmelse i lovforslaget, der svarer til den nugældende § 9, stk. 1, nr. 2. Et af forslagene gik ud på indførelse af en registreringsordning for homoseksuelle samlevende, mens et andet alene gik ud på ophævelse af varighedskravet. I den forbindelse nævnes i skrivelsen, at kravet om 1 1/2 til 2 års samliv er belastende, fordi udlændingen jo netop ikke har opholdstilladelse, og derfor flere gange i perioden skal forlade landet i mindst 6 måneder.

6.3. Kommissionens overvejelser

6.3.1. Der er i kommissionen enighed om, at indførelse af registreret partnerskab, se herom nedenfor i kapitel 12, vil løse problemerne i forbindelse med udenlandske homoseksuelle samleveres ophold her i landet for de par, der lader sig registrere. Der er tillige enighed om, at de par, der ikke lader sig registrere, må ligestilles med andre ugifte samlevende par.

Derimod er der i kommissionen delte meninger om, hvorvidt problemet kan løses uden indførelse af en registreringsordning.

6.3.2. Et flertal bestående af Ville Budtz, Poul Dam, Svend Danielsen, Marianne Levy, Kamma Struwe og Lone Ømann finder det principielt muligt om nødvendigt at fratage ændringer i udlændingelovgivningen, der vil sikre en ligestilling mellem en homoseksuel udlænding, der er i et parforhold med en herboende partner, og en udlænding der er i ægteskab med en herboende ægtefælle. De vil eventuelt kunne ske administrativt. Den nærmere udformning af reglerne vil afhænge af kravets omfang. Imidlertid finder de nævnte medlemmer ikke, at der er tilstrækkelig anledning til at foreslå ændringer i familiesammenførings-

reglerne til fordel for homoseksuelle, idet man henviser til bemærkningerne i den ovennævnte betænkning, side 80, vedrørende faren for omgåelse, samt de uforholdsmæssige administrative problemer der vil opstå i forbindelse med kontrollen af, om betingelserne for opholdstilladelsen fortsat er opfyldt, efter at tilladelsen er givet.

6.3.3. Et mindretal bestående af Per Kl eis Bönnelycke, Mikkel Emborg, Preben Hertoft, Helle Jarlmose og Henning Jørgensen finder, at problemet alene kan løses ved at ligestille homo- og heteroseksuel le par.

Der er altså behov for en ordning, hvorefter der opstilles visse veldefinerede betingelser, som skal være opfyldt, for at den udenlandske partner kan opnå opholdstilladelse. Betingelserne bør være lige så klare som dem, der opstilles for heteroseksuel le par. Herved sikres klarhed for partnerne om, hvordan betingelserne kan opfyldes, og det følger samtidig, at regelsættet ikke bliver mere kompliceret at administrere end de regler, der regulerer ægtefællers ret til opholdstilladelse. Derudover må det kræves, at betingelserne ikke nødvendiggør kontrolforanstaltninger i videre omfang end for ægtefæller, og endelig bør reglerne ikke bryde med de gældende principper for familiesammenføring, således at der bliver uønskede muligheder for at omgå indvandrerstoppet. Som for ægtefæller bør reglerne for homoseksuelle ikke indeholde et varighedskrav, da disse er urimelig belastende og vanskelige at opfylde.

Det er derfor mindretallets opfattelse, at det registrerede partnerskab er den eneste hensigtsmæssige løsning. Der lægges i denne forbindelse betydelig vægt på, at det hverken tidligere eller under kommissionens arbejde er lykkedes at opstille forslag til andre regler, der medfører en acceptabel retsstilling for homoseksuelle par i forhold til udlændingelovgivningen.

Kapitel 7

Homoseksuelle pars retsstilling i dag

Familiestrukturen i Danmark er undergået betydelige ændringer i de sidste årtier. Af særlig betydning for kommissionens arbejde har det været, at antallet af par, der lever sammen uden at være gift, er steget stærkt. Dette har medført stillingtagen i praksis til en række juridiske spørgsmål og på nogle områder nødvendiggjort lovgivning. Selv om det i første række er de heteroseksuelle parforhold, der har været i søgelyset, må det, som det fremgår af det nedenfor anførte, antages, at retsti11 ingen også for homoseksuelle par er blevet ændret og forbedret. Der vil i det følgende blive redegjort for nogle problemstillinger, som har særlig relation til kommissionens arbejde.

7.1. Forsørgelse

Ugifte samboende har hverken under samlivet eller efter dets ophør nogen forsørgelsespligt eller pligt til at betale bidrag til hinandens underhold. Der er ingen lovregler om privatretligt gensidigt økonomisk ansvar, og det er ikke i retspraksis statueret, at et samlivsforhold i sig selv skaber et forsørgelseskrav. Parterne kan i et vist omfang regulere deres indbyrdes forsørgelsesmæssige forhold ved aftale. Et samlivforhold vil også indebære et økonomisk fællesskab. Ægteskabsudvalget fandt ikke grundlag for at indføre nærmere lovregler om det gensidige privatretlige økonomiske ansvar mellem parterne under samlivet og fandt heller ikke, at privatretlig bidragspligt mellem ugifte heteroseksuelle samlevende eller tidligere samlevende kunne komme på tale.

Er det efter et ægteskab af statsamtet pålagt den ene ægtefælle at betale bidrag til den anden ægtefælle, og flytter den bidragsberettigede sammen med en anden, vil statsamtet i de fleste tilfælde træffe bestemmelse om, at bidraget indtil videre skal sættes til 0. Forudsætningen er, at det må anses godtgjort, at bidragsberettigede har et vist personligt og økonomisk interessefællesskab med en anden person, typisk fælles husholdning og bolig. Ved aftalte bidrag er retsstillingen afhængig af aftalens indhold.

På grundlag af en højesteretsdom om en bidragsaftale, hvor man anvendte formuleringen "ægteskabslignende samlivsforhold", må det antages at praksis om bortfald af bidrag i tilfælde af samliv med trediemand ikke kan anvendes på tilfælde af homoseksuelle forhold, jf. Ugeskrift for Retsvæsen 1984, side 394 H.

Familieretsdirektoratet har i en konkret administrativ sag haft lejlighed til at tage stilling til betydningen af bidragsberettigedes interessefællesskab med en person af samme køn.

> Familieretsdirektoratets sag j.nr. 1983-460-794. I sagen lå det fast, at den bidragsberettigede hustrus samliv med en anden kvinde var af en sådan karakter, at der efter praksis ikke skulle have været fastsat ægtefællebidrag, såfremt tredieparten havde været en mand. Familieretsdirektoratet fandt ikke, at et samliv med en person af samme køn bør føre til, at der alene som følge heraf gives afslag på ansøgning om ægtefællebidrag, men da bidragsberettigede efter det oplyste havde økonomiske fordele af samlivet, fastsatte Familieretsdirektoratet efter en konkret vurdering bidraget til et beløb under det, der ville være blevet fastsat efter de almindelige retningslinier.

7.2. Samlivsophør

7.2.1. Formueforhold

Udgangspunktet ved vurderingen af forholdet mellem ugifte samboende er, at hver af parterne frit kan råde over deres ejendele, hvadenten de medbringes ved samlivsforholdets etablering, eller erhverves medens samlivet består. Ingen af parterne kan handle med bindende virkning for den anden, og hver part tager sine egne aktiver med sig ved opløsningen af forholdet. Retsstillingen er således generelt som i et ægteskab med fuldstændigt særeje.

Der er intet til hinder for, at parterne kan aftale et sameje, f.eks. ved at købe en fast ejendom i fællesskab, idet de begge står på skødet. De kan samtidig aftale, i hvilket forhold de ejer det pågældende aktiv. Uden udtrykkelig aftale herom vil der antagelig ofte blive taget udgangspunkt i en ligedeling. Det er formentlig forholdsvis sjældent, at sådanne aftaler indgås. Ved samlivets ophør må samejet normalt opløses, og det skal ske efter de regler der gælder herom og i det aftalte forhold.

Retsstillingen, hvis sameje ikke er aftalt, har gennem årene givet anledning til problemer ved samlivsforholdets ophør, hvor det ofte har vist sig, at de to parter økonomisk er blevet meget forskelligt stillet. Dette kan af den dårligst stillede føles mindre rimeligt, navnlig hvis vedkommende har bidraget til den fælles økonomi og dermed til den anden parts formueforøgelse. I 1970-erne traf landsretterne en række afgørelser, hvor der anlagdes en ret vidtgående formodning for sameje mellem parterne, hvis begge parter havde haft indtægter. Denne samejepraksis blev imidlertid tilsidesat, da Højesteret i 1980 for første gang havde lejlighed til at tage stilling til spørgsmålet.

På grundlag af de højesteretsdomme, der siden er afsagt, har højesteretsdommer Erik Riis i en kommentar i Ugeskrift for Retsvæsen 1986 B, side 129-32, sammenfattet retsstillingen således:

> "Det er ved disse domme fastslået, at der ved ophøret af et flerårigt, fast samlivsforhold kan tillægges en part, der i væsentlig grad har bidraget til, at den anden part har kunnet skabe eller bevare en ikke ubetydelig formue, et beløb, hvis størrelse fastsættes skønsmæssigt under hensyntagen til bl.a. samlivets varighed og parternes økonomiske forhold ved dets ophør. De afsagte domme illustrerer udmærket, hvordan væsentlighedsbetingelsen praktiseres."

Så vidt vides, har der blandt de mange sager, der den sidste halve snes år har været forelagt landsretterne, ikke været tilfælde, hvor parterne var af samme køn. Det må formentlig antages, at domstolene i sager om opløsning af homoseksuelle parforhold vil nå til samme resultater som skitseret ovenfor.

7.2.2. Lejeboligen

I lejeloven, jfr. lovbekendtgørelse nr. 524 af 11. august 1986, blev ved lov nr. 706 af 22. december 1982 indsat følgende bestemmelse som § 77 a:

> § 77 a. Såfremt parter, der i mindst 2 år har haft fælles husstand, ophæver samlivet, kan der, når særlige grunde, herunder navnlig hensynet til parternes mindreårige børn, taler derfor, ved dom træffes bestemmelse om, hvem af parterne der skal have ret til at fortsætte lejeforholdet til en lejlighed, der har tjent som fælles bolig. § 77, 2. pkt. finder tilsvarende anvendelse.

Bestemmelsen blev oprindeligt foreslået af Ægteskabsudvalget af 1969. I udvalgets betænkning 8 (nr. 915/80), side 88 anførtes bl.a., at bestemmelsen efter sin formulering "ikke (vil) være begrænset til egentlige ægteskabslignende samlivsforhold. Den vil således også kunne finde anvendelse på tilfælde, hvor homofile, søskende eller børn og forældre bor sammen, på samme måde som § 75, stk. 2. hvor husstandskriteriet også anvendes. . . . ."

Inden for det almennyttige boligbyggeri gælder en tilsvarende regel, og vedrørende andelslejligheder må det antages, at domstolene vil anvende lejelovens % 77 a analogt, med mindre andet er bestemt i vedtægterne.

7.3. Ophør ved død

7.3.1. Testamente

Der er ikke legal arveret mellem ugifte samboende. Dette betyder, at der må op-

rettes testamente, dersom man ønsker at begunstige den anden part i tilfælde af død, se nærmere kommissionens delbetænkning om homoseksuelle og arveafgift (nr. 1065/1986), side 26-27. Testator har normalt fri adgang til at disponere over sine ejendele ved testamente, men har vedkommende ægtefælle, børn eller fjernere livsarvinger er testationskompetencen begrænset til halvdelen. Inden for den testationsfri del har vedkommende fri adgang til at disponere også over enkelte aktiver til fordel for den anden part i forholdet.

Der var i ægteskabsudvalget enighed om ikke at foreslå indført legal arveret i ugifte heteroseksuelle samboforhold.

7.3.2. Arveafgift

I kommissionens delbetænkning om homoseksuelle og arveafgift (nr. 1065/1986) foreslog kommissionen en ændring af arveafgiftslovens § 2, stk. 1, litra A, således at en samlever af samme køn under visse betingelser blev stillet bedre end hidtil i relation til betaling af arveafgift.

I delbetænkningens indledning anføres bl.a. følgende:

> "Arveafgiftsproblemet synes stadig mere påtrængende, når lovgivning om homoseksuelle parforhold drøftes. Dette skyldes, at de homoseksuelle er omfattet af arveafgiftskiasse C, som indeholder en stærkt progressiv skala, hvorfor det ofte er ganske betydelige beløb, den efterlevende i det homoseksuelle parforhold skal udrede i afgift til det offentlige.
>
> Arveafgiftslovgivningen må således anses for et af de enkeltområder, hvor behovet for en ændring til lettelse af de homoseksuelles situation er størst, samt det spørgsmål, der har haft størst politisk aktualitet i den senere tid.
>
> I kommissionen er der enighed om at foreslå en legal regel om nedsættelse af arveafgiften for visse grupper af homoseksuelle. Forudsætningen er, at der er oprettet testamente, idet homoseksuelle ikke *arver* efter loven. Der er endvidere enighed om at gøre det til betingelser, at arvingen er en samlever af samme køn, der ikke er slægtsarving, og at denne skal have haft fælles bopæl med arveladeren ved dødsfaldet samt eventuelt i et vist antal år forud for dette. I så fald skal enten afgiftsklasse A eller den særlige ægtefælleskala, der for arvelodder under 1.000.000 kr. medfører en lavere arveafgift end ellers inden for afgiftsklasse A, anvendes. Med hensyn til disse detailspørgsmål har kommissionen delt sig i fire mindretal, idet fem medlemmer går ind for anvendelse af afgiftsklasse A efter 5 års fælles bopæl, et medlem for anvendelse af arveafgiftsklasse A efter 2 års fælles bopæl og fire medlemmer for anvendelse af ægtefælleskalaen uden andre krav, end at den fælles bopæl bestod ved dødsfaldet, medens to medlemmer ikke har ønsket at tage stilling til de nævnte enkeltheder."

Det mest vidtgående af disse forslag blev lagt til grund for den ved lov nr.

339 af 4. juni 1986 gennemførte ændring af arveafgiftsloven, hvorved der i lovens § 2. stk. 1, litra A, som nyt litra b blev indsat følgende bestemmelse:

> b) samlever af samme køn, der ikke er slægtsarving, når denne havde fælles bopæl med arveladeren ved dødsfaldet, eller når den fælles bopæl er ophørt alene på grund af institutionsanbringelse, forudsat at både arvelader og arving ved dødsfaldet var ugifte (herunder fraseparerede, fraskilte, enker eller enkemænd),

Herudover blev § 2, stk. 1, litra A, ændret, således at personer omfattet af litra b, er ligestillede med ægtefæller, hvilket blandt andet betyder, at arvebeløb under 100.000 kr. er fritaget for arveafgift.

7.3.3. Formueforhold.

Det ovenfor under 7.2.1. anførte om formueforholdene ved samlivsophør i begges levende live kan overføres til dødsfaldssituationen. Er der oprettet testamente, har det normalt ingen interesse at gøre kompensationssynspunkter gældende. Er der ikke blevet oprettet testamente, kan den efterlevende have interesse i at anmelde et kompensationskrav i dødsboet og kan sikkert gennemføre det under de samme forudsætninger, som hvis den anden havde været i live. Det samme gælder måske, hvis den efterlevende kun har fået tillagt begrænsede værdier ifølge afdødes testamente.

7.3.4. Lejeboligen.

I lejeloven findes følgende regler om ugifte samboendes adgang til at fortsætte lejeforholdet efter lejerens død:

> § 75, stk. 2. Dør lejeren af en beboelseslejlighed uden at efterlade sig en ægtefælle, har en anden person, der i mindst 2 år har haft fælles husstand med lejeren, ret til at fortsætte lejeforholdet.
>
> § 76. Hvis lejeren af en beboelseslejlighed på grund af alder eller sygdom flytter på plejehjem, i beskyttet bolig el. lign., finder § 75, stk. 1 og 2, tilsvarende anvendelse.

Der kan om § 75, stk. 2, henvises til ægteskabsudvalgets betænkning 8 (nr. 915/1980), side 83-84. Specielt henledes opmærksomheden på side 84, hvor det udtales, at "bestemmelsen kan ... påberåbes af ... en part i et homofilt sam-1ivsforhold."

Er to eller eventuelt flere personer angivet som lejere i en lejekontrakt, og dør den ene af lejerne, har den anden eller de andre formentlig uden videre

ret til at fortsætte lejemålet alene. Dette må antages at gælde, uanset hvilken forbindelse der har været mellem lejerne inden dødsfaldet. Der henvises til ægteskabsudvalgets betænkning 8, side 81.

Vedrørende boliger i almennyttigt boligbyggeri gælder tilsvarende regler.

Er der tale om en andelsboligforening, vil adgangen til at overtage en andelslejlighed ved andelshaverens død afhænge af andelsboligforeningens vedtægter. Boligministeriet har udarbejdet en vejledende normalvedtægt for en privat andelsboligforening, jf. bekendtgørelse nr. 24 af 21. januar 1981. Regler om stillingen ved andelshaverens død findes i § 20. Disse regler svarer stort set til reglen i lejelovens § 75, stk. 2.

7.3.5. Forsørgertabserstatning

I tilfælde, hvor den ene parts død skyldes en ansvarspådragende handling begået af trediemand, opstår spørgsmålet, om den efterlevende part er berettiget til forsørgertabserstatning.

Forsørgertabserstatning med hjemmel i arbejdsskadeforsikringsloven er omtalt nedenfor i afsnit 9.2.3.6.

I andre tilfælde reguleres spørgsmålet af erstatningsansvarsloven, jf. lovbekendtgørelse nr. 599 af 8. september 1986. Lovens § 12 har denne ordlyd:

> § 12. Den, som er erstatningsansvarlig for en andens død, skal betale erstatning for rimelige begravelsesudgifter og erstatning til den, som ved dødsfaldet har mistet en forsørger. Forsørgelse omfatter også værdien af afdødes arbejde i hjemmet.

Der er efter bestemmelsen intet til hinder for, at der vil kunne ydes forsørgertabserstatning til den efterlevende i et homoseksuelt samlivsforhold, naturligvis under forudsætning af, at der har fundet en forsørgelse sted. Erstatningen må dog antages at blive fastsat væsentligt lavere end erstatning udmålt efter lovens § 13, der er sålydende:

> § 13. Erstatning for tab af forsørger til ægtefælle eller samlever udgør 30 pct. af den erstatning, som afdøde må antages at ville have opnået ved et fuldstændigt tab af erhvervsevnen, jf. §§ 5-8. Erstatningen udgør dog mindst 225.000 kr., medmindre der foreligger særlige omstændigheder.
> Stk. 2. Var forsørgeren fyldt 56 år, nedsættes erstatningen efter reglerne i § 9.

Udover ægtefæller er samlevere, som det ses, omfattet af bestemmelsen, men der er ikke i teorien enighed om, hvorvidt dette indebærer, at en samlever i et homoseksuelt samlivsforhold kan få erstatning efter § 13, det vil sige uanset om der faktisk har været tale om forsørgelse.

Justitsministeriet har i et svar til Folketingets retsudvalg bl.a. udtalt følgende herom:

> "Den nye lov om erstatningsansvar bygger på betænkninger fra erstatningslovudvalget, henholdsvis betænkning nr. 679/1973, nr. 829/1978 og nr. 976/1983. Udvalget ses ikke at have taget stilling til spørgsmålet om erstatning til samlevende i homofile forhold.
>
> Udover det, der er citeret i bemærkningerne til lovforslaget, og den ovenfor citerede udtalelse vedrørende baggrunden for § 1, stk. 3, er der alene i betænkning nr. 976/1983, side 122 i relation til reglerne om forsørgertabserstatning anført, at det er overladt til retspraksis at afgøre, hvornår der er tale om en "samlever" i lovens forstand.
>
> Anvendelse af begrebet "samlever" i en lovbestemmelse angiver efter justitsministeriets opfattelse ikke entydigt, om den pågældende bestemmelse omfatter homoseksuelle samlevende, og dette må derfor afgøres ved en fortolkning af den pågældende lovbestemmelse og forarbejderne hertil. Spørgsmålet om erstatning efter erstatningsansvarsloven til homoseksuelle samlevende må således afgøres på grundlag af en fortolkning af erstatningsansvarslovens regler.
>
> Der ses imidlertid som nævnt hverken i erstatningslovudvalgets betænkninger eller i bemærkningerne til lovforslaget at være klare holdepunkter for, at erstatningsansvarsloven skulle diskriminere mellem hjemmearbejdende homoseksuelle samlevende og hjemmearbejdende heteroseksuelle samlevende. Det er derfor overladt til domstolene at afgøre, hvorvidt der er tale om et samlisvforhold, efter lovens § 13, og hvorvidt den skadelidte eller afdøde har udført arbejde i hjemmet, jf. lovens § 1, stk. 3, og § 12, 2. pkt."

Kapitel 8

Børn

8.1. Forældremyndighed

8.1.1. Egne børn

Er den homoseksuel les egne børn født, medens forældrene er gift, har forældrene fælles forældremyndighed. Var forældrene ikke gift ved barnets fødsel, har moderen efter loven forældremyndigheden alene. Der henvises til myndighedsloven, jf. lovbekendtgørelse nr. 443 af 3. oktober 1985, § 8. Efter lovens § 9 og § 11, stk. 2, kan forældrene ved separation, skilsmisse eller senere med statsamtets godkendelse aftale fælles forældremyndighed. Også forældre, der ikke er gift med hinanden, kan få godkendt en sådan aftale.

Spørgsmålet om den homoseksuel les særlige situation kan komme frem under en sag om opløsning af fælles forældremyndighed, hvis der er tvist om, hvem af de biologiske forældre der fremtidig skal have forældremyndigheden alene. Det kan være i forbindelse med separation eller skilsmisse, jfr. myndighedslovens § 11, stk. 3, eller ved en samlivsophævelse eller senere, jfr. myndighedslovens § 10, stk. 3, hvis forældrene har haft fælles forældremyndighed efter loven eller aftale. Kriteriet for domstolenes afgørelse er, at den skal træffes under særligt hensyn til, hvad der er bedst for barnet.

Spørgsmålet om betydningen af, at den ene af forældrene er homoseksuel, har så vidt vides ikke været fremme i nogen offentliggjort dansk dom, men var det derimod i en utrykt landsretsdom fra 1975:

> Østre Landsrets dom af 11. februar 1975 (6 afd.nr. 438/74): Under en separationssag efter 9 års ægteskab var der enighed om, at faderen skulle have forældremyndigheden over en 7-årig pige, medens der var tvist om forældremyndigheden over en knap 5-årig dreng. Moderen forklarede, at hun for fire år siden indledte et forhold til en kvindelig kollega. Forholdet bestod fortsat og ventedes at ville fortsætte. Til støtte for, at også forældremyndigheden over drengen skulle tillægges ham, anførte faderen, at drengen i det nuværende samfund på grund af moderens seksuelle forhold ville blive udsat for en urimelig belastning, bl.a. i form af drillerier fra skole- og legekammerater. Der *var* ingen garanti for, at moderen kunne give ham styrke til at modstå den herskende indstilling i samfundet. Det ville blive et eksperiment, som barnet ikke burde udsættes for. Moderen anførte, at barnet ikke burde rives ud af det trygge miljø, hvori han nu levede. Det homoseksuelle forhold burde ikke have afgørende betydning for afgørelsen. Byretten anførte, at begge parter fandtes lige egnede til at

have forældremyndigheden, og det fandtes rimeligt under hensyn til børnenes tarv, at forældremyndigheden deltes som moderen påstod. Herefter og idet det under de foreliggende omstændigheder, herunder at moderen havde levet mange år i ægteskab, og at det måtte lægges til grund, at hun ikke agtede at flytte sammen med sin kvindelige bekendt, fandtes overvejende betænkeligt at antage, at det om hendes seksuelle indstilling oplyste burde føre til et andet resultat, toges hendes påstand til følge. Faderen ankede til landsretten. Det oplystes, at hans samkvem med drengen forløb udmærket. Moderen oplyste, at hendes forbindelse med og indstilling til den kvinde, hun havde et seksuelt forhold til, var uforandret. Den pågældende var ansat på samme arbejdsplads, som hende, og forholdet var kendt af flere kolleger. Landsretten stadfæstede byretsdommen i henhold til grundene.

Ni måneder senere anlagde faderen en ny retssag om overførelse af forældremyndigheden i medfør af den dagældende ægteskabslovs § 48. I stævningen henvistes blandt andet til. at manden havde erfaret, at hustruen et par måneder tidligere *var* flyttet sammen med den kvinde, til hvilken hun havde et seksuelt forhold. Under denne retssag ønskede faderen en børnepsykiatrisk undersøgelse for at få en udtalelse om, dels hvordan drengen opfattede sin situation, dels hvordan hustruen opfattede sig selv og drengen i forbindelse med fremtiden. Byretten anførte indledningsvis, at bemærkningen i byrettens dom fra september 1975 om, at hustruen ikke *var* flyttet sammen med veninden, alene skulle forstås som en enkelt omstændighed, som sammen med andre omstændigheder havde ført til, at retten fandt, at hustruen burde have forældremyndigheden. Herefter og da hustruen havde modsat sig den børnesagkyndige undersøgelse, og da der ikke sås at være fremkommet oplysninger om barnets og hustruens forhold, der indicerede en sådan undersøgelse, toges den fremsatte begæring herom ikke til følge. Landsretten stadfæstede denne kendelse. Faderen søgte forgæves tilladelse til at indbringe landsrettens kendelse for Højesteret. Herefter hævede faderen sagen om overførelse af forældremyndigheden.

Spørgsmålet om betydningen af, at den ene af forældrene er homoseksuel, er ikke beskrevet i den familieretlige litteratur. Af den svenske betænkning (SOU 1984:63) side 75-76 fremgår, at det har været fremme i den svenske højesteret i 1955. hvor retten fastslog, at den ene af forældrenes homoseksuelle anlæg som sådant ikke skal bedømmes negativt, når forældrenes egnethed som indehavere af forældremyndigheden skal bedømmes.

En tilsvarende grundregel kan formentlig også opstilles i Danmark. I den konkrete bedømmelse må imidlertid indgå en vurdering af forældrenes levevis og personligheder samt karakteren af et eventuelt parforhold.

De nævnte synspunkter vil også indgå i en sag om overførelse af forældremyndigheden. Det kan være en ugift fader, som i medfør af myndighedslovens § 14 ønsker forældremyndigheden overført fra moderen, idet det gøres gældende, at ændringen er bedst for barnet. Det kan også være, at den fader eller moder, der ikke fik forældremyndigheden ved separation, skilsmisse eller samlivsophævelse. nu ønsker forældremyndigheden overført til sig efter myndighedslovens §

17. Kriteriet er her, at overførelsen skal være påkrævet under hensyn til, hvad der er bedst for barnet, navnlig på grund af væsentligt forandrede forhold. Som det fremgår af formuleringerne skal der mere til for at få forældremyndigheden i en overførelsessituation end ved ophøret af fælles forældremyndighed.

Fælles forældremyndighed kan også bringes til ophør ved aftale, ligesom overførelse til den anden af forældrene kan ske i enighed. Efter myndighedslovens § 10, stk. 2, § 11, stk. 2, og § 13 skal aftalen godkendes af statsamtet, og godkendelsen meddeles, medmindre aftalen strider mod, hvad der er bedst for barnet. Nægtelse af godkendelse ventes efter forarbejderne kun at ske i sjældne undtagelsestilfælde. Det kan på denne baggrund vanskeligt tænkes, at en nægtelse vil blive begrundet alene i homoseksualitet.

8.1.2. Stedbørn

I homoseksuelle parforhold kan den ene af parterne medbringe egne børn, og der opstår, selv om parterne ikke kan gifte sig, en art stedbarnsforhold.

Kun på et enkelt område spiller det i begges levende live en rolle, om parterne er gift. Ifølge myndighedslovens § 13, 3. pkt., kan forældremyndigheden ved overførelse tillægges et ægtepar i forening, herunder den ene af forældrene og dennes ægtefælle men efter en modsætningsslutning ikke ugifte samboende af samme eller forskelligt køn.

Reglen, der blev indført i 1985, forudsætter som altovervejende hovedregel, at begge de biologiske forældre er med i aftalen, og aftalen skal godkendes af statsamtet. Den praktiske betydning er derfor meget ringe.

Ved opløsning af et parforhold har en stedfader eller -moder ingen mulighed for at få forældremyndigheden mod den virkelige moders eller faders protest. Spørgsmålet om, hvad der er bedst for barnet, skal slet ikke vurderes. Dette gælder, hvadenten der er tale om et ægteskab, eller der er tale om et samboforhold.

Dødsfaldssituationen er omhandlet i myndighedslovens § 15. Hvis moderen eller faderen dør, inden barnet fylder 18 år, og stedmoderen eller -faderen ønsker at få forældremyndigheden, bestemmes det under hensyn til, hvad der er bedst for barnet, hvem der skal have forældremyndigheden. Anmoder den efterlevende af for-

ældrene om forældremyndigheden, i mødekommes anmodningen, medmindre hensynet til, hvad der er bedst for barnet, taler imod det. Af § 15 følger, at den efterlevende af forældrene har fortrinsret i forhold til stedmoder eller -fader. Er stedmoderen eller -faderen den eneste ansøger, imødekommes dennes anmodning, medmindre vedkommende anses uegnet. Er der flere ansøgere, f.eks. fra afdødes familie, må der foretages en afvejning af de pågældendes forhold. Det er ved disse regler uden betydning, om den efterlevende stedfader eller -moder var gift med afdøde eller samlevende med denne, eller om ansøgeren er af samme køn som afdøde. Praksis på dette område om homoseksuelle forhold kendes ikke.

8.1.3. Fremmede børn

Forældremyndigheden kan ifølge myndighedslovens § 13 ved aftale overføres til andre end forældre. Aftalen skal forelægges for statsamtet og godkendes, medmindre den strider mod, hvad der er bedst for barnet. Overførelse kan ske til et ægtepar i forening, men ikke til et par i ugift samlivsforhold. Det er efter reglen ikke ganske udelukket at overføre forældremyndigheden til en enlig, herunder den ene i et parforhold. Ifølge bekendtgørelse nr. 596 af 5. september 1986 om forældremyndighed og samværsret § 5, stk. 4, kan statsamtet indhente en udtalelse fra det sociale udvalg om sagen. Hvorledes statsamtet vil se på en aftale mellem forældremyndighedsindehaverne og en enlig om overførelse er på grund af de sparsomme oplysninger om praksis vanskeligt at sige. På samme måde som ovenfor under 8.1.1. vil vedkommende tredjemands homoseksuelle orientering som sådan næppe blive bedømt negativt, når det skal afgøres, om aftalen vil stride mod, hvad der er bedst for barnet.

8.2. Adoption

8.2.1. Egne børn

Efter § 3 i adoptionsloven, jf. lovbekendtgørelse nr. 629 af 15. september 1986, kan der ikke meddeles bevilling til adoption af eget barn.

8.2.2. Stedbørn

For så vidt angår stedbørn følger det af adoptionslovens § 5, stk. 1, 2. pkt., at en ægtefælle med den andens samtykke, hvis dette kan opnås, kan adoptere dennes barn eller adoptivbarn. Denne bestemmelse er en undtagelse fra reglen om, at den, der er gift, kun kan adoptere sammen med sin ægtefælle, medmindre denne er

forsvundet eller ude af stand til at handle fornuftmæssigt. Hertil kommer, at bestemmelsen alene kan anvendes af ægtefæller og ikke af ugifte samlevende, uanset om disse er af forskelligt eller samme køn. Det vil således ikke være muligt for to ugifte at adoptere det samme barn eller at den ene adopterer den andens barn, samtidig med at denne beholder forældremyndigheden over sit eget barn. Ønsker en samlever derfor at adoptere sin samlevers barn gælder de almindelige regler om adoption af børn, jf. nedenfor under 8.2.3.

8.2.3. Fremmede børn

Efter adoptionslovens § 4 a, stk. 1, må adoption kun bevilges, hvis ansøgeren er godkendt som adoptant, medmindre det drejer sig om adoption af ægtefælles barn, eller hvor der iøvrigt er særlige familiemæssige relationer eller anden nær tilknytning mellem adoptanten og barnets forældre eller barnet. Det er efter adoptionslovens § 5, stk. 2, en betingelse for, at to adopterer sammen, at de er gift, idet kun ægtefæller efter bestemmelsen kan adoptere sammen.

Hvis to personer, der lever sammen uden at være gift, ønsker at adoptere, er det således kun den ene af dem, der kan godkendes - og få bevilling - som adoptant.

Forinden en adoption kan bevilges, er det som nævnt en betingelse, at de pågældende er blevet godkendt. Reglerne om godkendelse fastsættes af justitsministeren, jf. adoptionslovens § 25. Disse regler er fastsat i Justitsministeriets bekendtgørelse nr. 597 af 5. september 1986, især dennes § 6. Det fremgår af denne bestemmelse, at det ikke er udelukket for enlige at blive godkendt som adoptant, men at dette kræver, at der foreligger særlige omstændigheder. Baggrunden herfor er, at adoptivbørn, der i sig selv kan være en udsat gruppe, som udgangspunkt bør vokse op i en familie med en far og en mor. Hertil kommer, at det efter de oplysninger, der er indhentet fra de adopt ionsformitilende lande, kun i et forsvindende antal tilfælde, om overhovedet nogen, vil være muligt at få udenlandske børn til adoption, hvis der ikke er tale om en sådan familiekonstellation. Udlandet lægger således afgørende vægt på, at der stilles meget strenge krav til de ansøgere, der godkendes om adoptanter. Det er på denne baggrund formentlig usandsynligt, at de lande, hvorfra børnene kommer, skulle kunne akceptere en person, der lever i et homoseksuelt forhold, som adoptant.

8.2.4. Danmark har tilsluttet sig den europæiske konvention af 24. april 1967

om adoption af børn. Det må anses for meget tvivlsomt, om man ved konventionen har haft til hensigt tillige at regulere stedbarnsadoptioner. Konventionens forarbejder synes således ikke at have behandlet dette problem.

Forud for Danmarks ratifikation af konventionen var man opmærksom på, at art. 6, stk. 1, formentlig ville hindre en adgang til at adoptere for ugifte samlevende, hvorfor Danmark ved ratifikationen har taget forbehold over for denne bestemmelse.

8.3. Plejetilladelse

§ 65 i bistandsloven, jf. lovbekendtgørelse nr. 830 af 3. december 1986 med senere ændringer, indeholder de overordnede bestemmelser om privat familiepleje. Ifølge § 65, stk. 1, må ingen modtage et barn under 14 år til døgnophold i privat familiepleje uden at have tilladelse dertil fra det sociale udvalg, og efter § 65, stk. 2, kan plejetilladelse kun udstedes, når det efter en undersøgelse af familieplejen må antages, at opholdet vil være til gavn for barnet.

Socialstyrelsens vejledning nr. 4 af 21. november 1984 om forvaltningen af bistandslovens bestemmelser om døgnforanstaltninger og privat familiepleje for børn og unge indeholder i pkt. 5-14 en nærmere beskrivelse af reglerne om privat familiepleje.

Af vejledningen fremgår, at som privat familiepleje anses ethvert tilfælde, hvor et barn midlertidigt eller varigt bor hos andre end den, der har forældremyndigheden, uden at det sociale udvalg i forældrenes opholdskommune har medvirket ved anbringelsen. Dette gælder også ved ophold af længere varighed hos den af de biologiske forældre, der ikke har del i forældremyndigheden.

Ved afgørelser om tilladelse til plejeforhold af længere varighed bør der ifølge vejledningen normalt lægges vægt på tilsvarende forhold som ved ansøgning om adoption, idet der i disse tilfælde ofte opstår et følelsesmæssigt forhold mellem plejebarnet og plejeforældrene, som kan ligestilles med et adoptionsforhold, og i nogle tilfælde resulterer plejeforholdet netop i en ansøgning om adoption af plejebarnet. I sammenhæng hermed anføres det endvidere i vejledningen, at plejetilladelse normalt bør nægtes ansøgere, der er enlige, eller ansøgere, hvis samliv har været så kort (mindre end 3 år), at der ikke er tilstrækkelig sikkerhed for forholdets stabilitet.

8.4. Insemination

Insemination ved anvendelse af sæd fra donor har i Dammark været anvendt siden begyndelsen af 1930'erne. Insemination foretages fortrinsvis på hospitalerne samt i et meget lille omfang hos praktiserende speciallæger. Hertil kommer et begrænset, men ikke oplyst, omfang uden for det offentlige sundhedsvæsen. Det vides ikke, hvor mange børn der fødes her i landet efter insemination. I betænkningen "Fremskridtets Pris" fra 1984 oplyses det, at der fødes ca. 100 børn årligt ved anvendelse af sæd fra sædbanken i Københavns Praktiserende Lægers Laboratorium. I de fleste tilfælde er de inseminationssøgende gift, men der foretages også på hospitalerne i et vist omfang insemination af kvinder, der lever i fast samlivsforhold med en mand.

Ved insemination på sygehus eller hos de praktiserende læger underskriver parret en erklæring, hvoraf bl.a. fremgår, at de er enige i inseminationen, og at manden forpligter sig til at betragte barnet som sit eget. Parret får intet kendskab til donors identitet.

Ifølge den gældende børnelovs § 2, stk. 1 anses et barn, der er avlet under moderens ægteskab, som barn af ægtemanden. Dette gælder også selv om barnet er avlet ved insemination ved donor.

Er parret ikke gift fastslås faderskabet ved, at samleveren anerkender faderskabet.

Som anført ovenfor foretages insemination i et vist, ukendt omfang uden for sundhedsvæsenet, og nogle lesbiske kvinder benytter sig utvivlsomt af denne adgang. I disse tilfælde vil faderskabet normalt ikke blive fastslået, enten fordi moderen ikke kan oplyse faderens identitet, eller fordi der opnås fritagelse for at opgive barnefaderens navn.

8.5. Kommissionens overvejelser

8.5.1. Der er i kommissionen enighed om, at der i en lovgivning om registreret partnerskab, se nedenfor i kapitel 12, bør gøres en undtagelse med hensyn til retsvirkningerne for så vidt angår adoption. Reglerne om ægtefæller kan ikke overføres generelt, således at registrerede partnere uden videre kan adoptere

sammen. Internationale adoptioner har stor betydning, og det er derfor vigtigt, at udenlandske myndigheder accepterer og respekterer den danske adoptionslovgivning. Som anført vil de lande, der normalt sender børn til Danmark med henblik på adoption, antagelig være betænkelige, hvis det kunne siges, at det her i landet er muligt for personer af samme køn i fællesskab at adoptere børn fra disse lande. Dette synspunkt fører til, at der i skitsen til lov om registreret partnerskab bør indsættes en særregel om adoptionsloven. Der er imidlertid delte meninger om, hvor vidtrækkende undtagelserne vedrørende adoptionslovgivningen bør være.

8.5.2. Et mindretal bestående af Per Kleis Bönnelycke, Mikkel Emborg, Preben Hertoft. Helle Jarlmose og Henning Jørgensen finder, at undtagelsen kun bør gælde adoption af et fremmed barn, det vil sige et pars fælles adoption af et fremmed dansk eller udenlandsk barn. Mindretallet anser ikke bøsser og lesbiske for mindre egnede som forældre end heteroseksuelle og mener derfor, at registrerede partnere principielt burde have samme adgang til at adoptere som ægtefæller. Imidlertid fører det ovenfor anførte til, at mindretallet for så vidt angår fremmedbarnsadoption har valgt at tilslutte sig fravigelsen af princippet om ligestilling mellem registrerede partnere og ægtefæller - og dermed mellem homoseksuelle og heteroseksuelle.

Mindretallet lægger betydelig vægt på, at en registreret partner får adgang til at adoptere sit stedbarn. Dette skyldes især den kendsgerning, at der faktisk findes børn i en del homoseksuelle parforhold, og at disse børn naturligvis skal have samme mulighed som andre børn for at have to juridiske forældre, som de bor sammen med. Kun herved kan det sikres, at barnet kan forblive hos den efterladte partner, hvis den virkelige mor eller far dør. Mindretallet lægger endvidere vægt på, at ønsket om at indgå et registreret partnerskab formentlig vil være særlig udbredt i de parforhold, hvor der er børn. Det vil således i særlig grad gå ud over børnene, hvis det registrerede partnerskab ikke medfører adgang til stedbarnsadoption. Endelig bemærkes det, at Danmarks tilslutning til den europæiske adoptionskonvention ikke vil blive berørt af, at der indføres adgang til stedbarnsadoption i registrerede partnerskaber.

I skitsen til lov om registreret partnerskab foreslås herefter indsat følgende bestemmelse:

> "§ o. Adoptionslovens regler om ægtefæller finder ikke anvendelse på det registrerede partnerskab. Dog kan den ene partner i et registreret partnerskab med den andens samtykke adoptere dennes barn eller adoptivbarn, jf. adoptionslovens § 5, stk. 1, 2. pkt."

8.5.3. Et flertal, bestående af Ville Budtz, Poul Dam, Svend Danielsen, Marianne Levy, Kamma Struwe og Lone Ømann finder, at undtagelsen, for så vidt angår adoptionslovgivningen, bør være generel, idet enhver mulighed for, at et registreret par af samme køn kan adoptere, må antages at påvirke udlandets syn på dansk lovgivning på dette område. Undtagelsen bør derfor formuleres således:

> "§ o. Adoptionslovens regler om ægtefæller gælder ikke for det registrerede partnerskab."

Særlig med hensyn til stedbørn i registrerede partnerskaber bemærker disse medlemmer, at der næppe kan være et så påtrængende behov for stedbarnsadoption i registrerede parforhold, at det forekommer rimeligt at skabe mulighed herfor. De henviser til, at et registeret par efter myndighedslovens § 13, 3. pkt., kan få fælles forældremyndighed ved en aftale, der indgås mellem parret og den anden af de biologiske forældre, og som godkendes af statsamtet, medmindre aftalen strider mod, hvad der er bedst for barnet. Dermed vil stedfaderen eller -moderen have sikkerhed for at beholde forældremyndigheden, dersom den biologiske af forældrene skulle dø, inden barnet bliver 18 år. Såfremt en sådan aftale ikke indgås, har stedfaderen eller -moderen i henhold til myndighedslovens § 15 mulighed for at få forældremyndigheden, selv om det må erkendes, at den efterlevende af de biologiske forældre har en fortrinsstilling. Der kan imidlertid oprettes en tilkendegivelse efter myndighedslovens § 16 om, hvem der efter indehaverens død bør have forældremyndigheden, og en sådan vil indgå i myndighedernes bedømmelse af forældremyndighedsspørgsmålet.

Kapitel 9

Det sociale område

9.1. Indledning

I dette kapitel gennemgås en række spørgsmål om sociale og pensionsretlige ydelser m.v.

Den sociale lovgivning gennemgås i afsnit 9.2. I afsnit 9.3. gennemgås tjenestemandspension, ATP og visse forsikringsordninger. I afsnit 9.4. gennemgås biblioteksafgiften, og kommissionens overvejelser findes i afsnit 9.5.

9.2. Den sociale lovgivning

9.2.1. Samliv mellem to personer

Et samliv uden ægteskab, et ægteskabslignende forhold eller et papirløst forhold defineres ikke i den juridiske litteratur. Et ægteskabslignende forhold forklares normalt som to personer af hver sit køn, der lever sammen uden at have indgået ægteskab, selv om muligheden foreligger. Betegnelsen et papirløst forhold anvendes normalt om to personer, der lever sammen i et følelsesmæssigt og økonomisk fællesskab, og som måske søger at sikre hinanden, som om de *var* gift. Betegnelsen kan derfor også anvendes på to personer af samme køn, der lever sammen i et parforhold.

Ved flere vigtige sociale ydelser er det uden betydning, om modtageren er gift, enlig eller lever i et papirløst parforhold. F.eks. tildeles og beregnes sygedagpenge (og arbejdsløshedsdagpenge) og de sociale pensioner som hovedregel uden hensyn til ansøgerens tilknytning til en anden person eller husstand.

Bistandslovens regler om hjælp til en person er derimod i vidt omfang afhængig af den offentligretlige forsørgelsespligt, der bygger på den privatretlige forsørgelsespligt i ægteskabslovgivningen. Der kan herefter ikke ydes hjælp til en person, hvis der er en anden eller andre personer med en retlig forpligtelse til at træde til med hjælp. Det er en ægtefælle eller forældrene til børn under 18 år.

Personer, der lever sammen uden at være gift, betragtes derimod som enlige i

forhold til den sociale lovgivning. Der er ikke en gensidig forsørgelsespligt - hverken privatretlig eller offentligretlig.

Den sociale lovgivning indeholder ikke særlige regler for andre samlivsformer end ægteskabet. Der kan dog i visse tilfælde lægges vægt på formålet med ydelsen, således at der ved tildelingen og beregningen af dens størrelse lægges vægt på, om andre personer i en husstand end ansøgeren har gavn af ydelsen, f.eks. varmehjælp.

9.2.2. Forsørgelsespligten

Efter lov om ægteskabets retsvirkninger, jf. lovbekendtgørelse nr. 628 af 15. september 1986, har ægtefæller en gensidig privatretlig forsørgelsespligt. Efter børneloven, jf. lovbekendtgørelse nr. 634 af 15. september 1986, har forældrene hver især, og uanset om de har del i forældremyndigheden, pligt til at forsørge deres børn sædvanligvis indtil børnene fylder 18 år.

Den privatretlige forsørgelsespligt regulerer således familiens indbyrdes underholdspligt. Hvis pligten ikke opfyldes, kan der gennem en bidragsresolution, udstedt af statsamtet, pålægges ægtefællen eller forældrene at betale til forsørgelsen.

Den offentligretlige forsørgelsespligt, som den fremgår af bistandslovens § 6, følger i vidt omfang det privatretlige forsørgerbegreb.

Når en person som følge af en social begivenhed har behov for hjælp, tages der derfor hensyn til, om der er en ægtefælle eller forældre, der kan opfylde behovet for hjælp. Hvis ægtefællen eller forældrene kan træde til med hjælp, kan der ikke ydes hjælp fra det offentlige.

Men den offentligretlige forsørgelsespligt indebærer tillige, at der kan udmåles hjælp til ansøgerens ægtefælle og børn. Hvis ægtefællen ikke selv har midler, indregnes der i hjælpen til ansøgeren et beløb til forsørgelsen af ægtefællen og eventuelle børn.

En person i et samliv uden ægteskab betragtes som nævnt som enlig med den virkning, at der kan ydes hjælp, selv om den anden samlevende har midler til forsørgelsen. I disse tilfælde kan ansøgeren derfor være betydeligt bedre stillet end en gift person. Til gengæld kan der i hjælpen til ansøgeren ikke ydes hjælp til den anden, hvis denne er uden midler.

9.2.3. Gennemgang af den sociale lovgivning

I dette afsnit gennemgås den sociale lovgivning med særligt henblik på en belysning af virkningerne af et samliv mellem to personer af samme køn.

9.2.3.1. Bistandsloven

Socialministeriets bekendtgørelse nr. 171 af 25. marts 1987 af lov om social bistand, som ændret senest ved lov nr. 870 af 23. december 1987.

Kontanthjælpen efter bistandsloven er behovsbestemt i modsætning til sikringsydelserne, der hviler på et princip om indkomstbortfald. Berettigelsen til kontanthjælpen er derfor afhængig af ansøgerens egne indtægter og en eventuel ægtefælles indtægter, formueforhold m.v. Hvis ansøgeren eller ægtefællen har indtægter eller formue, hvoraf behovet kan opfyldes, kan der ikke ydes kontanthjælp efter bistandsloven. Ligeledes er størrelsen af kontanthjælpen afhængig af andre indtægter, der tilflyder ansøgeren eller en eventuel ægtefælle.

Sikringsydelserne, der omtales i afsnit 9.2.3.2 - 6., tildeles og beregnes derimod alene ud fra ansøgerens egne forhold. Det er normalt uden betydning, om ansøgeren er gift eller enlig.

Det fælles for alle de sociale ydelser er dog, at der skal være en årsag, der udløser et behov for hjælp. Årsagen benævnes "en social begivenhed". For dagpengelovens vedkommende er det sygdom eller fødsel. I arbejdsskadeforsikringsloven er det en arbejdsskade. I bistandsloven er årsagen alene angivet som en ændring i ansøgerens forhold, der bevirker, at pågældende er ude af stand til at skaffe sig og familien det fornødne til underhold.

I praksis kan det være mange forskellige begivenheder, der betyder, at en person for kortere eller længere tid ikke er i stand til at klare sig selv. Som eksempler kan nævnes fødsel, graviditet, ulykke, arbejdsløshed, sygdom - alt under forudsætning af, at ansøgeren ikke kan få hjælp efter anden lovgivning.

Kontanthjælp efter bistandslovens § 37

Efter bistandslovens § 37, stk. 1, kan der ydes kontanthjælp, når en person kommer ud for ændringer i sine forhold. Er ansøgeren gift, kan der i kraft af den offentligretlige forsørgelsespligt også ydes hjælp til ægtefællen. Til gengæld kan der ikke ydes hjælp, hvis ægtefællen har midler, hvoraf behovet kan dækkes.

Hvis to personer, der bor sammen uden at være gift, gennem længere tid har indrettet sig sådan, at den ene har erhvervsindtægter, mens den anden udelukkende anvender sin arbejdskraft i hjemmet i den fælles husholdning, vil den udearbejdendes svigtende arbejdsmuligheder og indtægtsforhold have en afledet virkning for den hjemmearbejdende. Pågældende kan ikke længere "tjene" det fornødne til sit underhold gennem sit arbejde i den fælles husholdning. Der kan derfor også ydes hjælp til den hjemmearbejdende. Hjælpen ydes således i dette tilfælde på grund af den pågældendes egne forhold, ikke som følge af en forsørgelsespligt hos den udearbejdende.

Ydelse af hjælp forudsætter som udgangspunkt, at hverken den, der søger hjælpen, eller en eventuel ægtefælle modtager dagpenge eller pension eller har formue, hvoraf det økonomiske behov kan dækkes.

Ved udmålingen af hjælp skal der foretages fradrag for indtægter, som tilflyder ansøgeren og ægtefællen. Forinden nedsættes indtægterne dog med de nødvendige udgifter til arbejdsredskaber og -beklædning samt til transport i forbindelse med erhvervelsen af indtægterne. Der ses bort fra børnenes indtægter. Dog fratrækkes det særlige børnetilskud og et evt. underholdsbidrag i børnet il lægget.

Såfremt to eller flere personer, der ikke har forsørgelsespligt over for hinanden, bor sammen, skal de ved udmåling af hjælp bedømmes hver for sig, således at der for hver af dem foretages fradrag for egne indtægter. Også den anden parts formueforhold er uden betydning.

De almindelige regler for beregning af kontanthjælp findes i bistandslovens § 37, stk. 2-5. Hjælpen består af 3 bestanddele: en grundydelse, et boligtillæg og et børnetillæg. Hjælpen ydes dels efter faste takster (grundydelse og børnetillæg), dels med et beløb svarende til de faktiske udgifter (boligtillag).

Grundydelsen er bestemt til at dække kost, tøj og faste udgifter, bortset fra boligudgifter.

For personer på 23 år og derover udgør grundydelsen 2.649 kr. om måneden (pr. 1. juli 1987) i de første 9 måneder, hvor der ydes hjælp. Ægtepar får det dobbelte. Med denne regel er ægtepar ligestillede med de ægteskabslignende par. Der er derfor ikke basis for at foretage fradrag i hjælpen, svarende til de økonomiske fordele ved fælles husførelse for personer, der bor sammen med en

anden end en ægtefælle. For unge under 23 år, der ikke har forsørgelsespligt over for ægtefælle eller børn, er grundydelsen pr. 1. juli 1987 1.361 kr. månedlig for hjemmeboende og 1.897 kr. månedlig for udeboende.

Når der er ydet hjælp i en sammenhængende periode på 9 måneder, nedsættes den almindelige grundydelse til 2.330 kr. månedlig, medmindre det kan godtgøres, at pågældende i den nærmeste fremtid vil være i stand til at klare sig selv. Dette gælder f.eks., hvis der er konkret udsigt til arbejde, eller hvis en sygdomsperiode må antages at ophøre. Reglen om nedsættelse af grundydelsen efter 9 måneder gælder ikke for personer, der får hjælp i henhold til § 42, jf. nedenfor.

Boligtillægget beregnes som et månedligt beløb og ydes til dækning af de faktiske løbende udgifter til boligen.

Børnetillægget udgør et beløb, der svarer til 5/3 af normalbidraget og for det ældste barn det dobbelte af normal bidraget.

Den samlede hjælp kan ydes uden begrænsninger af de hidtidige indtægter, forudsat at summen af grundydelse, boligtillæg og børnetillæg ikke overstiger det beløb, der efter arbejdsløshedsforsikringsloven udbetales i højeste dagpenge efter skat. Hvis grundydelse med tillæg udgør mere end dette niveau, og ansøgeren ikke hidtil har haft indtægter, der ligger under niveauet, udbetales altid et beløb svarende til dagpengenes højeste beløb. Overstiger den beregnede hjælp (grundydelse og tillæggene) dagpengenes højeste beløb, er det en forudsætning for, at der kan udbetales en højere hjælp, at ansøgerens hidtidige indtægter giver grundlag herfor. Hjælpen kan i denne situation ikke overstige en grænse, der svarer til 90 pct. af den hidtidige indtægt i den seneste kalendermåned, før ændringen i forholdene indtrådte.

Efter bistandslovens § 40 er det en betingelse, at ansøgeren og en eventuel ægtefælle i tilstrækkelig grad har udnyttet sine arbejdsmuligheder. Dette er dog ikke til hinder for, at der kan ydes hjælp til en person, hvis ægtefælle er under uddannelse.

Ved den behovsudmålte hjælp har den gensidige forsørgerpligt afgørende betydning, idet hjælpen udmåles efter en samlet vurdering af familiens behov, det vil sige at:

ægtefællen skal principielt have udnyttet sine arbejdsmuligheder,

ægtefællens indtægt fradrages fuldt ud, ligesom der ved udmålingen tages hensyn til ægtefællens formue, jfr. bistandslovens § 39. Der kan dog - for begge ægtefæller - ses bort fra en formue, som er nødvendig af hensyn til boligmæssige forhold eller som bør bevares af hensyn til pågældendes og familiens erhvervs- eller uddannelsesmuligheder.

Hjælp efter bistandslovens § 42

Når det må anses for påkrævet af hensyn til en persons mulighed for at klare sig selv og sørge for familien, kan der ydes hjælp til uddannelse, erhvervsmæssig optræning eller omskoling. Hjælpen udmåles som udgangspunkt på samme måde som hjælpen efter bistandslovens § 37. 9-måneders reglen finder ikke anvendelse, når der ydes hjælp efter § 42. De særlige udgifter, der er forbundet med selve uddannelsen og et eventuelt handicap, dækkes udover den generelle grænse for hjælp efter § 37.

Tilknytningen til § 37 betyder, at hjælpen til revalidenden udmåles under hensyn til en eventuel ægtefælles indtægter, idet disse også fradrages i den udmålte hjælp. Ved udmålingen tages også hensyn til ægtefællens formue. Når der ydes hjælp efter § 42, kan der anlægges en lempeligere vurdering med hensyn til størrelsen af den formue, der bør bevares, hvis dette skønnes rimeligt og kan have betydning for pågældendes motivering for at gennemføre revaliderings-foranstaltningen.

For en person, der f.eks. på grund af et helbredsmæssigt handicap er under revalidering, kan ægtefællens indkomster betyde, at der ikke eller kun delvis kommer hjælp til udbetaling, dvs. at der er forskelsbehandling mellem gifte og ugifte samboende.

Revalideringshjælpen opdeles i visse tilfælde ved mere langvarige uddannelser i lån og tilskud. Da hjælp efter § 42 også omfatter kontanthjælp, der ydes til familien (ægtefællen), vil også denne hjælp være omfattet af en eventuel tilbagebetalingspligt. Der er således også her forskelsbehandling mellem gifte og ugifte, der lever i ægteskabslignende forhold eller i et parforhold med en person af samme køn, når hjælpen opdeles, og lånebyrden derved bliver mindre for den ugifte modtager af revalideringshjælpen.

Andre bestemmelser om hjælp efter bistandsloven

Hjælp til rimeligt begrundede enkeltudgifter efter § 46, og til sygebehandling, medicin m.v. efter § 46 a, er betinget af, at en eventuel ægtefælle til ansøgeren heller ikke har midler til at afholde udgiften.

Hjælp til personer med vidtgående fysisk eller psykisk handicap, der har ret til at få dækket merudgifterne ved handicappet, ydes derimod uden hensyn til de økonomiske forhold. Den offentligretlige forsørgelsespligt er således uden betydning her.

Det samme gælder hjælpemidler og invalidebiler.

Betaling for ydelser efter bistandsloven

I det omfang der skal betales for hjemmehjælp beregnes betalingen efter gældende regler ud fra husstandens samlede socialindkomst. Baggrunden herfor er, at hjælpen, der ydes til varetagelse af normale huslige funktioner, antages at komme hele husstanden til gode. Hvis hjemmehjælpen derimod ydes til varetagelse af et enkelt familiemedlems særlige behov, er det alene dennes socialindkomst, der anvendes ved beregningen af betalingen. Er pågældende gift, indgår ægtefællens socialindkomst også i beregningen som følge af bistandslovens § 6.

Betaling for beskyttet bolig fastsættes ligeledes på grundlag af husstandens samlede socialindkomst. Baggrunden for, at den samlede socialindkomst (incl. børns indtægter) anvendes ved beregningen af betaling for ophold i beskyttet bolig er, at en beskyttet bolig betragtes som beboernes eget hjem. Man har derfor ønsket at anvende principperne for beregning af boligsikring ved fastsættelsen af betalingen for den beskyttede bolig. Hvis en person bor sammen med en ægtefælle i en beskyttet bolig, skal ægtefællens indtægt under alle omstændigheder indgå i beregningsgrundlaget i kraft af forsørgelsespligten. Der sker således ikke forskelsbehandling med hensyn til gifte og samlevende par.

Fra den 1. januar 1989 vil betalingen i en beskyttet bolig blive fastsat under hensyn til reglerne i lov om individuel boligstøtte. For el, varme og for praktisk bistand fastsættes betalingen som for personer i eget hjem.

Plejehjem m.v.

Fra den 1. januar 1988 kan der ikke længere opføres plejehjem og beskyttede boliger efter bistandsloven. Alle typer af ældreboliger opføres herefter efter lov om boliger for ældre og personer med handicap. De eksisterende plejehjem og beskyttede boliger kan imidlertid drives videre efter bistandslovens bestemmelser.

Betaling for ophold i plejehjem fastsættes som udgangspunkt på grundlag af indtægten hos den person, der bor i plejehjemmet (§ 84). Hvis en pensionist, der bor i et plejehjem, har en ægtefælle, der er pensionist, men ikke bor i plejehjem, betragtes samlivet som ophævet, således at der til hver ægtefælle beregnes pension som til en enlig. Pensionen til plejehjemsbeboeren anvendes - bortset fra et mindre beløb til personlige fornødenheder - som betaling for plejehjemsopholdet.

Indtægt, som den ægtefælle, der bor i plejehjemmet, har ud over pensionen, kan anvendes til opfyldelse af forsørgelsespligten over for ægtefælle og eventuelle børn, således at familiens levevilkår ikke forringes. En del af et eventuelt resterende beløb indbetales herefter for opholdet i plejehjemmet efter nærmere regler.

Har den ægtefælle, der ikke bor i plejehjem, egne indtægter, kan der omvendt kræves betaling for den ægtefælle, der bor i hjemmet. Betalingen fastsættes efter skøn, men således at pågældendes og familiens levevilkår ikke forringes. Fra den 1. januar 1989 ophæves denne bestemmelse, og det vil ikke længere være muligt at afkræve en hjemmeboende ægtefælle betaling for den anden ægtefælles ophold i plejehjem.

Der gælder tilsvarende regler for de særlige plejehjem efter bistandslovens § 112, stk. 2, der er beregnet til varigt ophold for personer med et vidtgående fysisk eller psykisk handicap. Ophold i døgnpleje og døgninstitutioner for voksne i øvrigt er enten gratis eller hviler på modtagerens egne forhold.

Daginstitutioner

Betalingen i daginstitutioner kan nedsættes eller bortfalde, hvis forældrenes aktuelle skattepligtige indtægt ligger under visse grænser. Bor barnet sammen med begge forældrene, lægges den samlede indtægt til grund. Bor barnet kun sam-

men med den ene af forældrene, men er denne gift eller lever i ægteskabslignende forhold med en anden person, sker der ligeledes sammenlægning af indtægterne (husstandsindkomsten). Reglen om sammenlægning er begrænset til de ægteskabslignende forhold, da andre former for husstandsfællesskab ikke nødvendigvis indebærer en så høj grad af økonomisk fællesskab, at betalingsevnen for så vidt angår daginstitutionsudgifter bedres væsentligt.

Gifte og ugifte samboende af forskelligt køn er stillet lige med hensyn til daginstitutionsbetaling. To personer af samme køn, der lever sammen med den enes eller begges børn, betragtes derimod ikke som samlevende med den virkning, at der sker sammenlægning af indtægterne. Alene forældremyndighedsindehaverens indtægter lægges til grund ved beregningen af betalingen.

9.2.3.2. Børnetilskudsioven m.v.

Som led i skattereformen er der i medfør af lov nr. 147 af 19. marts 1986 fra 1. juli 1987 blevet ydet en børnefamilieydelse på 5.000 kr. pr. barn til familien uanset indkomstforholdene.

Samtidig trådte lov nr. 350 af 4. juni 1986 om børnetilskud og forskudsvis udbetaling i kraft, efter hvilken børnetilskuddet opretholdes til enlige forsørgere i form af ordinært og ekstra børnetilskud.

Loven omfatter følgende ydelser, som udbetales til børn under 18 år:

a) Ordinært børnetilskud (§ 2) ydes, når den, der alene har forældremyndigheden over et barn eller har del i den, er enlig forsørger. Det kræves, at forsørgeren reelt er enlig. Det er således en betingelse, at forsørgeren ikke lever i ægteskab eller ægteskabslignende forhold med den anden af forældrene eller en tredie person.

   Der foreligger et ægteskabslignende forhold, når parterne gennem kontante bidrag, arbejde i hjemmet eller på anden måde bidrager til den fælles husførelse, og der er tale om et samlivsforhold, der kan føre til ægteskab efter dansk ret. I denne forbindelse medtages også de tilfælde, hvor et tidligere ægteskab stadig består, og således for tiden hindrer parterne i at gifte sig, men ikke samlivsforhold mellem to personer af samme køn.

   Endvidere ydes der ordinært børnetilskud til børn af pensionistægtepar eller samlevende pensionister.

b) Ekstra børnetilskud (§ 3) ydes til enlige forsørgere, der modtager ordinært børnetilskud, og som har barnet hos sig. Der ydes kun ét børnetilskud, selv om der er flere børn. Det er en betingelse for udbetaling af det ekstra børnetilskud, at den pågældende har barnet (ét af børnene) hos sig. Betingelsen er opfyldt, selv om barnet midlertidigt er fraværende fra hjemmet på grund af skolegang eller lignende uddannelse, hvis børnetilskudsmodtageren fortsat forsørger barnet.

c) Særligt børnetilskud (§ 4) ydes, når ingen af et barns forældre eller kun én af dem lever, når faderskabet ikke er fastslået, eller når den ene af et barns forældre eller begge modtager social pension. Det særlige børnetilskud ydes i givet fald ud over ordinært og ekstra børnetilskud. Det særlige børnetilskud ydes til kompensation for en privatretlig bidragsforpligtelse eller som kompensation for, at forældrene modtager social pension, der alene er tænkt som forsørgelsesgrundlag for pensionisten selv.

d) Der ydes forskudsvis udbetaling af bidrag efter lovgivningen om børns retsstilling til et barns underhold. Det er en betingelse, at den bidragspligtige ikke betaler bidraget på forfaldsdagen. Når bidraget er udbetalt forskudsvis, indtræder det offentlige i retten til at indkræve bidraget hos den bidragsskyldige. Bidragsforskud kan kun ydes til barnets fyldte 18. år og kan højst ydes med normalbidraget.

Forældremyndighedsindehaverens status.

Udbetaling af ordinært børnetilskud og ekstra børnetilskud forudsætter, at forsørgeren er reelt enlig, og det er derfor uden betydning, om forsørgeren lever i et ægteskab eller i et ægteskabslignende forhold.

9.2.3.3. Lov om social pension

Reglerne om såvel folkepension som førtidspension fremgår af Socialministeriets bekendtgørelse nr. 624 af 28. september 1987 af lov om social pension, som ændret senest ved lov nr. 868 af 23. december 1987 og lov nr. 869 af samme dato.

Folkepension

Folkepension udbetales til personer, der er fyldt 67 år. Pensionen består af

et grundbeløb og et pensionstillæg. Tildeling af folkepension er uafhængig af familieforhold.

Førtidspension

Førtidspension kan ydes til personer i alderen 18 til 67 år. Højeste, mellemste og almindelige førtidspension kan tildeles, hvis erhvervsevnen er ophævet eller nedsat som følge af helbredsmæssige forhold. Almindelig førtidspension kan endvidere tildeles, hvis nedsættelsen af erhvervsevnen ikke alene skyldes helbredsmæssige forhold, d.v.s. et blandet socialt og helbredsbetinget grundlag. Personer i alderen 50 til 67 år kan få tildelt en almindelig førtidspension alene på grundlag af et varigt behov for forsørgelse. Den almindelige førtidspension tildeles som forhøjet almindelig førtidspension til personer under 60 år.

Tildeling af en helbredsbetinget førtidspension er som hovedregel uafhængig af familieforhold. En enkelt undtagelse er dog den særlige husmodervurdering, der indebærer, at en gift person, der har lagt sin arbejdskraft i hjemmet, i visse tilfælde ikke kan få samme pensionsstørrelse eller pension overhovedet som en enlig. En person, der i et ægteskabslignende forhold har lagt sin arbejdskraft i hjemmet, kan efter en konkret vurdering blive sidestillet med en gift person. Det gælder ikke en person i samliv med en anden af samme køn.

Den behovsbestemte førtidspension forudsætter derimod, at der ikke er en ægtefælle, der kan opfylde behovet for forsørgelse. Hvis ansøgerens og ægtefællens samlede indtægter overstiger ca. 111.000 kr. om året (pr. 1. oktober 1987) kan der ikke tilkendes pension. Lever ansøgeren i et ægteskabslignende forhold kan denne udelukkelsesgrænse ikke anvendes. Men er ansøgeren gennem en årrække blevet forsørget af den anden samlevende, kan det medføre, at det fastslås, at der ikke er sket ændringer i forsørgelsessituationen. Der vil derfor ikke kunne tilkendes en behovsbestemt førtidspension. Det afgøres ud fra en konkret vurdering, om der foreligger et ægteskabslignende forhold. Der lægges vægt på samlivets varighed og stabilitet, de økonomiske forhold, herunder om parterne har blandet økonomi, og om der er fælles ejerbolig og fælles børn. De ægteskabslignende forhold omfatter også her kun forhold, der kan føre til ægteskab. En ansøger i et samliv med en person af samme køn vil blive betragtet som enlig. Hvis en ansøger gennem længere tid er blevet forsørget af den anden samlevende, vil det derimod blive antaget, at der ikke er sket forringelser i forsørgelsesgrundlaget. Der vil derfor kunne gives afslag på en behovsbestemt førtidspension.

Pensionernes størrelse

For så vidt angår størrelsen af pensionerne er der en vis forskel på, om pensionisten er gift eller er enlig. Enlige folke- og førtidspensionister og pensionister, der er gift med en person, der ikke er pensionist, modtager et grundbeløb på 3.341 kr. om måneden. Samgifte pensionisters grundbeløb udgør 3.069 kr. om måneden (satser pr. 1. oktober 1987). Der er tale om en særlig ægtefællesats, der har sin baggrund i, at leveomkostningerne anses for at være lavere for et par end for to enlige. Pensionernes øvrige bestanddele er ligeledes pålagt en særlig ægtefællesats. Grundbeløb for folkepensionister mellem 67 og 70 år med arbejdsindtægter og for førtidspensionister reguleres alene ud fra pensionistens egne forhold og er således uafhængig af familieforhold. Kun pensionstillægget reguleres efter en eventuel ægtefælles indkomstforhold.

Det bemærkes, at efter aftalen mellem regeringen og Socialdemokratiet om finansloven for 1988 er det besluttet, at pensionerne skal forhøjes fra 1. juli 1988, og at der ved forhøjelsen skal påbegyndes en udjævning af forskellene mellem pensionsbeløbene til enlige og til samgifte pensionister. Det er ligeledes besluttet, at de fradragsbeløb, der gælder ved indtægtsregulering af pensionstillæg og personlige tillæg fremover skal være dobbelt så store for samgifte pensionister som for enlige.

9.2.3.4. Lov om delpension

Efter lov om delpension kan der ydes delpension til personer i alderen 60-67 år, der nedsætter deres arbejdstid. Reglerne findes i Socialministeriets bekendtgørelse nr. 6 af 6. januar 1987 af lov om delpension. Loven gælder for både lønmodtagere og selvstændige erhvervsdrivende.

Retten til delpension er bl.a. betinget af en forudgående og aktuel tilknytning til arbejdsmarkedet. Delpension udbetales med et fast beløb for hver time, arbejdstiden nedsættes. Beløbet er ca. 54 kr. pr. 1. juli 1987. Ved den første beregning af delpension har ansøgerens egne indtægtsforhold betydning for delpensionens størrelse, idet pensionen ikke kan overstige 90 % af forskellen mellem arbejdsindtægten før og efter overgangen til delpension. Retten til delpension er således uafhængig af tilknytning til en ægtefælle eller samlever af modsat eller samme køn.

9.2.3.5. Lov om dagpenge ved sygdom og fødsel

Reglerne om dagpenge ved sygdom og fødsel fremgår af Socialministeriets bekendtgørelse nr. 949 af 23. december 1986 af lov om dagpenge ved sygdom eller fødsel, som ændret senest ved lov nr. 872 af 23. december 1987. Dagpengene dækker tabet af indkomst. Grundlaget for beregningen af dagpengenes størrelse er den sikredes egen lønindtægt eller erhvervsindtægt, der i væsentlig grad skyldes den sikredes egen arbejdsindsats. Dagpengeretten, der er afhængig af tilknytningen til arbejdsmarkedet, hviler alene på den sikredes egne indtægtsforhold. Dagpengeretten er uafhængig af den sikredes tilknytning til en ægtefælle, samlever af modsat eller samme køn, familie eller husstand.

Dagpenge ved fødsel

Samlevende af samme køn har dog ikke samme ret til dagpenge ved fødslen som de biologiske forældre. Efter dagpengeloven er det alene faderen og moderen, der kan vælge hvem, der skal bruge den alternative ret til dagpenge i de sidste 10 uger af barseisperioden på ialt 24 uger. Faderen har dog kun ret til dagpenge, hvis begge forældre har ret til dagpenge. Tilsvarende er det også kun faderen, der har ret til 14 dages barselsorlov med dagpengeret lige efter barnets fødsel. Dagpengeretten gælder uanset, om faderen er gift med moderen.

Retten til fravær fra arbejde i forbindelse med fødsel er reguleret i Arbejdsministeriets bekendtgørelse nr. 101 af 6. marts 1987 af lov om barselsorlov.

En kvindelig lønmodtager har ret til fravær fra arbejdet på grund af graviditet og barsel fra det tidspunkt, hvor der skønnes at være 4 uger til fødslen. Efter fødslen har barnets forældre ret til fravær fra arbejdet i tilsammen indtil 24 uger. De første 14 uger kan kun udnyttes af moderen, medens de sidste 10 uger kan udnyttes af enten faderen eller moderen efter disses eget valg. Kun én af dem kan være fraværende ad gangen. Ved forældre forstås i denne lov barnets biologiske forældre.

Efter § 1, stk. 2, har barnets biologiske fader en ret til fravær fra arbejdet i indtil 2 uger efter fødslen eller barnets modtagelse i hjemmet. Faderen kan altså være fraværende fra arbejdet samtidig med moderen.

Dagpenge til en medarbejdende Ægtefælle

En medarbejdende ægtefælle, der efter kildeskattelovens § 25 A, stk. 3, indtjener sin indkomst i den anden ægtefælles virksomhed, får beregnet sine dagpenge ud fra denne indkomst. Indtil 50 *t* af virksomhedens overskud kan overføres til den medarbejdende ægtefælle, dog højst 122.000 kr. i 1988. Den anden ægtefælles dagpengegivende erhvervsindtægt nedsættes med det beløb, som overføres til den medarbejdende ægtefælle. Hvis en samlevende af samme eller modsat køn arbejder i den anden samlevendes erhvervsvirksomhed, er pågældende ikke omfattet af maximeringen af dagpengene, men betragtes som enhver anden lønmodtager.

Frivillig sikring

Personer, der ikke har lønindtægt, men derimod dagpengegivende erhvervsindtægter af anden art (typisk ved selvstændig virksomhed), kan sikre sig frivilligt. Dette gælder også personer, der udfører husligt arbejde i eget hjem for mindst én person foruden sig selv ("husmødre/husfædre"). Dagpengeretten er uafhængig af ægteskabelig status eller samliv med en person af samme eller modsat køn.

9.2.3.6. Arbejdsskadeforsikringsloven

Reglerne om erstatning for bortfald af indkomst og for tab af forsørger på grund af en arbejdsskade er fastsat i Socialministeriets bekendtgørelse nr. 450 af 25. juni 1987 af lov om arbejdsskadeforsikring, som ændret senest ved lov nr. 871 af 23. december 1987.

Erstatning til skadelidte

Erstatningens størrelse fastsættes normalt ud fra skadelidtes samlede arbejdsfortjeneste i det foregående år forud for arbejdsskadens indtræden, d.v.s. skadelidtes årsløn. Tildeling og udmåling af erstatningen sker ud fra skadelidtes egne forhold, erhvervsevnetabet, eventuelt mén og årsløn, uafhængigt af tilknytning til en ægtefælle, samlever, familie eller husstand.

Erstatning til de efterladte

Overgangsbeløb

Efter arbejdsskadeforsikringslovens § 30 kan der ydes et overgangsbeløb, der

skal dække de almindelige udokumenterede udgifter ved skadelidtes død som følge af arbejdsskaden. **Overgangsbeløbet**, der pr. 1. april 1987 udgør 73.500 kr., ydes til en ægtefælle uanset ægteskabets varighed, hvis ægteskabet er indgået inden arbejdsskadens indtræden, og samlivet består på dødsfaldstidspunktet. Er ægteskabet indgået efter arbejdsskadens indtræden, har den efterladte ægtefælle kun krav på overgangsbeløbet, hvis ægteskabet ved skadelidtes død har bestået i 5 år.

Overgangsbeløbet kan endvidere ydes til en efterladt samlevende i et ægteskabslignende forhold. Samlivet skal have bestået i 5 år inden dødsfaldet, og samlivet skal være etableret inden skadens indtræden. Hvis samlivet er etableret efter skadens indtræden, kan der normalt ikke ydes overgangsbeløb uanset samlivets varighed. Kun hvis der ikke er andre berettigede, og Sikringsstyrelsen skønner, at der foreligger særlige omstændigheder, kan der ydes overgangsbeløb i disse tilfælde.

Forsørgertabserstatning

Forsørgertabserstatningen dækker tabet af en forsørger og ydes efter samme tidsmæssige betingelser som overgangsbeløbet, jf. § 31. Det er tillige en betingelse, at den efterladte er berettiget til overgangsbeløbet efter § 30.

Men forsørgertabserstatningen udløses ikke i og med skadelidtes død. Det er - ud over de tidsmæssige betingelser - tillige en betingelse, at afdøde faktisk har forsørget den efterladte ægtefælle/samlever helt eller delvis, eller at den efterladte har fået forringet sine forsørgelsesmæssige forhold. Den efterladte skal efter skadelidtes død have ringere levevilkår end før dødsfaldet. Dette er i overensstemmelse med et af arbejdsskadeforsikringslovens hovedprincipper om i videst muligt omfang at yde erstatning for et lidt økonomisk tab. Lovens forsørgerbegreb adskiller sig således fra ægteskabslovgivningens retlige forsørgerbegreb.

Som eksempel kan nævnes, at et gift par, der begge arbejder samme sted med samme løn. ik' ⌒ forsørger hinanden i arbejdsskadeforsikringslovens forstand. Dør den ene som følge af en arbejdsskade, får den anden ikke forsørgertabserstatning. Hvis den ene derimod arbejder i hjemmet (husmor/husfar) og den anden dør som følge af en arbejdsskade, vil den efterladte ægtefælle kunne få forsørgertabserstatning, når betingelserne i øvrigt er opfyldt.

Tilsvarende gælder for de ægteskabslignende forhold, når de tidsmæssige betingelser er opfyldt. Baggrunden for den delvise ligestilling af de ægteskabslignende forhold med ægteskab fremgår af betænkning nr. 792/1977 om arbejdsskadeforsikringen, side 19, afgivet af udvalget om revision af ulykkesforsikringsloven.

Det siges om ligestillingen, at samfundsforholdene må kunne begrunde ligestilling af det ægteskabslignende forhold med ægteskabet, for så vidt angår efterladteerstatning i en arbejdsskadeforsikringslov. Udvalget gav i betænkningen ikke nogen entydig definition på et ægteskabslignende forhold, udover at forholdet efter dansk ret skulle kunne føre til ægteskab. Dette er også angivet i bemærkningerne til arbejdsskadeforsikringsloven.

Forsørgerbegrebet ved samliv mellem to personer af samme køn

Forsørgerbegrebet som grundlag for eventuel erstatningsudbetaling i forbindelse med et dødsfald, omfattet af arbejdsskadeforsikringsloven, er ikke direkte defineret i loven, bortset fra relationen til efterladte børn (§ 32).

Efter § 31, jf. § 30, forudsætter erstatning for tab af forsørger til andre end efterladte børn, at der ved dødsfaldet har foreligget et bestående ægteskab eller et bestående ægteskabslignende samlivsforhold. Et ægteskabslignende forhold er i bemærkningerne til § 30 i lovforslaget defineret som et samlivsforhold, som efter dansk ægteskabslovgivning vil kunne føre til ægteskab. Der er således ikke ved tilblivelsen eller med indholdet af arbejdsskadeforsikringsloven umiddelbar baggrund for at antage, at forsørgerbegrebet i lovens § 31 omfatter et samlivsforhold mellem to personer af samme køn, hvor et sådant samlivsforhold i øvrigt har karakter af en parallel til ægteskabslignende forhold.

Det bemærkes, at spørgsmålet om forsørgertabserstatning i samlivsforhold mellem to personer af samme køn i et enkelt tilfælde er afgjort i Sikringsstyrelsen. Arbejdsskadeforsikringslovens § 33 indeholder hjemmel til under særlige omstændigheder at tillægge andre, som afdøde helt eller delvist forsørgede, da arbejdsskaden indtraf, en forsørgertabserstatning. Det er dog en betingelse herfor, at de øvrige samlede årlige forsørgertabserstatninger udgør mindre end 70 % af afdødes årsløn. Det fremgår af bemærkningerne til lovforslagets § 33, at denne bestemmelse træder i stedet for den tidligere bestemmelse i ulykkesforsikringsloven, der udtrykkeligt opregnede plejebørn, forældre eller søsken-

de som personer, der kunne tillægges en forsørgertabserstatning, uden at der derved tilsigtedes en udtømmende opregning af de personer, der kunne komme i betragtning. Arbejdsskadeforsikringslovens § 33 blev derfor anvendt som hjemmel til at tillægge forsørgertabserstatning ved arbejdsskade i samlivsforhold mellem to personer af samme køn. Det er i denne forbindelse lagt til grund, at der i erstatningsansvarslovens § 12 om forsørgertabserstatning ligeledes antages at være hjemmel til at pålægge den erstatningsansvarlige at betale forsørgertabserstatning i samlivsforhold mellem to personer af samme køn, jf. ovenfor i afsnit 7.3.5.

Såfremt ovenstående fortolkning af arbejdsskadeforsikringslovens § 33 anvendes, vil det være naturligt at anvende en tilsvarende fortolkning i relation til overgangsbeløbet ved dødsfald. Det vil sige, at lovens § 30, stk. 4, indeholder hjemmel til, at overgangsbeløbet, såfremt afdøde ikke efterlader ægtefælle eller samlever i ægteskabslignende forhold, kan tillægges en samlever af samme køn, når særlige omstændigheder taler derfor.

Der træffes ca. 130 afgørelser om året i skadesager, hvor dødsfaldet er anerkendt som hørende under loven. Heraf udbetales overgangsbeløb og/eller forsørgertabserstatning i ca. 90 sager årligt, d.v.s. at afdøde har efterladt sig ægtefælle, samlever og/eller børn. Da loven ikke erstatningsmæssigt sondrer mellem ægtefælle og samlever, føres ikke særskilt statistik herover. De resterende ca. 40 sager årligt, hvor dødsfaldet skyldes en arbejdsskade, men hvor der ikke er erstatningsberettigede efterladte, vedrører fortrinsvis unge mennesker, der endnu ikke har stiftet familie. Hvor mange, der vil være berettiget til erstatning i samlivsforhold mellem to personer af samme køn, kan ikke opgives.

Et udvalg under Socialministeriet til revision af arbejdsskadeforsikringsloven har ønsket at overveje efterladteerstatningerne med henblik på en ligestilling af samlevende par af samme køn med par i ægteskabslignende samlivsforhold. Udvalget har dog ment det hensigtsmæssigt at udsætte overvejelserne og afvente resultatet af kommissionens arbejde.

9.2.4. Overvejelserne i betænkning nr. 1087/1986 om ligebehandling af samliv med og uden ægteskab inden for den sociale lovgivning

Udvalget om ligebehandling af samliv med og uden ægteskab har gennemgået hele den sociale lovgivning dels for at analysere behovet for en ligebehandling,

dels for at undersøge muligheden for at ophæve den offentligretlige forsørgelsespligt.

Udvalget har taget udgangspunkt i to løsningsmodeller. Den ene er individualprincippet, som medfører at alle, uanset tilknytning til en husstand eller en ægtefælle, betragtes som enlige, og som indebærer, at den offentligretlige forsørgelsespligt ophæves. Den anden er et husstandsprincip, hvorved alle samlevende uden ægteskab betragtes som værende i ægteskab.

Gennemgangen af den sociale lovgivning viser, at sikringsydelserne (pensioner, sygedagpenge og arbejdsskadeforsikring) i vidt omfang tildeles og udmåles efter et individualprincip. Men gennemgangen viser også, at en anvendelse af dette princip overalt i den sociale lovgivning vil medføre betydelige merudgifter. Hvis individualprincippet vælges, er det således urealistisk at indføre det straks. Udvalget har derfor i betænkningens kapitel 3, afsnit 3.7., opstillet nogle retningslinier for en gradvis indførelse af princippet, som er udmøntet på de enkelte ydelser i betænkningens kapitel 8. Udvalget anfører tillige, at der ved enhver ny lovgivning kan lægges vægt på disse synspunkter som led i en ligebehandling.

Hvis et husstandsprincip vælges, er der ikke behov for en gradvis indførelse.

Udvalget har ikke taget stilling til hvilket princip, der skal vælges, idet dette må være et politisk valg, bl.a. ud fra de fordele og ulemper, der er angivet ved begge principper. Men udvalget konstaterer ved sin gennemgang, at der er et behov for en ligebehandling.

Udvalget om ligebehandling af samliv med og uden ægteskab har ud over de ægteskabslignende forhold beskæftiget sig med de afledede virkninger af de to principper for andre samlivsformer. Udvalget siger herom (side 161-162):

> "Samlevende homoseksuelle betragtes i den sociale lovgivning som enlige (bortset fra at der for enkelte kan beregnes et fradrag for fordelen ved fælles husførelse). Dette gælder også ved daginstitutionsbetalingen, hvor alene forældremyndighedsindehaverens indtægter lægges til grund ved betalingen, selv om der er personer af samme køn i husstanden, som faktisk er med til at forsørge familien. Ved ydelse af børnetilskud betragtes forældremyndighedsindehaveren som enlig med den virkning, at der udbetales ordinært og ekstra børnetilskud, uanset at der er en samlever af samme køn.
>
> De synspunkter, der ligger til grund for en ligestilling mellem gifte og samlevende uden ægteskab i forhold til disse ydelser, kan meget vel begrunde, at der også sker en ligestilling af homoseksuelle i forhold til disse sociale ydelser i forhold til børn.

Disse par opfatter sig jo som familie, der sørger for familiens medlemmer indbyrdes ved pengeydelser og arbejde i hjemmet, og som netop ønsker en ligestilling med ægtepar i hele lovgivningen omkring familien.

Denne ligestilling må så også føre til en ligestilling i den sociale lovgivning, men kan næppe gå videre end til en ligestilling med de ægteskabslignende forhold, sålænge der ikke er indført et registeret partnerskab. Selv efter en eventuel indførelse af et registreret partnerskab, vil der formentlig være en gruppe, der ikke ønsker at lade sig registere ("papirløse").

Det medfører, at arbejdsskadeforsikringslovens forsørgertabsregler også vil gælde for homoseksuelle par med den virkning, at en efterladt part til kunne tilkendes erstatning ved den andens død, hvis han eller hun faktisk er blevet forsørget af afdøde.

I pensionslovgivningen vil en ligestilling derimod medføre, at en faktisk forsørgelse af den ene part fra den andens side bevirker, at der ikke kan tilkendes den forsørgede en behovsbestemt førtidspension, jfr. kapitel 4, hvis der ikke er sket ændringer i forsørgelsesgrundlaget i det længerevarende samlivsforhold.

En stillingtagen på dette område må imidlertid efter udvalgets opfattelse afvente de nærmere overvejelser i kommissionen om homoseksuelle."

Den 14. maj 1987 vedtog Folketinget en beslutning om indførelse af individualprincippet på det familie- og socialpolitiske område med følgende indhold:

"Folketinget opfordrer regeringen til:

1. At udarbejde en plan over en gradvis, men målrettet gennemførelse af regler om ægtefællers og samlevendes selvstændighed og ligestilling (individualprincippet) i sociallovgivningen og på alle andre lovgivningsområder på grundlag af den nu afgivne betænkning nr. 1087 fra Socialministeriets udvalg vedrørende ligebehandling mellem samliv med og uden ægteskab ("Trierudvalget").

2. At sikre gennemført en løbende, automatisk regelsanering ved i alt fremtidigt lovgivningsarbejde, der berører familiens forhold, at indføre individualprincippet og i de tilfælde, hvor det fraviges, da nøje at begrunde hvorfor."

9.3. Øvrige sociale ordninger

9.3.1. Pension i medfør af tjenestemandslovgivningen

Lov om tjenestemandspension, jf. lov nr. 292 af 18. juni 1969, som senest ændret ved lov nr. 263 af 22. maj 1986, indeholder i kapitel 3 regler om ægtefællepension. Ifølge lovens § 11 er ægtefællen efter en tjenestemand, der afgår ved døden efter at have opnået en pensionsalder på mindst 3 år, eller som ved sin død var pensioneret, berettiget til ægtefællepension, medmindre ægteskabet blev indgået på dødslejet eller efter at den afdøde ægtefælle var fyldt 60 år

eller afskediget med ret til egenpension efter lovens kapitel 2. Ægtefællepensionens størrelse udgør som hovedregel ca. to trediedele af egenpensionen efter lovens § 6, stk. 1.

Som det fremgår af lovens ordlyd, er ugifte samlevende, herunder homoseksuelle samlevende, ikke berettiget til pension efter en afdød samlever, uanset om denne opfyldte de ovennævnte betingelser med hensyn til pensionsalder m.v. og uanset samlivets varighed eller den efterladtes hidtidige økonomiske afhængighed af afdøde.

9.3.2. Arbejdsmarkedets Tillægspension (ATP)

Lov om Arbejdsmarkedets Tillægspension, jf. lovbekendtgørelse nr. 3 af 5. januar 1988, indeholder i lovens kapitel 4 ligeledes regler om ægtefællepension.

I medfør af lovens § 11 ydes der tillægspension i form af pension til ægtefællen efter en tillægspensionist eller et medlem af ATP, der er afgået ved døden, på betingelse af at:

1) den efterlevende ægtefælle er fyldt 62 år,
2) den afdøde ægtefælle har opnået mindst 10 års anciennitet i ATP, og
3) ægteskabet har varet mindst 10 år.

Ifølge § 13, stk. 1, udgør ægtefællepensionen halvdelen af den tillægspension, som den afdøde ægtefælle modtog ved dødsfaldet eller ville have været berettiget til at modtage fra sit fyldte 67. år på grundlag af de indtil dødsfaldet indbetalte bidrag.

Den oprindelige ATP-lov indeholdt alene regler om enkepension, men ved lov nr. 159 af 12. april 1978 blev også enkemænd berettiget til pension efter den afdøde ægtefælle. Derimod er ugifte samlevende, herunder homoseksuelle samlevende, heller ikke efter denne lov berettiget til pension efter den afdøde samlever.

9.3.3. Kollektive pensionsforsikringer

De fleste, hvis ikke alle, private pensionskasser har i vedtægterne regler om ægtefællepension. Betingelserne for retten til ægtefællepension kan variere, men oftest stilles der krav om, at ægteskabet er indgået før pensionskassemedlemmet har opnået en given alder, f.eks. 65 år, og at ægteskabet ikke må være

indgået efter medlemmets førtidspensionering. Er betingelserne opfyldt, vil den efterlevende ægtefælle typisk være berettiget til 60 % af egenpensionen, det vil sige den pension, som medlemmet enten oppebar ved dødsfaldet eller ville have være berettiget til i tilfælde af invaliditet.

Derimod udbetaler pensionskasserne ikke pension til efterlevende samlevere til pensionskassemedlemmer, hvad enten der forelå et heteroseksuelt eller homoseksuelt parforhold. Dette skyldes blandt andet, at reglerne i pensionsbeskatningsloven, jf. bekendtgørelse nr. 569 af 26. august 1987 af lov om beskatning af pensionsordninger, alene hjemler fuldt fradrag for det indbetalte pensionsbidrag, såfremt pensionskassens ydelser har karakter af alderspension, invalidepension, børnepension eller "pension til efterlevende ægtefæller, herunder fraskilt ægtefælle", jf. lovens § 2, nr. 4.

9.3.4. Gruppelivsforsikringer

Gruppelivsforsikringer er omfattede af forsikringsaftaleloven, jf. bekendtgørelse nr. 726 af 24. oktober 1986 af lov om forsikringsaftaler.

I medfør af lovens § 102 kan forsikringstageren indsætte en begunstiget, til hvem forsikringssummen umiddelbart bliver at udbetale ved forsikringstagerens død. Indsættes ingen begunstiget, tilfalder forsikringssummen forsikringstagerens dødsbo, jf. lovens § 104, stk. 1. Indsætter forsikringstageren sine "nærmeste pårørende" som begunstigede, anses hans ægtefælle i første række som indsat, og herefter eventuelle børn, jf. lovens § 105, stk. 5.

En homoseksuel, der ønsker at sikre sin samlever i tilfælde af sin egen død, kan således gøre dette i form af en livsforsikring, hvori samleveren indsættes som begunstiget. Ved tegning af en almindelig livsforsikring eller ved tilmelding til en gruppelivsforsikring er homoseksuelle således ikke anderledes stillet end ægtefæller, når man blot er opmærksom på, at det ikke er tilstrækkeligt at anføre "nærmeste pårørende" som begunstiget, idet forsikringstagerens eventuelle børn da vil være berettiget til udbetaling af forsikringssummen fremfor den samlever, som det var hensigten at sikre.

De fleste gruppelivsforsikringer indeholder imidlertid i vedtægterne regler om medfors i kring af ægtefæller og ugifte samlevende. Gruppemedlemmet vil i medfør heraf typisk få udbetalt hele forsikringssummen eller en del heraf i tilfælde af ægtefællens eller den ugifte samlevendes død. I sidstnævnte situation stil-

les der imidlertid krav om, at det ugifte par har haft fælles folkeregister-noteret adresse i de sidste to år forud for forsikringsbegivenheden (det vil sige samleverens død), samt at parret har levet i et ægteskabslignende forhold, uden at der i det nævnte tidsrum har foreligget ægteskabshindring efter lovgivningen. Den sidstnævnte betingelse fører til, at et gruppemedlem ikke får udbetalt nogen forsikringssum i tilfælde af samleveren død, såfremt samleveren var af samme køn som gruppemedlemmet.

9.3.5. Udvalget vedrørende bevarelse af pensionsret ved separation og skilsmisse

Finansministeren nedsatte i efteråret 1985 et udvalg vedrørende bevarelse af pensionsret ved separation og skilsmisse.

Udvalget består af fem medlemmer udpeget af Finansministeriet, Justitsministeriet, Industriministeriet (Forsikringstilsynet), Skatteministeriet samt Ligestillingsrådet.

Fra udvalgets kommissorium skal citeres følgende:

> "På baggrund af, at der i mange pensionsordninger, herunder tjenestemandspension og Arbejdsmarkedets Tillægspension, er indført ret til enkemandspension, samt under hensyn til den skete udvidelse af forskellige typer af pensionsordninger, herunder kapitalforsikring og pensionsopsparingsordninger, har finansministeriet efter drøftelse med justitsministeriet fundet, at der bør nedsættes et udvalg med den opgave at overveje lovgivningen om bevarelse af enkepensionsret og eventuelt stille forslag om sådanne lovændringer, som udvalgets overvejelser måtte give anledning til.
>
> Udvalgets overvejelser bør ske i lyset af lovgivningen om ligebehandling af mænd og kvinder samt udviklingen med hensyn til pensionsordninger på det offentlige og det private arbejdsmarked, ligesom hensyn må tages til strukturen af det offentlige sociale pensionssystem.
>
> Udvalget bør også - med udgangspunkt i drøftelserne i betænkning V fra justitsministeriets ægteskabsudvalg af 1957 - overveje, om der bør udarbejdes regler for pensionsordningers stilling på skifte såvel i tilfælde af separation og skilsmisse, som i tilfælde af den pensionsberettigedes ægtefælles død.
>
> Udvalget skal endvidere overveje, i hvilket omfang det vil være muligt og hensigtsmæssigt at lade eventuelle regler omfatte par, der lever i et fast samlivsforhold uden at være gift. Udvalget bør herved tage hensyn til arbejdet i justitsministeriets ægteskabsudvalg af 1969 vedrørende papirløse samlivsforhold."

9.4. Biblioteksafgift

I medfør af § 3, stk. 1, nr. 3. i Kultur- og Kommunikationsministeriets bekendtgørelse af 21. september 1987 om biblioteksafgift er der skabt mulighed for, at en efterlevende samlever af samme køn kan tildeles biblioteksafgiften efter en afdød forfatter på samme måde som en efterlevende ægtefælle.

Bestemmelsen lyder:

> § 3. Berettiget til at modtage den almindelige biblioteksafgift efter § 2 er:
>
> 3. En efterlevende person, med hvem ophavsmanden levede i ægteskabslignende forhold eller samlevede på dødstidspunktet, såfremt forholdet har varet i mindst 5 år.

Biblioteksafgiften er den afgift staten betaler til en forfatter for at denne stiller sit værk til rådighed for offentligt udlån. Afgiften beregnes ud fra en bestemt sats i forhold til antal udlånsenheder - typisk et bind af en bog eller et lydbånd på kassette.

Biblioteksafgiften er ikke ophavsretlig og er derfor ikke omfattet af de arveretlige regler. En forfatter kan derfor ikke disponere over afgiften ved testamente.

Afgiften hviler på et forsørgelsesprincip, og det er Bibliotekstilsynet under Kultur- og Kommunikationsministeriet, som tager stilling til, om en efterlevende er berettiget til at modtage afgiften.

Efter en forfatters død kontakter Bibliotekstilsynet skifteretten for at få oplyst, hvorledes dødsboet behandles, og om der er en berettiget efterlevende modtager af biblioteksafgift. Den berettigede skal søge om at modtage biblioteksafgiften.

Kriteriet for at kunne anerkendes som berettiget efterlevende er, at der i mindst 5 år har eksisteret et samliv mellem afdøde og den efterlevende. Samliv har i denne forstand eksisteret, når de samlevende i mindst 5 år har haft fælles adresse.

Med formuleringen af § 3 i bekendtgørelsen om biblioteksafgift er der ikke

alene skabt mulighed for overdragelse til en efterlevende i et homoseksuelt samliv, men ethvert samliv, når det har varet i mindst 5 år.

9.5. Kommissionens overvejelser

9.5.1. Kommissionen har bemærket sig synspunkterne i Socialministeriets betænkning og folketingsbeslutningen om at indføre individualprincippet i sociallovgivningen og på alle andre lovgivningsområder, og om at fravigelser fra princippet nøje skal begrundes.

Individualprincippet gælder i dag på næsten alle områder for par af samme køn, idet de begge uanset samlivsforholdet hver især betragtes som enlige.

Ved indførelsen af et registreret partnerskab vil de personer, der lader sig registrere, blive betragtet som gifte med den virkning, at forsørgelsespligten finder anvendelse ved tildeling eller udmåling af sociale ydelser.

For personer, der ikke lader sig registrere, men vælger at leve uden registrering, må retstilstanden følgelig blive, som den er i dag for andre ugifte par. Dette kan indebære, at visse sociale ydelser bortfalder også for ikke-registrerede par, i lighed med hvad der gælder i dag for de ægteskabslignende forhold.

De homoseksuelles problemer på pensions- og forsikringsområdet, således som beskrevet ovenfor i afsnit 9.3., vil efter kommissionens opfattelse blive løst ved indførelse af registreret partnerskab, idet ægtefællens særstilling på disse områder herefter i kraft af overførelsen af ægteskabets retsvirkninger også vil gælde en registreret partner.

Derimod er der i kommissionen delte meninger om, hvorvidt problemerne kan løses uden indførelse af registreret partnerskab.

9.5.2. Et mindretal bestående af Per Kleis Bönnelycke, Mikkel Emborg, Preben Hertoft, Helle Jarlmose og Henning Jørgensen mener ikke, at homoseksuelles situation i forhold til pensionsområdet, jf. afsnit 9.3., hensigtsmæssigt kan forbedres uden registreret partnerskab. Der lægges i denne forbindelse betydelig vægt på, at det hverken tidligere eller i forbindelse med kommissionens arbejde er lykkedes at fremkomme med konkrete (og tilfredsstillende) forslag

herom. Særlig for så vidt angår de kollektive pensionsforsikringer, hvor omfanget af pensionsretten fremgår af de enkelte pensionskassers vedtægter, vil det være uhensigtsmæssigt ved særlig lovgivning at regulere pensionsrettens omfang for homoseksuelle parforhold. Den eneste praktiske løsning vil derfor være generelt at ligestille registrerede partnere med ægtefæller.

9.5.3. Et flertal bestående af Ville Budtz, Poul Dam, Svend Danielsen, Marianne Levy. Kamma Struwe og Lone Ømann finder, at såfremt registreret partnerskab ikke indføres, vil de homoseksuelles problemer antagelig kunne løses ved særlig lovgivning på de nævnte områder. Under henvisning til det af Finansministeriet nedsatte udvalg vedrørende bevarelse af pensionsret ved separation og skilsmisse, hvis kommissorium er gengivet i uddrag ovenfor i afsnit 9.3.5., finder disse medlemmer imidlertid ikke anledning til at stille konkrete forslag på dette område, idet det foreslås, at det, eventuelt ved en udvidelse af kommissoriet, pålægges udvalget at medinddrage de homoseksuelle pars særlige forhold i arbejdet.

9.5.4. Poul Dam ønsker med hensyn til biblioteksafgiften at bemærke, at de specielle problemer for homoseksuelle ikke ville eksistere, såfremt biblioteksafgiften byggede på ophavsretslige principper, idet retten til den i så fald kunne gå i arv på samme måde som retten til de indtægter, der ellers afledes af ophavsretten. Med omtalen af den eksisterende ordning og dennes placering i kapitlet om sociale forhold er der altså ikke givet udtryk for tilslutning til ordningen, men en revision af denne har betydning langt ud over den personkreds, som kommissionen behandler, og det falder derfor uden for kommissoriet at stille forslag om ændringer.

Kapitel 10

Beskatning

10.1. Ægtefæller

Ægtefæller beskattes som udgangspunkt efter samme regler som ugifte. Det vil sige, at hver ægtefælle beskattes af sin indkomst og formue. Der gælder dog som nærmere omtalt nedenfor for samlevende ægtefæller en række undtagelser fra dette udgangspunkt. Disse undtagelser omfatter både reglerne om opgørelse af den skattepligtige indkomst og reglerne om skatteberegningen.

10.1.1. Opgørelsen af den skattepligtige indkomst og formue

Ved opgørelsen af den skattepligtige indkomst og formue gælder principielt de samme regler som for ugifte. Hver ægtefælle medregner og selvangiver egne indtægter og afkast af aktiver, som den pågældende efter de ægteskabsretlige regler råder over. Det gælder f.eks. afkast af en ejendom, der tilhører den pågældendes bodel eller særeje. Dette følger af kildeskattelovens § 24 A. Ligeledes fradrager hver ægtefælle udgifter, som den pågældende hæfter for betalingen af.

På tilsvarende vis forholdes ved opgørelsen af den skattepligtige formue, jf. § 24 A, 2. pkt. Hver ægtefælle medregner aktiver, som den pågældende har rådigheden over, ligesom passiver, den pågældende hæfter for, fragår ved formueopgørelsen. Kan det på grund af ægtefællernes sammenblandede økonomi ikke afgøres, hvem der råder over et aktiv, medregnes halvdelen af aktivet til hver ægtefælles formue. Tilsvarende medregner hver ægtefælle halvdelen af et eventuelt afkast heraf til sin indkomst.

Driver en af ægtefællerne en erhvervsmæssig virksomhed, skal denne ved formue- og indkomstopgørelsen medregne værdien og afkastet heraf. Det gælder, selvom virksomheden tilhører den anden ægtefælles bodel eller særeje. På dette punkt gælder således en undtagelse fra de sædvanlige regler. Deltager begge ægtefæller i driften af virksomheden, beskattes den, som i overvejende grad driver virksomheden. Der er dog mulighed for at overføre en vis del af overskuddet til beskatning hos den medarbejdende ægtefælle, jf. nedenfor.

10.1.2. Overførsel af underskud og uudnyttet personfradrag

Ugifte personer kan - hvis de i et år har underskud - fremføre dette til modregning i de følgende fem års positive indkomst.

Har en ægtefælle i et år underskud, kan dette imidlertid overføres til modregning i ægtefællens positive indkomst. Resterer der herefter fortsat et ikke udnyttet underskud, kan dette overføres til følgende år. På tilsvarende vis kan et personfradrag, som den ene ægtefælle - helt eller delvis - ikke kan udnytte, overføres til den anden ægtefælle.

10.1.3. Skatteberegning

Beregning af indkomstskatten for personer - gifte eller ugifte - sker efter personskattelovens § 5 ved sammenlægning af almindelig indkomstskat, 12 procents-indkomstskat og 6 procents-indkomstskat.

Almindelig indkomstskat svares af summen af samtlige skattepligtige indtægter reduceret med fradragsberettigede udgifter. 12 procents-skatten svares af personlig indkomst (løn, pension m.v.) over 208.000 kr (1988). Både den almindelige indkomstskat og 12 procents-skatten opgøres uafhængigt for hver ægtefælle.

6 procents-skatten svares af den personlige indkomst med tillæg af positiv kapitalindkomst (renteindtægter, lejeværdi af egen bolig, aktieudbytter m.v.) Der betales kun 6 procents-skat af indtægter over 135.200 kr (1988). Kan en ægtefælle ikke fuldt ud udnytte dette bundfradrag, kan den ikke udnyttede del overføres til den samlevende ægtefælle. Desuden fragår den ene ægtefælles negative kapitalindkomst i den anden ægtefælles positive kapitalindkomst ved beregningen af 6 procents-skatten.

Samlevende ægtefæller formuebeskattes under et. Det vil sige, der foretages kun et bundfradrag. (Bundfradraget udgør i 1988 1.329.900 kr.) Den herefter beregnede formueskat fordeles mellem ægtefællerne efter forholdet mellem deres formuer. Hvis ægtefællerne kun har været samlevende en del af året, formuebeskattes de dog hver for sig.

Medens ægtefæller således som udgangspunkt beskattes af hver deres indkomst og formue, beregnes skatten til en vis grad for ægtefællerne samlet. En konsekvens heraf er, at det alene har betydning for skattens fordeling imellem

ægtefællerne, hvorledes de fordeler afkastet af formuen imellem sig. Fordelingen er derimod på grund af den særlige beregningsregel uden betydning for ægteparrets samlede skats størrelse.

10.1.4. Retshandler mellem ægtefæller

Retshandler mellem ægtefæller tillægges som hovedregel ingen skattemæssig betydning.

Lønaftaler mellem ægtefæller er således uden betydning både for arbejdsgivers og for arbejdstagers skat. Deltager begge ægtefæller i væsentligt omfang i den enes eller begges erhvervsvirksomhed, kan der dog ifølge kildeskattelovens § 25 A overføres et beløb fra den ægtefælle, der anses for i overvejende grad at drive virksomheden, til den medarbejdende ægtefælle. Det beløb, der kan overføres fra beskatning hos den ene ægtefælle til den anden, kan ikke overstige 122.000 kr. for 1988.

Overdragelser mellem ægtefæller er også uden skattemæssig betydning, jf. kildeskattelovens §§ 26 A og 26 B. Fortjeneste, der herved realiseres, skal således ikke indtægtsføres, ligesom tab ikke kan fradrages.

Gaver mellem ægtefæller udløser gaveafgift i stedet for indkomstskat.

10.1.5. Samlivsforholdets ophør

De særlige skatteregler for ægtefæller gælder alene, når ægtefællerne er samlevende ved årets udgang. Den skattepligtige indkomst skal derfor opgøres efter de særlige regler for ægtefæller i det år, hvor ægteskabet indgås. Ophører samlivet i forbindelse med separation eller skilsmisse, skal ægtefællerne derimod i hele dette år beskattes som ugifte. Ophører samlivet uden separation eller skilsmisse, anses samlivet i skattemæssig henseende først for ophørt med udgangen af det år, hvori parterne flyttede fra hinanden. Skiftet af det fælles bo udløser ikke i sig selv skattemæssige konsekvenser.

10.2. Ugifte samlevende

10.2.1. Beskatning under samlivet

Der gælder ingen særlige regler i skattelovgivningen om papirløst samlevende.

De særlige regler, der gælder for ægtefæller, kan ikke anvendes analogt på ugifte samlevende. Ugifte, men samlevende par, beskattes derfor hver for sig af egne indtægter og egen formue, uden at samleverens økonomiske forhold får nogen betydning. Parterne kan indgå retshandler med hinanden med de samme skattemæssige konsekvenser, som ved retshandler mellem uafhængige parter.

Lønaftaler eller aftaler om fordeling af overskud fra en af parterne i fællesskab drevet virksomhed vil normalt blive godkendt efter deres indhold af ligningsmyndigheden. Det nære interessefællesskab, der typisk består mellem ugifte samlevende, kan dog bevirke, at eksempelvis lønaftaler tilsidesættes ved indkomstopgørelsen, fordi aftalen ikke kan anses for rimelig ud fra en saglig, forretningsmæssig vurdering.

Overdragelsen af skattemæssigt relevante aktiver mellem parterne - f.eks. fast ejendom eller driftsmidler - afføder normale skattemæssige konsekvenser. Det vil sige. at et realiseret tab hos den ene part kan fradrages, medens den anden part skal indtægtsføre en tilsvarende fortjeneste.

Gaver mellem papirløst samlevende udløser sædvanlig indkomstbeskatning. Et af de seneste eksempler herpå er Ugeskrift for Retsvæsen 1987, side 32 H, hvor en person, der passede sin samlever under dennes sygeleje, og derfor havde opgivet sit erhvervsarbejde, beskattedes af værdien af frit underhold ud fra en gavebetragtning.

10.2.2. Beskatningen ved opløsning af samlivsforholdet

Særligt ved opløsning af længerevarende samlivsforhold er der ofte knyttet visse vanskeligheder til at afgøre, hvorledes boet skal fordeles. Forholdet kan være. at økonomien er sammenblandet i en sådan grad, at det ikke kan afgøres, hvilke aktiver der tilhører den enkelte. Forholdet kan desuden være, at det formelle arrangement vedrørende ejerforholdet ikke svarer til det faktiske. Endelig kan der være opstået en forskydning af ejerforholdet, således at parterne nu anser et aktiv, der oprindeligt er indbragt af den ene part, for tilhørende parterne i fællesskab.

Har parterne indbyrdes aftalt ejerforholdet, således at der foreligger et særdeles sameje, vil skattemyndigheden normalt lægge denne aftale til grund. Fordelingen af boet efter denne aftale vil normalt ikke udløse beskatning.

Har parterne haft et integreret økonomisk fællesskab over en længere periode, kan der statueres sameje, uanset at der ikke foreligger formel aftale herom. Ligedeling i sådanne tilfælde vil heller ikke udløse beskatning.

Ved en række højesteretsdomme (se eksempelvis Ugeskrift for Retsvæsen 1980, side 480; 1982, side 93 og 1984, side 166) er der ud fra friere betragtninger tilkendt en part, der hverken formelt eller reelt har været medejer af et aktiv, kompensationsbeløb i forbindelse med samlivets ophævelse. Se nærmere herom ovenfor i afsnit 7.2.1. Sådanne kompensationsbeløb anses ikke for skattepligtig indkomst, jf. Ugeskrift for Retsvæsen 1982, side 184 V og 1986, side 435 H. Der indrømmes i skattemæssig henseende et vist frit skøn over kompensationsbeløbets størrelse, således at kun beløb, der væsentligt overstiger, hvad den pågældende må antages at have krav på, kan forventes beskattet.

Beløb, der ydes i forbindelse med opløsning af et samlivsforhold, uden at modtageren kan antages at have krav på et kompensationsbeløb, er derimod skattepligtige, se Ugeskrift for Retsvæsen 1986, side *22* H og højesteretsdommer Ri is' kommentar hertil i Ugeskrift for Retsvæsen 1986 B, side 129.

Kapitel 11

Tidligere forslag om lovgivning for parforhold

Spørgsmålet om indførelse af en mere omfattende lovgivning for parforhold ved siden af og som supplement til den gældende ægteskabslovgivning har været drøftet i Danmark siden slutningen af 1960-erne. I de første mange år. og indtil omkring 1980 gik diskussionen på en lovregulering, som skulle være et tilbud både for de ugifte samboende af forskelligt køn og for de homoseksuelle. Med afgivelsen af betænkning nr. 8 fra Ægteskabsudvalget af 1969 (bet.nr. 915/1980) må det første alternativ siges at være udgået af debatten. De senere forslag har alene angået homoseksuelle par, der som bekendt er afskåret fra at gifte sig.

11.1. Diskussionen indtil 1980

11.1.1. Forslag til lov om faste samlivsforhold og deres opløsning

I forbindelse med justitsministerens genfremsættelse af forslaget til ny lov om ægteskabs indgåelse og opløsning i 1968 fremsatte medlemmer af Socialistisk Folkeparti et forslag til lov om faste samlivsforhold og deres opløsning. Forslaget er udførligt beskrevet i betænkning 8 fra /Egteskabsudvalget af 1969 (bet.nr. 915/1980, side 20-23). Af særlig interesse i denne forbindelse er forslagets §§ 21 og *22,* der havde følgende ordlyd:

> § 21. Såfremt to personer over 21 år i mindst tre år uden afbrydelser af længere varighed har levet i et fast samlivsforhold, kan enhver af dem kræve samlivsforholdet anerkendt af overøvrigheden.
> Stk. 2. Såfremt den anden part modsætter sig anerkendelsen af et påstået samlivsforhold, meddeles eller nægtes anerkendelsen ved dom.
> Stk. 3. Ved afgørelsen af, om der eksisterer et fast samlivsforhold, skal der lægges vægt på, om der er fælles bolig og husholdning, om den ene af parterne har bidraget til forsørgelsen af den anden og dennes børn, samt om parterne har fælles børn. Såfremt ingen af disse omstændigheder forefindes, kan anerkendelsen ikke meddeles.
> Stk. 4. Anerkendelse kan ikke meddeles, såfremt parterne ikke ville kunne indgå ægteskab med hinanden på grund af nogen af paragrafferne 4-6.
>
> § *22.* .nerkendelse efter § 21 af et fast samlivsforhold medfører på alle lovgivningens områder samme retsvirkninger som indgåelse af ægteskab.
> Stk. 2. Ordet ægtefæller skal overalt i lovgivningen forstås som omfattende parterne i et anerkendt fast samlivsforhold, medmindre andet udtrykkeligt er bestemt.

I bemærkningerne til lovforslaget anførtes blandt andet:

"Udgangspunktet for det foreliggende forslag er den kendsgerning, at der i det moderne samfund er mange forskellige samlivsenheder - par og familier - med boligfællesskab, med gensidige hjælpe- og støttefunktioner og med opdragelsesfunktioner, og at disse enheder ikke nødvendigvis baseres på vielsesattester. Lovens opgave må være at beskytte parterne i alle disse fast etablerede samlivsforhold, ikke alene i de formaliserede ægteskaber. Derfor må loven for det første give bestemmelser for, hvordan det konstateres, at der foreligger samlivsforhold af en bestemt art, og for det andet fastsætte regler for fremgangsmåden ved disse samlivsforholds opløsning, navnlig for samfundets bistand ved afgørelsen af de interessekonflikter, der står i forbindelse med opløsningen...

Forslagets kapitel 4 betegner en nydannelse, selv om grundtanken - at længere tids faktisk samliv giver parterne lignende rettigheder som et formelt ægteskab - har lighedspunkter med såvel gammel dansk ret som angelsaksisk ret ("common-law marriage"). Ved nydannelsen muliggøres dels en bedre beskyttelse af den svagere part i et ikke-formaliseret samlivsforhold og af de eventuelle børn, dels at samlivsforhold, som ikke vil kunne formaliseres ved ægteskab - navnlig samlivsforhold mellem personer af samme køn, kan få retsvirkning f.eks. på formuerettens og arverettens område. For begge grupper er den nuværende mangel på anerkendelse af det faktiske fællesskab årsag til mange uheldige forhold.

Hvis et par, der har levet sammen som gifte uden at være det, ophæver samlivet, kan der f.eks. opstå problemer i forbindelse med retten til boligen eller af økonomisk art eller for så vidt angår forholdet mellem børnene og faderen (idet moderen i disse tilfælde normalt vil besidde forældremyndigheden). Den svagere part i disse forhold står i øjeblikket helt uden samfundets beskyttelse.

Også i andre samlivsforhold vil mangelen på anerkendelse medføre uheldige virkninger. Det kan således gælde i de såkaldte "homofile ægteskaber", hvor den svagere part ved forholdets opløsning i levende live eller den efterlevende ved dødsfald kan blive stillet overordentlig dårligt. Der tænkes imidlertid også på andre samlivsforhold, f.eks. et økonomisk og boligmæssigt fællesskab mellem søskende, hvor den efterlevende ofte kunne have et rimeligt krav på en mere omfattende arveret og evt. ret til at sidde i uskiftet bo. Også de forskellige arveafgiftssatser spiller ind i denne sammenhæng."

I de særlige bemærkninger til § 21 siges det bl.a., at det ved vurderingen af, om der foreligger et fast samlivsforhold, ikke bør tillægges betydning, om der har været et seksuelt samliv. Se Folketingstidende 1968-69, tillæg A, sp. 961 ff.

Under forslagets første behandling i Folketinget (Folketingstidende 1968-69, sp. 646) blev det genstand for megen kritik fra stort set alle partiers ordførere. F.eks. tog justitsminister Knud Thestrup afstand fra tanken om at anerkende søskendes samliv som ægteskab og kunne heller ikke anerkende samliv mellem to af samme køn som ægteskab. Dog udtalte den socialdemokratiske ordfører om § 21 i forslaget til lov om faste samlivsforhold og deres opløsning, at bestemmelsen navnlig havde hans sympati, fordi den ville kunne hjælpe de homo-

file forhold og beskytte den svage part i et sådant langvarigt homofilt forhold særlig for så vidt angår spørgsmål om *arv* og bolig. Ordføreren erkendte, at man kunne nå det samme ved ændring af særlovgivningen, men bestemmelsen ville have betydning som udtryk for en tolerant holdning over for de homofile. Det Radikale Venstres ordfører understregede, at der *var* mange forskellige grunde til at folk valgte at leve sammen uden at være gift, og at en løsning som forslagets § 21 derfor ikke var rigtig i alle tilfælde. Hun pegede dog på, at en anerkendelse af et ægteskabslignende forhold med det almindelige ægteskabs retsvirkninger kunne være rimeligt at få indført i de tilfælde, hvor to homofile havde bygget et hjem op i fællesskab.

Under den følgende udvalgsbehandling af justitsministerens forslag til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning og Socialistisk Folkepartis forslag opnåedes der tilslutning til at vedtage ministerens forslag med de ændringer, der kunne opnås enighed om, idet det blev overladt til det samtidigt nedsatte ægteskabsudvalg at overveje de mere vidtgående forslag til ændring i ægteskabslovgivningen.

11.1.2. Drøftelserne i Ægteskabsudvalget af 1969

Blandt de emner Ægteskabsudvalget af 1969 ifølge kommissoriet skulle tage op *var* "om nogle af de bestemmelser i lovgivningen, der knytter retsvirkninger til ægteskabet, bør kunne anvendes på visse ægteskabslignende forhold." I betænkning nr. 8 "samliv uden ægteskab I" (nr. 915/1980) og nr. 9 "samliv uden ægteskab II, forsørgelsespligt" (nr. 989/1983), offentliggjorde udvalget sine tanker på området. I kap. 5 i betænkning nr. 8 (s. 47-48) redegjordes for nogle principielle overvejelser, herunder for om der var anledning til at foreslå en lovgivning, som generelt regulerer samlivsforholdene for heteroseksuelle uden nødvendigvis på alle punkter at skabe en ligestilling med ægteskaber. Udvalget henviste bl.a. til ægteskabets udbredelse og til, at der ikke var grundlag for at antage, at der *var* særlig udbredt utilfredshed med de retsvirkninger, som selve ægteskabslovgivningen knytter til vielsen. Disse retsregler er gennem århundreder afpasset til samfundsforholdene og nøje afstemt til regulering af parternes indbyrdes forhold og løsning af konflikter. Ændringer i samfundsforholdene og familiemønstre m.v. kan fra tid til anden begrunde ændringer i disse regler, som også foreslået af udvalget i tidligere betænkninger. Udvalget *var* af den opfattelse, at ægteskabet med de ændringer i reglerne, der som nævnt må ske fra tid til anden, bedre end nogen anden retlig regulering kan skabe rammen om familiens liv og sikre familiens enkelte medlemmer følel-

sesmæssig og økonomisk tryghed. En lovgivning, der er forskellig fra ægteskabsloven, vil ikke kunne tilgodese den samlede balance mellem tryghedsskabende regler, der bygger på princippet om parternes indbyrdes solidaritet (navnlig reglerne om indbyrdes forsørgelsespligt, gensidig legitimation og opløsning af forholdet) og regler, der bygger på princippet om parternes ligestilling (særråden og særhæften samt mulighed for at træffe aftale om formueforholdene), som findes i ægteskabslovgivningen. Der ville blive tale om et "ægteskab af anden klasse", og det vil være umuligt at udforme regler, der blot gennemsnitlig ville tilgodese parternes ønsker og interesser. Dette beror først og fremmest på, at disse ønsker og interesser og parternes motiver - i det omfang der overhovedet ligger bevidste overvejelser bag valget af samliv uden ægteskab - er vidt forskellige og motiverne hos de to parter langt fra altid sammenfaldende. Resultatet af udvalgets overvejelser var, at et flertal gik ind for regulering af de ugifte samboendes forhold på enkelte særligt angivne områder, herunder forældremyndighed m.v., retten til en lejebolig, formueforholdet og arveafgift.

11.2. Forslagene om registreret partnerskab

11.2.1. Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske

Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske fremlagde i 1982 sit "lovforslag om registreret partnerskab for personer af samme køn". Der er i 1984 foretaget enkelte rettelser. Forslaget, der i den rettede form er optrykt som bilag 2, var ledsaget af bemærkninger. Det fremgår heraf, at forslaget kun tilsigter at regulere retsforholdene for registrerede parforhold på de områder, hvor den dagældende lovgivning i særlig grad fandtes utilstrækkelig.

Forslagets grundidé er, at parterne også under partnerskabet skal betragtes som to selvstændige personer, jf. forslagets § 8. Forslaget bygger derfor på principperne om særråden og særhæften. Endvidere gælder der ingen gensidig forsørgelsespligt mellem partnerne, hverken privat- eller offentligretlig, og særeje er gjort til den legale formueordning. Særejet skiftes dog som fælleseje ved den ene partners død. Endelig rummer forslaget mulighed for umiddelbar adgang til opløsning af partnerskabet ved enighed mellem parterne, ligesom der er ensidig adgang til opløsning efter tre måneder.

Forslaget er på grund af det valgte udgangspunkt langt mindre omfattende end ægteskabslovgivningen, og det skulle derfor ikke kunne karakteriseres som et "ægteskab af 2. klasse".

11.2.2. Det Radikale Venstres beslutningsforslag

Det Radikale Venstre fremsatte den 27. marts 1984 følgende forslag til folketingsbeslutning om partnerskab for homoseksuelle.

"Folketinget opfordrer regeringen til at fremsætte lovforslag om partnerskab for homoseksuelle efter følgende principper:

1) To personer af samme køn, der begge er fyldt 18 år, og som har besluttet af etablere varigt samlivsforhold, kan kræve samlivsforholdet registreret som "partnerskab" af statsamtet.
2) Partnerskabet indgås under samme betingelser som ægteskab.
3) Registreringen medfører på alle lovgivningens områder samme retsvirkninger som indgåelse af ægteskab.
4) Opløsning af partnerskabet sker, hvis en af parterne ønsker det, og følger samme regler som ved separation og skilsmisse."

I bemærkningerne til forslaget anførtes følgende:

"Forslaget er fremsat primært for at tilgodese homoseksuelle, der lever i ægteskabslignende forhold.

Homoseksuelle pars manglende samlivsstatus viser sig først og fremmest på arveområdet, men også i forbindelse med pension, bolig, skat, sociallovgivning og samliv med udenlandske statsborgere og indvandrere. En samlivsramme er nødvendig for at kunne identificere de omhandlede par. Ægteskabets fulde retsvirkninger (rettigheder og forpligtelser) er den mest enkle løsning, fordi samfundets administrationsapparat allerede er indrettet herpå.

Ved udformningen af bestemmelserne i lovforslaget vil der være behov for justeringer i forhold til ægteskabloven og lov om ægteskabets retsvirkninger (samt følgelove som arveloven og arveafgiftsloven), hvor disse skelner mellem mand og hustru.

Det radikale venstre finder, at dette lovinitiativ ikke bør stå alene, men at der sideløbende hermed bør foregå et arbejde til belysning af homoseksuelles juridiske, sociale og kulturelle situation.

Det radikale venstre ønsker en juridisk ligestilling af samlivsformer. Dette forslag til folketingsbeslutning er et væsentligt skridt på vejen mod dette mål."

Efter første behandlingen af forslaget, der blev foretaget sammen med beslutningsforslaget om kommissionens nedsættelse, blev det henvist til Folketingets retsudvalg, hvorefter det faldt væk ved folketingsårets afslutning.

Kapitel 12

Registreret partnerskab

12.1. Indledning

Ifølge kommissoriet skal kommissionen blandt andet "fremkomme med forslag til foranstaltninger, der sigter mod at fjerne eksisterende diskrimination inden for alle sektorer i samfundet, og som i øvrigt forbedrer de homoseksuelles situation, herunder forslag til bestemmelser for faste samlivsforhold."

På denne baggrund har kommissionen som et led i arbejdet overvejet, hvorledes en registreringsordning for homoseksuelle mest hensigtsmæssigt kan udformes. Såfremt det besluttes at indføre registreret partnerskab, er der i kommissionen enighed om, at ordningen bør have udgangspunkt i den gældende ægteskabslovgivning. Kommissionen har udarbejdet et par lovskitser, gengivet i afsnit 12.3., der viser, hvorledes dette teknisk kan lade sig gøre, og hvor der tages stilling til en række lovgivningsmæssige spørgsmål. Skitserne kan indgå i grundlaget for en politisk stillingtagen. Hvis det besluttes at indføre registreret partnerskab, må det fortsatte, mere teknisk betonede arbejde med forberedelse af lovforslag ske i en arbejdsgruppe eller ved en anden form for samarbejde mellem de berørte ministerier.

Kommissionen har tillige drøftet, om det bør foreslås at indføre en registreringsordning for homoseksuelle parforhold. Der er delte meninger herom, hvilket fremgår af afsnit 12.4. nedenfor.

12.2. Valg af udgangspunkt

Under kommissionens indledende drøftelser om registreret partnerskab har det været naturligt at inddrage de to forslag, der nærmere er gennemgået ovenfor i kapitel 11, nemlig forslaget fra Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske samt Det Radikale Venstres beslutningsforslag.

Ved den nærmere udformning af nedenstående lovskitse har kommissionen valgt at tage udgangspunktet i den eksisterende ægteskabslovgivning. Som allerede anført af Ægteskabsudvalget af 1969 afspejler denne lovgivning samfundets syn på, hvorledes heteroseksuelle parforhold skal reguleres. Kommissionen finder det ikke hensigtsmæssigt at kaste sig ind i den almindelige debat omkring ud-

formningen af fremtidens familieretlige lovgivning. En overførelse af den gældende ægteskabslovgivning til også at gælde homoseksuelle parforhold vil imidlertid ikke kunne ske, uden at der opstilles nogle undtagelser. I så henseende er en del af de tanker, der findes i landsforeningens forslag, indgået i kommissionens drøftelser.

Kommissionen har i dette kapitel valgt at koncentrere sine overvejelser om en række områder af særlig principiel karakter inden for familie- og strafferet. Det drejer sig i første omgang om formueordning, forsørgelsespligt og spørgsmål i forhold til udlandet.

Kommissionen har ikke fundet det muligt og hensigtsmæssigt at forsøge at foretage en udtømmende gennemgang af samtlige lovbestemmelser, hvor ægteskab har retsvirkninger, eller hvor der tillægges ugifte parforhold retlig betydning. Noget sådant findes at burde afvente en politisk stillingtagen til, om registreret partnerskab bør indføres.

12.3. Lovskitser

Resultatet af kommissionens arbejde med udformningen af et registreret partnerskab er blevet to lovskitser:

Skitse
til
Lov om registreret partnerskab

§ 1. To personer af samme køn kan lade deres partnerskab registrere.

Registrering

§ 2. Ægteskabslovens kapitel 1 og 2 om ægteskabsbetingelser og om prøvelse af ægteskabsbetingelserne og vielse finder tilsvarende anvendelse på registrering af partnerskab, jf. dog stk. 2 - 4 .

Stk. 2. Registreringen sker ved personligt fremmøde for den borgerlige myndighed, hvor parterne under overværelse af mindst to vidner bekræfter, at de vil registreres.

Stk. 3. Registrering af partnerskab kan kun ske, hvis begge parter eller en af dem har bopæl her i landet.

Stk. 4. Ægteskabslovens § 13, stk. 2, 2. pkt., §§ 14-17, § 18, stk. 1.1. pkt., § 20 og § 22 finder ikke anvendelse ved registrering af partnerskab.
Stk. 5. Justitsministeren kan fastsætte nærmere regler om fremgangsmåden ved registrering af partnerskab, herunder prøvelse af om betingelserne for registrering er opfyldt.

Retsvirkninger

§ 3. Registrering af partnerskab har med de i §§4, 5... anførte undtagelser samme retsvirkninger som indgåelse af ægteskab.

§ 4. ...lovens regler om ægtefæller finder ikke anvendelse på det registrerede partnerskab.

§ 5. §§ ... i lov nr. ... finder ikke anvendelse på det registrerede partnerskab.

Opløsning

§ 6. Ægteskabslovens kapitel 3 og 4 om omstødelse og om separation og skilsmisse finder tilsvarende anvendelse på opløsning af et registreret partnerskab, jf. dog stk. 2.
Stk. 2. Ægteskabslovens § 43, stk. 1, 2. pkt., finder ikke anvendelse ved opløsning af et registreret partnerskab.
Stk. 3. Uanset retsplejelovens § 448 c kan et. registreret partnerskab opløses ved danske domstole.
Stk. 4. Justitsministeren kan fastsætte regler om fremgangsmåden ved opløsning af registreret partnerskab.

Ikrafttræden m.v.

§ 7. Loven træder i kraft den ...

§ 8. Loven gælder ikke for Færøerne og Grønland, men kan ved kongelig anordning helt eller delvis sættes i kraft for disse landsdele med de afvigelser, som de særlige færøske og grønlandske forhold tilsiger.

Skitse
til
Lov om ændring af forskellige lovbestemmelser om ægteskab
(Ændringer som følge af indførelse af registreret partnerskab).

§ 1.

I ægteskabsloven, jf. lovbekendtgørelse nr. 630 af 15. september 1986, som ændret ved lov nr. 223 af 22. april 1987, foretages følgende ændringer:

1. § 9 affattes således:

"§ 9. Den, som tidligere har indgået ægteskab eller registreret partnerskab, må ikke indgå ægteskab, så længe det tidligere ægteskab eller registrerede partnerskab består."

2. § 10, 1. pkt. affattes således:

"Den, som har været gift eller har været partner i et registreret partnerskab, må ikke indgå ægteskab, før offentligt skifte er påbegyndt eller privat skifte er afsluttet."

3. § 23. stk. 2 og 3 affattes således:

"Stk. 2. Er ægteskabet indgået i strid med § 9, kan det dog ikke omstødes. når det tidligere ægteskab eller registrerede partnerskab er ophørt, inden sag er anlagt.
Stk. 3. Sag til omstødelse kan anlægges af justitsministeren eller den, han bemyndiger dertil, eller af en af ægtefællerne. Er ægteskabet indgået i strid med § 9, kan tillige ægtefællen i det tidligere ægteskab eller den tidligere registrerede partner anlægge sag."

§ 2.

I lov om afgift af arv og gave, jf. lovbekendtgørelse nr. 62 af 6. februar 1987, foretages følgende ændring:

I § 2. stk. 1, litra A, ophæves litra b.

Litra c - g bliver herefter litra b - f.

§ 3.

I borgerlig straffelov, jf. lovbekendtgørelse nr. 607 af 6. september 1986, som ændret senest ved lov nr. 385 af 10. juni 1987, foretages følgende ændringer:

1. § 208 affattes således:

"§ 208. Den, som indgår ægteskab eller registreret partnerskab, og som i forvejen er gift eller har indgået registreret partnerskab, straffes med fængsel indtil 3 år eller, hvis den anden person har været uvidende om det bestående ægteskab eller registrerede partnerskab, med fængsel indtil 6 år.
Stk. 2. Begås handlingen af grov uagtsomhed, er straffen hæfte eller fængsel indtil 1 år.
Stk. 3. Den, som uden at være gift eller være partner i registreret partnerskab indgår ægteskab eller registreret partnerskab med en person, der allerede er gift eller er partner i registreret partnerskab, straffes med hæfte eller med fængsel indtil 1 år.
Stk. 4. Når ægteskabet eller det registrerede partnerskab ikke kan omstødes, kan straffen for den, der i forvejen er gift eller er partner i registreret partnerskab altid gå ned til hæfte og for den person, der hverken er gift eller er partner i registreret partnerskab helt bortfalde."

2. I § 213, stk. 1, indsættes efter "ægtefælle": "partner i registreret partnerskab.".

3. I § 225 indsættes som stk. 2:

"Stk 2. I §§ 218, 220 og 221 sidestilles registreret partnerskab med ægteskab".

4. § 227 affattes således:

"§ 227'. Straf efter §§ 216 - 226 kan bortfalde, når de personer, mellem hvilke kønsomgængelsen har fundet sted, er indtrådt i ægteskab eller registreret partnerskab med hinanden."

§ 4.

Stk. 1. Loven træder i kraft den ..
Stk. 2. Lovens § 2 har virkning for afgiftspligt, der indtræder efter lovens ikrafttræden.

§ 5.

Stk. 1. Loven gælder ikke for Færøerne, men kan ved kongelig anordning helt eller delvis sættes i kraft for denne landsdel med de afvigelser, som de særlige færøske forhold tilsiger.
Stk. 2. Loven gælder ikke for Grønland, men § 1 kan ved kongelig anordning sættes i kraft for denne landsdel med de afvigelser, som de særlige grønlandske forhold tilsiger.

12.3.1. Bemærkninger til skitse til lov om registreret partnerskab

12.3.1.1. Almindelige bemærkninger

Lovskitsen har til formål at indføre registreret partnerskab for personer af samme køn. Herved etableres et helt nyt retsinstitut.

Lovskitsen indebærer, at samtlige ægteskabets retsvirkninger overføres til det registrerede partnerskab, bortset fra de undtagelser der udtrykkeligt måtte blive opregnet i loven. Kommissionen har dermed fastlagt grundprincipperne, men har som nævnt ovenfor ikke udtømmende angivet, hvilke undtagelser der bør gælde.

Kommissionen har valgt at anvende betegnelsen "registreret partnerskab", hvilket dels er begrundet i, at der må lægges vægt på en kort benævnelse, og dels i, at Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske i en årrække har anvendt denne betegnelse.

Registrering af partnerskab er ikke forbeholdt homoseksuelle, idet en betingelse herom ville forudsætte en definition af. hvad et homoseksuelt forhold nærmere indebærer. En sådan yderligere betingelse er uønskelig, og det er som nævnt ovenfor i kapitel 1 formentlig ikke muligt at opnå enighed om en definition.

Det må anses for uacceptabelt, hvis personer, ved henvendelse til myndighederne for at indgå registreret partnerskab, i givet fald skulle blotlægge intime forhold. Personer af samme køn, som opfylder de betingelser, der i øvrigt stilles til indgåelse af registreret partnerskab, vil således være omfattede af lovskitsen, uanset hvorledes de i øvrigt har indrettet sig.

Som nævnt i indledningen til dette kapitel er det et led i kommissoriet at stille forslag til bestemmelser for "faste samlivsforhold[11]. Lovskitsen indeholder imidlertid ikke et krav om samliv mellem de personer, der ønsker at blive registrerede, men dette vil antagelig i praksis være det almindeligste. Fravigelsen af kommissoriet skyldes, at kommissionen har valgt at overføre reglerne om ægteskab, og der stilles i ægteskabsloven ikke krav om, at ægtefællerne hverken før eller under ægteskabet lever sammen.

Grundreglen i § 3 om retsvirkningerne af det registrerede partnerskab består i en generel overførelse af retsvirkningerne af ægteskabet. Dette indebærer, at alle lovbestemmelser, hvori der indgår ordet "ægteskab" eller "ægtefæller", eller som i øvrigt tillægger indgåelse af ægteskab retsvirkninger, finder tilsvarende anvendelse på det registrerede partnerskab.

Kommissionen er opmærksom på, at der i en række af de bestemmelser i ægteskabslovgivningen, der foreslås overført til at gælde for det registrerede partnerskab, anvendes udtryk som "mand" eller "hustru". Som eksempler kan nævnes lov om ægteskabets retsvirkninger §§1, 11 og 26 samt lov om børns retsstilling § 2. Kommissionen finder det ikke hensigtsmæssigt i loven at gøre undtagelser fra alle sådanne bestemmelser, men finder at problemet kan løses i praksis ved analogianvendelse eller ved en formålsfortolkning af de pågældende lovbestemmelser.

Derimod vil det efter kommissionens opfattelse være nødvendigt at ændre en række lovbestemmelser i ægteskabslovgivningen, hvori der stilles betingelser vedrørende et tidligere ægteskab, se nærmere herom nedenfor i bemærkningerne til forslag til lov om ændring af forskellige lovbestemmelser om ægteskab.

Kommissionen har søgt at vurdere, hvorledes udlandet vil se på en dansk registreringsordning og dens retsvirkninger samt behandle registrerede par. I førstnævnte henseender vil reaktionerne have abstrakt karakter, medens det kan have ganske konkret og stor betydning for de enkelte om og i bekræftende fald hvorledes udenlandske myndigheder vil anerkende en dansk registreringsattest.

Som eksempler på, hvorledes konkrete spørgsmål om virkning af en dansk registrering kan opstå, kan nævnes tilfælde, hvor parret under turistrejser eller under kortere eller længere ophold i udlandet ønsker at påberåbe sig deres familieretlige status. Det kan være med hensyn til visum eller opholdstilladelse. Ved ophold af længere varighed kan det være med henblik på sociale ydelser, betaling af helbredelsesudgifter eller skattefordele og der kan være ønske om at få forholdet opløst i udlandet. Ved den ene parts død efter en bosættelse i udlandet kan den efterlevende ønske at gøre sin arveret og sin eventuelle adgang til uskiftet bo gældende.

Med henblik på bedømmelsen af udlandets reaktioner må det erindres, at en registreringsordning efter det foreliggende ikke er indført i noget land, og at der så vidt vides intet andet sted end i Danmark er overvejelser om en registreringsordning, heller ikke i Sverige, se den svenske betænkning SOU 1984:63, side 96 og 99. Yderligere må det konstateres, at den officielle indstilling til homoseksuelle er meget varierende fra land til land, idet nogle er meget afvisende.

På denne baggrund er det nærliggende at antage, at en dansk registrering vil være et så særegent og fremmedartet fænomen, at den ikke vil blive anerkendt i udlandet. En officiel registrering af to personer af samme køn vil sikkert være åbenbart uforenelig med grundlæggende retsprincipper (ordre public) i de allerfleste lande og vil derfor ikke blive tillagt retsvirkninger i disse lande. Registreret partnerskab vil således antagelig kun få retsvirkninger i Danmark.

12.3.1.2. Bemærkninger til lovskitsens enkelte bestemmelser.

Til § 1

§ 1 fastslår, at det kun er to personer af samme køn, der kan indgå registreret partnerskab. Som nævnt under de almindelige bemærkninger stilles der ikke krav om, at de to personer har et seksuelt forhold til hinanden eller bor sammen. På den anden side følger det af bestemmelsen, at registeret partnerskab alene vedrører parforhold. En gruppe af personer, f.eks. deltagerne i et kollektiv, kan således ikke benytte ordningen til at indføre f.eks. indbyrdes arveret. Der stilles tillige yderligere betingelser til de to personer, idet de begge skal opfylde de betingelser, der gælder ved indgåelse af ægteskab, jf. bemærkningerne til § 2.

Til § 2

Stk. 1 overfører ægteskabsbetingelserne og reglerne om prøvelse af disse, og om vielse til at gælde for det registrerede partnerskab, dog med de undtagelser der følger af stk. 2 - 4 .

Dette betyder blandt andet, at personer, som er under 18 år, ikke må indgå registreret partnerskab uden statsamtets og forældrenes tilladelse. Det indispensable forbud i ægteskabslovens § 6 overføres tillige, således at registreret partnerskab ikke kan indgås mellem slægtninge i ret op- og nedstigende linie eller mellem søskende. Desuden overføres forbudet mod bigami, jf. ægteskabslovens § 9. således at den, som tidligere har indgået registreret partnerskab eller ægteskab, ikke må indgå nyt registreret partnerskab, så længe det tidligere ægteskab eller registrerede partnerskab består.

Om forbud mod indgåelse af ægteskab, så længe et registreret partnerskab består, henvises til skitsen til ændring af ægteskabslovens § 9.

Endvidere overføres ægteskabslovens § 10. Det indebærer, at den som har været registreret eller gift, ikke må indgå nyt registreret partnerskab, før offentligt skifte er påbegyndt, eller privat skifte er afsluttet, jf. dog § 10, 2. og 3. pkt.

Om skifte efter ophøret af et registreret partnerskab, inden et ægteskab kan indgås, henvises til skitsen til ændring af ægteskabslovens § 10.

Stk. 2 og 5 træder i stedet for ægteskabslovens § 20, der i stk. 1 og 2 indeholder betingelserne for, at en vielse er gyldig, og i stk. 3 indeholder en bemyndigelse til at udstede administrative forskrifter. Der er i kommissionen enighed om, at registrering alene skal kunne foretages af den kommunale vielsesmyndighed. Kommissionen finder, at registrering skal ske under former, der i det væsentlige svarer til en borgerlig vielse, herunder at begge parter skal møde personligt op og tilkendegive deres hensigt. Det er imidlertid fundet hensigtsmæssigt at give bestemmelsen herom en anden udformning.

Stk. 4 undtager en række bestemmelser i ægteskabsloven fra at finde anvendelse ved indgåelse af registreret partnerskab.

Ægteskabslovens § 13, stk. 2, 2. pkt., vedrører den situation, at ingen af par-

terne har bopæl her i landet. Bestemmelsen er som følge af § 2. stk. 3. i lovskitsen overflødig, hvilket tillige gælder ægteskabslovens § 18, stk. 1,1. pkt., og § 22, stk. 2 - 4 , som derfor også undtages.

§§ 14 - 17 og § *22,* stk. 1, indeholder alle bestemmelser vedrørende kirkelig vielse. Registrering af partnerskab vil som nævnt under stk. 2 alene kunne foretages af den kommunale vielsesmyndighed og de nævnte bestemmelser, skal derfor ikke finde anvendelse på indgåelse af registreret partnerskab.

Stk. 3 indfører særlige regler for så vidt angår kravet til parternes tilknytning til Danmark.

Ægteskabslovens kapitel 1 om ægteskabsbetingelser og kapitel 2 om vielse stiller ikke noget krav om, at dansk ægteskab kun kan indgås, hvis en eller begge parter har bopæl (domicil) i Danmark eller er danske statsborgere. Naturligvis skal parret være til stede i Danmark under vielsen, men der er intet til hinder for, at udenlandske statsborgere bliver gift her i landet, uanset at begge eller en af dem er bosat i udlandet. Af hensyn til prøvelsen af ægteskabsbetingelserne skal parterne dog opholde sig her i landet i nogle dage før vielsen, mens myndighederne behandler sagen.

I drøftelserne om en registreringsordning er indgået overvejelser om begrænsninger, så det kræves, at begge eller i det mindste den ene part skal være bosat her i landet. En overførelse på dette punkt af de ovennævnte regler om indgåelse af ægteskab ville føre til, at rent udenlandske par kunne indgå registreret partnerskab her i landet, uden at registreringen ville få nogen betydning i deres hjemland. Kommissionen finder, at dette vil være en uhensigtsmæssig konsekvens. Registrering bør derfor kun kunne ske, hvis mindst en af parterne har fast bopæl i Danmark.

Vanskeligere er spørgsmålet om. hvorvidt der skal være mulighed for registrering, hvis den ene part er bosat her i landet, den anden ikke. Er det parrets hensigt at bosætte sig i Danmark, kan de nyde godt af retsvirkningerne. Registreringen vil også kunne få betydning for den udenlandske parts muligheder for at få opholdstilladelse, når ægteskabets retsvirkninger overføres, jf. lovskitsens § 3. Efter udlændingelovens § 9, stk. 1, nr. 2, gives der efter ansøgning opholdstilladelse til "en udlænding, som samlever på fælles bopæl i ægteskab med en i Danmark fastboende person." Dette vil antagelig få en gruppe udlændinge til at søge til Danmark, som ellers ikke ville være kommet, men de

skal som nævnt have en dansk partner. Der er måske en risiko for pro forma registreringer, alene med det formål, at udlændingen kan få varigt ophold her i landet, en situation der dog også kendes fra ægteskaber.

Om stedet for registreringen bemærkes, at kommissionen finder det betænkeligt med regler, der tillader danske diplomater at foretage registreringer i udlandet, således som det ved en overførelse af ægteskabslovgivningen ville være muligt efter lovens § *22.* Det måtte tillige forudsættes, at det pågældende land ville tillade, at fremmede myndigheder foretog registreringer af homoseksuelle par på dets territorium.

Endelig antager kommissionen, at den praksis, der i dag gælder med hensyn til at opnå visum til Danmark med henblik på at indgå ægteskab her i landet, overføres til også at gælde personer, der ønsker at rejse til Danmark for at indgå registreret partnerskab med en herboende.

Stk. 5 bemyndiger justitsministeren til at fastsætte nærmere regler om indgåelse af registreret partnerskab.

Til § 3

§ 3 indeholder lovskitsens hovedbestemmelse, hvorefter samtlige ægteskabets retsvirkninger overføres til det registrerede partnerskab, med de undtagelser som skal nævnes i de følgende bestemmelser.

Bestemmelsen medfører således eksempelvis, at parterne i det registrerede partnerskab har gensidig forsørgelsespligt, at ægteskabets formueordning finder anvendelse, at parterne har legal arveret efter hinanden, samt at reglerne om ægtefællebeskatning og om sociale ydelser til ægtefæller finder anvendelse.

Til § 4 og 5

Som nævnt ovenfor i indledningen til kapitlet har kommissionen ikke foretaget en udtømmende gennemgang af, om og i hvilket omfang retsvirkningerne af ægteskab skal overføres til det registrerede partnerskab. §§ 4 og 5 skal således alene tjene til eksempel på, hvorledes undtagelser rent lovteknisk kan udformes.

Til § 6

Efter stk. 1 finder reglerne i ægteskabsloven om separation og skilsmisse samt omstødelse tilsvarende anvendelse ved opløsning af et registreret partnerskab.

Stk. 2 er en konsekvens af, at kommissionen har valgt at undlade at overføre reglerne om kirkelig vielse m.v., idet det tillige er fundet nødvendigt at undtage bestemmelsen i ægteskabslovens § 43, stk. 1, 2. pkt., der bl.a. fastsætter, at mægling i forbindelse med separation eller skilsmisse kan foretages af præsten. Mægling i forbindelse med opløsning af et registreret partnerskab vil herefter finde sted på statsamtet. Om mægling kan der fastsættes nærmere bestemmelser i medfør af lovskitsens § 6, stk. 4.

Stk. 3 indeholder en yderligere afvigelse fra reglerne om opløsning af ægteskab. Ved en overførelse af ægteskabslovgivningens regler vil betingelserne findes i ægteskabslovens kapitel 4 om separation og skilsmisse, ligesom reglerne i retsplejelovens kapitel 42 om ægteskabssager vil blive overført, herunder § 448 c om international kompetence. Reglen i retsplejelovens § 448 c stiller nogle krav til parternes eller den ene parts tilknytning til Danmark, for at et ægteskab kan blive opløst i Danmark ved dom. Tilsvarende regler for bevillingssager findes i bekendtgørelsen om ægteskabs opløsning § 22. Da det ikke kan antages, at et registreret partnerskab vil kunne opløses i udlandet, har kommissionen fundet det nødvendigt at muliggøre opløsning af registrerede parforhold ved danske domstole og statsamter, uanset hvilken tilknytning parterne har til Danmark på opløsningstidspunktet.

12.3.2. Bemærkninger til skitse til lov om ændring af forskellige lovbestemmelser om ægteskab

12.3.2.1. Almindelige bemærkninger

Som nævnt under de almindelige bemærkninger til skitsen til lov om registreret partnerskab finder kommissionen det nødvendigt at foretage ændringer i visse lovbestemmelser om ægteskab.

Kommissionen har i den anledning udarbejdet en lovskitse som blot skal betragtes som et eksempel på, hvorledes en sådan ændringslov kan udformes.

12.3.2.2. Bemærkninger til lovskitsens enkelte bestemmelser

Til § 1

Bi garni forbudet i ægteskabslovens § 9 bør, som følge af indførelsen af registreret partnerskab og overførelsen af ægteskabsreglerne hertil, omformuleres således, at det udtrykkeligt fremgår af bestemmelsen, at det er en betingelse for at indgå ægteskab at et tidligere ægteskab eller registreret partnerskab er endeligt opløst.

Ægteskabslovens § 10 om skifte af tidligere formuefællesskab som betingelse for indgåelse af nyt ægteskab bør på tilsvarende vis omformuleres, således at skifte af formuefællesskabet i et tidligere indgået registreret partnerskab, som hovedregel er en betingelse for indgåelse af nyt ægteskab.

Efter § 23, stk. 1, jf. § 9, kan et ægteskab omstødes, hvis det er indgået medens et tidligere registreret partnerskab består. Som en konsekvens heraf har det været nødvendigt at omformulere § 23, stk. 2 og 3.

Til § 2

Lovskitsens § 2 ophæver den bestemmelse i arveafgiftsloven, hvorefter samlevere af samme køn under visse omstændigheder er ligestillede med ægtefæller i relation til betaling af arveafgift. Herved opnås der efter indførelsen af registreret partnerskab ligestilling mellem dels ægtefæller og personer, der har indgået registreret partnerskab, idet begge grupper vil være omfattet af den nugældende ægtefælleskala i arveafgiftsloven, og dels mellem ugifte samlevende af forskelligt køn og samlevende af samme køn, der ikke har indgået registreret partnerskab, idet begge disse grupper som udgangspunkt vil være omfattede af arveafgiftskiasse C i arveafgiftsloven.

Til § 3

I lighed med ændringen af ægteskabslovens § 9 må også straffelovens § 208 om straf for bigami ændres, således at gerningsindholdet er realiseret også i tilfælde, hvor en person indgår registreret partnerskab, selv om pågældende i forvejen er gift eller har indgået registreret partnerskab.

Straffelovens § 213, der omhandler vanrøgt eller nedværdigende behandling af

bl.a. ægtefæller, bør efter indførelsen af registreret partnerskab tillige omfatte vanrøgt eller nedværdigende behandling af den registrerede partner.

I straffelovens § 225 foreslås indsat et nyt stk. 2, hvorefter det registrerede partnerskab sidestilles med ægteskab ved anvendelse af straffelovens §§ 218, 220 og 221.

Endelig bør strafbortfaldsreglen i straffelovens § *221* tillige omfatte personer, der har indgået registreret partnerskab med den person med hvem den strafbare kønsomgængelse har fundet sted.

12.4. Kommissionens stillingtagen til indførelse af registreret partnerskab

Der er i kommissionen delte meninger om, hvorvidt en registreringsordning, som skitseret i det foregående, bør foreslås gennemført.

12.4.1. Et mindretal bestående af Per Kl eis Bönnelycke, Mikkel Emborg, Preben Hertoft, Helle Jarlmose og Henning Jørgensen finder, at partnerskab for to personer af samme køn bør indføres.

Ligestilling mellem homo- og heteroseksuelle er for dette mindretal et overordentligt væsentligt mål, som ikke kan nås uden indførelse af partnerskab for to personer af samme køn i dansk lovgivning.

I det omfang, samfundet ønsker at forbedre levevilkårene for bøsser og lesbiske, er det ikke logisk at undlade at gøre det på områder, hvor man faktisk kan lovgive om det. Mindretallet er dog klar over, at man ikke alene kan lovgive sig til kulturel og social ligestilling, men finder til gengæld, at man bør lovgive, hvor det er muligt og derved demonstrere samfundets accept. Reel ligestilling kan antagelig ikke opnås uden formel ligestilling, hvilket bl.a. indebærer ensartet lovgivning for homo- og heteroseksuelle.

Den reelle ligestilling forudsætter en forbedring af bøssers og lesbiskes lovgivningsmæssige, sociale og kulturelle situation. Det kan kun ske som led i en længerevarende proces og forudsætter en langt større bevidsthed om bøsser og lesbiske. Partnerskabet vil kunne være en væsentlig katalysator for denne proces, som på længere sigt vil sikre homoseksuelle - også de, der ikke vil indgå

i et lovformeligt partnerskab - mulighed for at indrette en tilværelse efter egne ønsker og en levevis, der er anerkendt på lige fod med heteroseksuel les.

Indførelse af partnerskab for to personer af samme køn i lovgivningen vil medvirke til at synliggøre bøsser og lesbiske og derved til at modvirke den konsekvente tendens til usynliggørelse, som danner grobund for den uvidenhed og de fordomme, der forhindrer en reel ligestilling.

Det hævdes, at det registrerede partnerskab ikke er nødvendigt, efter at det er blevet forbudt af diskriminere homoseksuelle på grund af deres seksuelle orientering. Mindretallet må klart tage afstand fra dette synspunkt. Således blev det ved udvidelsen af straffelovens antidiskriminationsbestemmelse samtidig forbudt at diskriminere heteroseksuelle på grund af deres seksuelle orientering. Men dette har så vidt vides ikke overflødiggjort ægteskabslovgivningen. Antidiskriminationslovgivningen kan da heller ikke afhjælpe den urimelige situation, homoseksuelle parforhold er i set i forhold til f.eks. udlændingelovgivningen og pensionslovgivningen. Derimod vil konsekvensen af ikke at indføre partnerskabet i lovgivningen være en fortsat legal diskrimination af homoseksuelle. Det forekommer inkonsekvent først at forbyde diskrimination for dernæst at bevare legal diskrimination.

I bestræbelserne på at gennemføre en kulturel og social ligestilling for homoseksulle vil det være af afgørende betydning, at samfundet understreger sin anerkendelse af homoseksuelle ved at give dem retlig ligestilling på samlivsområdet. Andre former for retlig regulering af samlivet - f.eks. i særlovgivningen - vil ikke have samme symbolske betydning, men vil kun blive opfattet som lovtekniske ændringer. Et samlet forslag om partnerskab for to personer af samme køn kan bedre end nogen anden retlig regulering af parforholdet skabe rammen om familiens liv og sikre de enkelte medlemmer følelsesmæssig og økonomisk tryghed og understrege det gensidige ansvar på samme måde som ægteskabet i forhold til heteroseksuelle.

Hvis man ønsker ikke at diskriminere homoseksuelle er det således svært at se, hvordan man kan undlade at tilbyde dem de samme typer retlig regulering af deres samlivsforhold som heteroseksuelle. Kun herved giver man også homoseksuelle mulighed for at kunne vælge, hvilken retlig regulering af sit samlivsforhold, man ønsker. Dette synspunkt underbygges af, at mindretallet er vidende om, at et betragteligt antal personer ønsker at benytte sig af muligheden for at kunne indgå i et lovmæssigt reguleret partnerskab. Dette fremgår af utal-

lige henvenvendelser til Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske, herunder til foreningens rådgivningsvirksomhed.

Et partnerskab i den foreslåede form vil sikre tilnærmelsesvis ligestilling, 1-det det giver homoseksuelle parforhold, der måtte ønske det, adgang til stort set samtlige ægteskabets retsvirkninger. Situationen for de, der ikke ønsker en samlet retlig ramme om deres parforhold, forbliver nærmest uændret, hvorfor man ikke kan tale om, at denne gruppe vil blive ladt i stikken, hvis partnerskabet indføres. I hvert fald kan det konstateres, at gruppen ikke stilles ringere (men heller ikke bedre) end det store antal heteroseksuelle parforhold, der ikke indgår ægteskab.

Der er ikke noget værdigt alternativ til partnerskab for to personer af samme køn. Lapperier i diverse love som løsning på enkeltproblemer lader sig kun gøre i et vist omfang og rummer ikke den samme anerkendelse og vil ikke på samme måde fremme synliggørelsen af homoseksuelle. Det kan i denne forbindelse ikke være afgørende, hvor mange der ønsker at indgå i et partnerskab. Det væsentlige ud fra en ligestillingsbetragtning er, at der er nogen, der ønsker at benytte sig af partnerskabet, og at det må antages, at ønsket om at etablere sig i parforhold er lige så udbredt blandt homoseksuelle som blandt heteroseksuelle. Intet tyder på det modsatte.

Selvom det måtte være muligt administrativt eller via ændringer i særlovgivningen at forbedre retsstillingen væsentligt, vil man ikke nær kunne skabe samme retsstilling, som er gældende for ægteskab, og man vil fortsat af homoseksuelle kræve et omfattende papirarbejde - f.eks. i form af gensidige livsforsikringer, testamenter, samlivskontrakter, kvitteringer, købekontrakter med begges navn - tilsvarende "papirløse" heteroseksuelle, hvor disse imidlertid har den valgmulighed når som helst at sikre sig ved den enkle procedure det er at indgå et ægteskab. Uden gennemførelse af partnerskabsforslaget vil det f.eks. heller ikke være muligt at sikre længstlevendes legale arveret og adgangen til hensidden i uskiftet bo. I virkelighed er "papirløs" et misvisende udtryk, fordi man i stedet for vielses-/partnerskabsattest må anvende overordentlig meget papir, såfremt man vil gøre sig håb om på nogenlunde fyldestgørende måde at regulere det indbyrdes forhold og forholdet til omverden.

Desuden forekommer det unødig kompliceret at foretage en række ændringer i særlovgivningen. Dette understreges af, at man - i modsætning til enkeltheden i partnerskabet, hvor selve indgåelsen er den udløsende juridiske faktor - i hvert

enkelt tilfælde må indføre særlige kriterier for» hvornår et parforhold er omfattet af den enkelte bestemmelse. Afgrænsningen af personkredsen er overordentlig vanskelig og udflydende, hvilket også ses af nuværende lovreglers forskellige definition af papirløse forhold. En lovgivning, der tillægger samlivssituationer retsvirkninger, vil indebære bevisvanskeligheder og derfor føre til retsusikkerhed.

Det er ovenfor i kapitel 6 og 9 konstateret, at forholdene vedrørende udlændingelovgivningen og på pensionsområdet ikke kan forbedres fuldt tilfredsstillende uden partnerskabet for to personer af samme køn. Et nej til partnerskabet er således et ja til den fortsatte diskrimination. Et sådant ja vil efterlade den vedtagne antidiskriminationsbestemmelse som en tom skal, der får de velmenende ord, der ledsagede den, til at klinge hult. Dertil kommer, at Danmark i flere internationale sammenhænge har forpligtet sig til at arbejde for ligestilling og altså imod forskelsbehandling af homoseksuelle.

Det er blevet hævdet, at det ikke kan være kommissionens opgave at fremsætte forslag til samlivslovgivning, idet man herved førte "homopolitik". Mindretallet stiller sig helt uforstående over for denne argumentation, idet det netop er fremhævet i kommissoriet, at kommissionen skal fremsætte forslag til partnerskab for to personer af samme køn. Desuden kan man spørge, om enhver reform, hvorefter homoseksuelle gives samme borgerlige rettigheder som heteroseksuelle, overhovedet bør betegnes som speciel "homopolitik". Forslag fra kommissionen om reformer for homoseksuelle bliver vel ikke ringere af, at repræsentanter for de homoseksuelle selv anser dem for forbedringer. Det er desuden vanskeligt at se, hvorfor der skulle være forskel i graden af homopolitik ved at gennemføre forbedringer i særlovgivningen henholdsvis ved at gennemføre en samlet løsning i form af partnerskab for to personer af samme køn.

12.4.2. Et flertal bestående af Ville Budtz, Poul Dam, Svend Danielsen, Marianne Levy, Kamma Struwe og Lone Ømann fraråder, at der tages skridt til indførelse af nogen form for registreringsordning for personer af samme køn og anfører til støtte herfor følgende:

Som begrundelse for ønsket om en adgang til registrering anføres det som værende af afgørende betydning, at homoseksuelle herved vil kunne få samfundets anerkendelse af deres levevis. Flertallet er ikke uenig i, at der herved opnås en legal accept, men finder at det er en højst uhensigtsmæssig fremgangsmåde at opnå en sådan på. Lovgivningsmagtens og dermed befolkningens syn på seksuel

orientering kommer langt bedre og mere relevant til udtryk gennem den lovgivning om forbud mod diskrimination, som er gennemført på grundlag af et forslag fra kommissionen, og som næsten alle dens medlemmer gik ind for, se ovenfor i kapitel 4. Der bør derimod ikke gøres forsøg på meningsdannelse gennem lovregler, som har et materielt indhold med et andet sigte, medmindre disse har en selvstændig begrundelse.

En registreringsordning bør derfor kun komme på tale, hvis der er konstateret, eller i hvert fald i nogen grad sandsynliggjort, et reelt behov for en lovmæssig regulering udover den allerede eksisterende. Flertallet finder ikke, at dette er tilfældet. Antallet af homoseksuelle i Danmark kendes ikke og nogen opgørelse eller skønsmæssig angivelse af, hvor mange, der lever i et parforhold af nogen varighed med en person af samme køn, har ikke kunnet fremskaffes. Det er uvist, om en lov om adgang til registrering af et parforhold med deraf følgende retsvirkninger vil have en målgruppe af nogen betydning.

Hertil kommer, at gennemførelse af en registreringsordning ikke vil hjælpe de homoseksuelle par, der af forskellige grunde ikke ønsker at lade sig registrere. Det må formentlig antages, at netop sådanne par i mange tilfælde har et ønske om at leve i det skjulte med deres homoseksualitet, og det er flertallets opfattelse, at det ofte vil være disse par, der har det største behov for retsbeskyttelse. I den forbindelse bemærkes, at den fortrinsstilling for homoseksuelle par i forhold til heteroseksuelle par, som blev gennemført ved en ændring af arveafgiftsloven netop med den begrundelse, at de homoseksuelle var afskåret fra at indgå ægteskab, nødvendigvis må bortfalde ved indførelse af en registreringsordning.

For så vidt angår retsstillingen for samboende af samme køn under den nugældende retstilstand og efter en eventuel indførelse af en registreringsordning henvises til redegørelserne ovenfor i kapitel 6-10. Det er flertallets opfattelse, at der allerede i dag er skabt en sådan lovmæssig regulering, at den dækker disse pars væsentlige behov. Sammenligner man med de ugifte samboende af forskelligt køn, må det formentlig antages, at de homoseksuelle i højere grad er ligestillede, og at det ofte kan være vanskeligt at udpege den ene som den svagere part, der har behov for lovgivningsmagtens støtte. Baggrunden herfor er bl.a., at der naturligt nok ikke vil være fællesbørn i forholdet, og at antallet af særbørn må antages at være begrænset i sammenligning med heteroseksuelle parforhold. Dette medfører formentlig også, at samlivsmønstret i homoseksuelle parforhold er noget forskellig fra det, der tegner sig, hvis perso-

ner af forskelligt køn bor sammen. Hertil kommer, at der antagelig er mindre indbyrdes forskelle i homoseksuelle pars økonomiske forhold end i heteroseksuelles, allerede fordi indtjeningen ikke vil afspejle den forskel, der er på mænds og kvinders arbejds- og lønforhold i dagens Danmark. Yderligere må den retlige regulering af de ugifte samlevendes forhold antages også at omfatte de homoseksuelle par. Det gælder i hvert fald om lejeloven og antagelig også om den retspraksis, der er opstået omkring formuedelingen ved samlivsforholdets ophør.

Flertallet finder herefter, at denne retstilstand, som omkring en halv million danskere eller omkring 20 % af alle par af forskelligt køn frivilligt har underkastet sig, i alt væsentligt dækker de homoseksuelle pars behov. Der synes i høj grad at være støtte for det synspunkt i det forslag til registreringsordning, som Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske offentliggjorde i 1982, se bilag 2, idet dette indeholder væsentlige elementer, herunder navnlig den manglende forsørgelse og en legal særejeordning, der i langt højere grad er karakteristisk for retsstillingen i dag for ugifte end for gifte par. Der bør i den forbindelse tillige lægges vægt på, at hvis der i fremtiden vil vise sig at være behov for yderligere lovregulering omkring de ugifte samboende, må en sådan forventes også at ville omfatte de homoseksuelle par, se nedenfor i kapitel 13. Det er da også denne løsning, hvor homoseksuelle par retligt sidestilles med ugifte samlevende af forskelligt køn, der er valgt i den lovgivning, som for nylig er gennemført i Sverige.

Flertallet vil ikke afvise, at der kan være enkelte specielle lovgivningsområder, hvor de regler, der er eller vil blive gennemført for ugifte samboende og den retspraksis, der bliver skabt, er mindre dækkende for homoseksuelle par. De synspunkter, der førte til kommissionens forslag om særregler i arveafgiftsloven om samboende af samme køn, kan derfor tænkes at føre til ændringer også på andre områder. Flertallet er enig i, at der er særlige problemer inden for pensionsområdet, men finder det ikke umuligt at løse disse uden at gennemføre det registrerede partnerskab, se nærmere herom ovenfor i afsnit 9.5.3. Om ændring af udlændingelovgivningen henvises til afsnit 6.3.2.

Mindretallet har under 12.4.1. yderligere nævnt, at der skulle være problemer på arveområdet, men har ikke nærmere påvist særlige arveretlige behov for homoseksuelle par. Det kan ikke efter flertallets opfattelse være mere byrdefuldt at oprette et testamente end at tage skridt til registrering, og risikoen for, at dette ikke bliver gjort, forekommer lige stort ved begge muligheder. Kun,

hvis en part har børn, begrænses testationsmulighederne til halvdelen på grund af tvangsarveretten. Ved en registreringsordning ville en efterlevende uden testamente overtage halvdelen af parrets formue i kraft af fællesejeordningen og i konkurrence med førstafdødes børn arve en tredjedel af den anden halvdel eller i alt to tredjedele af fælleejet. Det er derfor begrænset, hvor meget bedre den efterlevende i de fleste tilfælde ville blive stillet i forhold til børnene ved en registreringsordning end som testamentsarving, når det tillige tages i betragtning, at den efterlevende registrede ikke ville kunne sidde i uskiftet bo, medmindre særbørnene samtykkede heri. Flertallet finder herefter ikke. at der er godtgjort noget væsentligt behov for særregler i arveloven om homoseksuelle par.

Endelig må det forventes, at udlandets reaktioner på en lovgivning om registrering af homoseksuelle par med det formål at ligestille dem med ægtepar vil blive kraftig og negativ. Der henvises herved til ægteskabsudvalgets bemærkninger om risikoen for afsmitning på udlandets mere generelle syn på dansk familieretlig lovgivning, se betænkning nr. 1 om ægteskabs indgåelse (nr. 691/1973) side 19.

Herefter finder flertallet ikke, at Danmark som det eneste land i verden, på et tidspunkt hvor der intet andet sted overvejes noget tilsvarende, bør indføre en registreringsordning for homoseksuelle par.

12.4.3. Poul Dam ønsker yderligere at tilføje, at hensynet til udlandets reaktion måske ville veje mindre tungt, hvis det kunne formodes, at vore nordiske nabolande inden for en overskuelig fremtid ville indføre tilsvarende ordninger, således at der kunne opnås en vis grad af nordisk retsenhed på området. Der er imidlertid absolut intet, der taler til støtte for en sådan formodning. Under de samtaler, som kommissionens formand og næstformand har ført med repræsentanter for berørte myndigheder i de nordiske lande, er der ikke fremkommet noget, som tyder på. at der i noget af landene skulle være sympati for en ordning med registreret partnerskab. Tanken blev ganske vist fremført i den svenske kommission, men afvist af dennes flertal, og mindretallets standpunkt har ikke fundet politisk støtte. Efter alt at dømme ville indførelsen af registreret partnerskab i Danmark derfor skabe et modsætningsforhold også til de lande, hvis retlige systemer iøvrigt ligger os nærmest, og formentlig betyde en belastning af det nordiske samarbejde på det juridiske område.

Kapitel 13

Anden fremtidig lovgivning

Selv om der, som skitseret ovenfor i kapital 12, skulle blive indført en lovgivning om registreret partnerskab, vil det fortsat være nødvendigt at være opmærksom på retsstillingen for ugifte parforhold med henblik på at sikre, at ny lovgivning på området også omfatter par af samme køn.

Lovgivning omkring ugifte samlivsforhold har hidtil været sparsom, jf. gennemgangen ovenfor i kapitel 7, og det må antages, at der også i fremtiden vil blive ført en restriktiv linie med hensyn til regulering. Imidlertid må det forudses, at der fra tid til anden vil vise sig et sådant behov for regulering, at lovgivningsmagten finder det nødvendigt at indføre nye lovregler.

I de bestemmelser om ugifte par, der er gennemført, har man hidtil anvendt kriterier, der er neutrale over for samlivsformen. Man har således ikke kvalificeret samlivsforholdene som ægteskabslignende, hvori der måske kan indlægges et krav om, at samlivet skal være mellem personer af forskelligt køn. Der har stort set heller ikke været tilkendegivelser om, at dette skulle være en forudsætning. Tværtimod er der i lejeloven, se herom ovenfor i afsnit 7.2.2. og 7.3.4., anvendt et husstandsbegreb, og det er i forarbejderne klart tilkendegivet, at lejelovens § 75, stk. 2 og § 77 a også skal kunne anvendes i tilfælde, hvor samlivsforholdet har været mellem personer af samme køn.

Yderligere er det karakteristisk, at det i den nye regel i arveafgiftslovens § 2, stk. 1, litra A, litra b, ikke er gjort til en betingelse, at samlivsforholdet mellem to personer af samme køn har et homoseksuelt præg. Som nærmere redegjort for i kommissionens delbetækning om homoseksuelle og arveafgift (nr. 1065/1986), side 29-30, skønnede kommissionen det ikke hensigtsmæssigt i en lovbestemmelse at indføje krav om, at der skal være tale om et homoseksuelt forhold. Ganske vist er det efter kommissoriet opgaven at behandle homoseksuelles særlige problemer, men en regel i arveafgiftsloven bør ikke knyttes til et kriterium, der forudsætter, at arvingen kan godtgøre særlige seksuelle relationer til arveladeren. En bevisførelse med henblik herpå vil gå for tæt på private forhold og være vanskelig, ligesom der i så fald måtte opstilles en definition af, hvad et homoseksuelt forhold nærmere indebærer. Som det fremgår af kapitel 1, finder kommissionen det ikke muligt at opstille en sådan definition.

Selv om der skulle blive indført en lovgivning om registreret partnerskab, se herom ovenfor i kapitel 12, vil den ikke komme til at dække alle homoseksuelle par. Der vil, således som det i dag i stigende grad gælder for heteroseksuelle par, være nogle, der ikke omfattes af retsvirkningerne af ægteskab eller partnerskab. Det kan skyldes et bevidst ønske om ikke at blive omfattet af lovgivningen, der tillægger ægteskabet retsvirkninger, eller at man af andre grunde ikke bliver registreret. Kommissionen finder, at der bør være ligestilling mellem ugifte heteroseksuelle samboende og uregistrerede homoseksuelle samboende.

Indføres det registrerede partnerskab ikke, er det endnu mere vigtigt, at kommende reguleringer om ugifte parforhold også kommer til at omfatte par af samme køn. Kommissionen lægger derfor megen vægt på, at dette sikres ved ny lovgivning, navnlig derved at det undgås at beskrive parforholdet som ægteskabslignende.

Kapitel 14

Undervisning

14.1. Indledning

Det har været kommissionens hensigt at få oplysning om, i hvilke uddannelser og i hvilke fag en undervisning om homoseksualitet og homoseksuel livsform finder sted, hvilket omfang en sådan undervisning har, på hvilket grundlag undervisningen gennemføres, samt hvorvidt der forskes i disse emner.

14.2. Videregående undervisning

Efter de oplysninger, kommissionen har adgang til, forekommer homoseksualitet og homoseksuel livsform ikke som selvstændigt emne i studieplaner i den videregående undervisning.

Universitetsundervisningens udformning i samspil mellem faglige studienævn og universitetslærere giver store forskelle mellem universitetsinstitutters kursustilbud inden for samme fag og forskelle fra år til år på det enkelte institut.

Kommissionen har ikke villet foretage en generel undersøgelse, men har foretaget forespørgsler til universitetsinstitutter og universitetslærere. De afgivne svar giver følgende billede:

Lægestudiet

Ved Københavns Universitet er der for lægestuderende tilbud om to kurser i sexologi i studieforløbet med i alt 11 timers undervisning vedrørende homoseksualitet. Undervisningen er både kundskabsformidlende og holdningsbearbejdende.

Ved Arhus Universitet gives under kurset i sexologi 3 1/2 times undervisning om homoseksualitet. Undervisningen er såvel kundskabsformidlende som holdningsbearbejdende.

Ved begge lægeskoler stilles skriftligt materiale til rådighed i form af kursushæfter og der henvises til en lærebog i klinisk sexologi og til anden litteratur.

Ved Odense Universitet undervises lægestuderende for tiden ikke i sexologi, og ved lægestudiet omtales homoseksualitet kun kort i tilslutning til information om seksuelt overførte sydomme.

Biologi

Ved Københavns Universitet behandles emnet homoseksualitet i biologistudiet under begrebet seksualitet på linie med andre facetter af dette begreb.

Ved Arhus Universitet bliver emnet homoseksualitet for tiden ikke behandlet i biologi.

Ved biologistudiet på Københavns Universitet og på Danmarks Lærerhøjskole behandles emnet homoseksualitet i diverse lærebøger og i kursusmateriale.

Andre fag

Ved universiteterne er der i flere fag, f.eks. litteratur, historie og antropologi, antaget afhandlinger, der har relation til emnet homoseksuel leveform, ved magisterkonferens og hovedfagsspeciale. Der er endvidere mindre universitetsopgaver fra samme emneområde. Titler på otte afhandlinger af denne art er angivet i litteraturfortegnelsen over udvalgt litteratur om homoseksualitet og homoseksuel livsform i Henning Bech og Karin Lutzens redegørelse "Lyst eller Nød?".

Forskning

Det samfundsvidenskabelige forskningsråds sekretariat har oplyst, at der i 1987 er ydet økonomisk støtte til to forskningsopgaver, der vedrører emnet homoseksualitet.

Konklusion vedrørende videregående undervisning

De indhentede oplysninger viser:

- at emnet homoseksualitet behandles i stærkt begrænset omfang i den videregående undervisning. Ved nogle studier sker det fortløbende, ved andre sporadisk, ved andre igen behandles emnet ikke, og

- at begreber i forbindelse med homoseksuel livsform kun lejlighedsvis tages op i forskellig faglig sammenhæng.

14.3. Grundskolen og de fortsatte skoleuddannelser

Gymnasiet og Højere Forberedelseseksamen

I gymnasiets biologiundervisning således som den fastlægges ifølge Undervisningsministeriets bekendtgørelse nr. 694 af 4. november 1987 indgår menneskets biologi, herunder sexologi - forplantning, som et af undervisningens områder.

Fra vejledningen citeres:

> "I undervisningen kan menneskets seksualitet behandles, både med hensyn til den fysiske seksualitet og med hensyn til menneskers seksuelle liv i mere bred betydning.
>
> I denne sammenhæng kan seksuelle problemer (bl.a. hos unge) og seksuelle muligheder drøftes og f.eks. forbindes med de samfundsmæssige perspektiver. Det vil her være naturligt at inddrage homoseksualitet og andre former for seksualitet.
>
> I forbindelse med behandlingen af forplantningens fysiologi inddrages kønsorganernes opbygning og funktion samt de hormonale forhold hos begge køn. Endvidere indgår væsentlige aspekter i forbindelse med graviditet og fødsel.
>
> De vigtigste præventionsmetoder gennemgås, idet både virkemåde og sikkerhed fremdrages sammen med fordele og ulemper (bl.a. eventuelle bivirkninger).
>
> De hyppigste og vigtigste seksuelt overførte sygdomme gennemgås ud fra et forebyggelsesmæssigt sigte. Herunder skal bl.a. smitteveje, symptomer og behandling berøres, idet også de sociale og samfundsmæssige aspekter inddrages. Der lægges bl.a. vægt på oplysning om AIDS."

Også på de højere niveauer kan sexologi og forplantning indgå som et emne/kursusforløb.

Ifølge bekendtgørelse af 3. juni 1984 om fagene til Højere Forberedelseseksamen kan der i biologi som fællesfag blandt andet vælges et forløb om menneskets seksuelle adfærd.

I biologi som tillægsfag kan sexologi ligeledes vælges som emne, i praksis ofte et forløb på 10-15 lektioner. Emnet er ikke obligatorisk, og delemnet homoseksualitet omtales hverken i bekendtgørelsen eller i undervisningsvejledningen.

I praksis vælger en del hold, både fællesfag og tilvalg, at beskæftige sig med menneskets seksualitet, og det må antages, at delemnet homoseksualitet i mindre omfang indgår heri.

Ungdomsundervisning

På efterskoler og ungdomsskoler, i frie timer på EFG basisår, på højskoler, i forskellige erhvervsprægede uddannelser og ved undervisning af værnepligtige kan undervisning om homoseksualitet finde sted.

Kommissionen har ikke indhentet oplysning fra disse undervisningsområder.

Folkeskolen

Folkeskolens undervisning er for de enkelte fags vedkommende, således altså også for biologi, kun bundet af fagets formål. Det samme forhold gælder for emnet seksualoplysning.

De af Undervisningsministeriet udsendte vejledende læseplaner kan være retningsgivende for skoler og kommuner, og 60-70% af kommunerne antager forslaget, som gældende kommunal læseplan. Nogle kommuner ændrer fagets eller emnets indhold, dog inden for formålets ramme.

Valg af undervisningsmidler foretages på den enkelte skole, efter at forslaget er godkendt af skolenævnet. Der er - trods fælles formål og måske også samme læseplan - store forskelle i undervisningen fra sted til sted.

Bekendtgørelse af 15. juni 1972 om seksualoplysning i folkeskolen, suppleret af Vejledning om seksualoplysning i folkeskolen 1971, angiver det indtil videre gældende mål for seksualoplysningen. I december 1986 er der imidlertid nedsat et læseplansudvalg for sundheds- og seksualoplysning med den opgave at tage stilling til den eksisterende formålsbeskrivelse samt at udarbejde forslag til en ny læseplan og undervisningsvejledning.

Den præsentation af homoseksualitet, der findes i vejledningen fra 1971. der blev udarbejdet i slutningen af 1960'erne, præger ikke undervisningsmidlerne i 1980'erne.

I de undervisningsmaterialer til seksualoplysning, skolerne anvender mest i

1986/87 og 1987/88, ser man homoseksualitet omtalt som en del af seksualitetsbegrebet, hvis begrebet homoseksualitet overhovedet omtales.

Materiale til seksualoplysning bliver hyppigere end andre undervisningsmidler drøftet i skolenævnet, før de bruges i undervisningen, og forældre bruger i et vist omfang deres ret til at forkaste forslag fra lærere (jf. cirkulære af 15. juni 1972).

Vejledningen fra 1971 anbefaler (side 8-9) en integreret seksualoplysning, hvor seksualitet i videste forstand tages op i forbindelse med undervisning i en række af skolens fag, og hvor undervisningen spredes over hele skoleforløbet. Denne fremgangsmåde anvises endvidere ved bekendtgørelse af 15. juni 1972, § 1, stk. 3, 1. pkt., med angivelse af dansk, kristendomskundskab, biologi, historie og familiekundskab som de fag, der fortrinsvis tænkes udnyttet fra 3. skoleår. Denne undervisning kan elever ikke fritages for, mens de kan fritages for en eventuel samlet fremstilling i 6. eller 7. og i 9. skoleår.

I den decentraliserede folkeskole er det sjældent muligt via læseplaner og undervisningsmidler at få et præcist, billede af indholdet og tendensen i undervisningen i et fag endsige i et delemne.

Såvidt det er oplyst for kommissionen, foreligger der ikke fra det seneste ti-år repræsentative undersøgelser vedrørende indhold og omfang af folkeskolens seksualoplysning, hvorfra der kunne hentes viden om undervisning vedrørende homoseksualitet.

Konklusion vedrørende undervisning i gymnasium, HF-kursus og folkeskole

Oplysninger vedrørende undervisning om homoseksualitet kan sammenfattes til:

- at undervisningen hverken kan beskrives præcist i henseende til indhold eller til anvendt undervisningstid,

- at undervisningen, efter undervisningsmidlerne at dømme, er i overensstemmelse med nutidig medicinsk/biologisk viden om seksualitet,

- at opfattelser fra de nyeste samfundsrelaterede studier vedrørende homoseksualitet som levevis kun inddrages i undervisning i mindre omfang.

14.4. Kommissionens overvejelser

14.4.1. Et flertal bestående af Ville Budtz, Poul Dam, Svend Danielsen. Marianne Levy, Kamma Struwe og Lone Ømann ønsker at fremsætte følgende bemærkninger:

Under hensyn til at det ikke har været muligt for kommissionen, t.rods seriøse forsøg herpå, at finde frem til en kortfattet, dansk redegørelse for begreberne homoseksualitet og homoseksuel leveform, som et overvejende flertal i kommissionen finder dækkende, finder flertallet det ikke forsvarligt at udforme specielle anbefalinger vedrørende undervisning.

Dette flertal kan på denne baggrund alene anbefale, at undervisningen om homoseksualitet i grundskoleundervisningen og de videregående skoleuddannelser får en sådan karakter, som nævnt i kapitel 1, side 17 "dels den rene konstatering af, at der findes homoseksuelle, dels den forhåbentlig alment udbredte vurdering, at disse har krav på accept som sådanne fra det øvrige samfund".

14.4.2. Et mindretal bestående af Per Kleis Bönnelycke, Mikkel Emborg, Preben Hertoft, Helle Jarlmose og Henning Jørgensen ønsker at fremsætte følgende bemærkninger:

Kommissionen har forsøgt at vurdere, i hvilken udstrækning der gives undervisning om homoseksuel adfærd og homoseksuelles livsformer, og hvorvidt denne undervisning giver homoseksuelle mulighed for at leve i overensstemmelse med deres identitet.

Som det fremgår, bl.a. af betænkningens kapitel 1, er det vanskeligt at nå frem til en entydig opfattelse af, hvad begrebet homoseksualitet omfatter. Dette må naturligvis også præge undervisningen på området. Mens det ikke er vanskeligt at redegøre for, hvad man forstår ved homoseksuel adfærd - seksuelle kontakter mellem personer af samme køn - er det ulige vanskeligere at undervise vedrørende homoseksuelle livsformer og identitet. Undervisningen kan i midlet id ikke begrænses til en redegørelse for homoseksuel adfærd. Ikke mindst den aktuelle AIDS-situation, men ikke blot den, nødvendiggør adækvat undervisning vedrørende homoseksuelle livsformer, herunder at homoseksuelle lige så lidt udgør en homogen gruppe som heteroseksuelle.

Denne undervisningsopgave bør løses på alle undervisningstrin, det vil sige

såvel i folkeskolen som på gymnasialt/HF niveau og en række videregående uddannelser, omend naturligvis afpasset efter såvel modtagernes udviklingstrin og øvrige viden som undervisernes informations- og erfaringsniveau. Mindretallet mener ikke, den bør foreskrive, hvorledes disse undervisningsopgaver på forskellige trin kan eller bør løses, dette må overlades til de relevante instanser og faggrupper.

Mindretallet erkender, at det materiale, der kunne ligge til grund for undervisningen på forskellige niveauer, kan være vanskeligt tilgængeligt eller er utilstrækkeligt. For delvis at afhjælpe dette har kommissionen taget initiativ til den i 0.3. omtalte interviewundersøgelse vedrørende "danske homoseksuelles livsformer", der forventes gennemført i 1988, hvorefter den vil blive offentliggjort.

Undervisning vedrørende homoseksualitet bør have et dobbelt formål:

a) Information om homoseksuelles vilkår, adfærd og livsformer.

b) Information om at det ikke er muligt at foretage en skarp opdeling imellem homoseksuelle og heteroseksuelle.

I tilslutning til punkt a) kan nævnes, at undertrykkelsen af homoseksuelle i et vist omgang må antages at bero på uvidenhed om homoseksuelles vilkår, adfærd og livsformer. Denne uvidenhed hænger sammen med kulturelt betingede forhold i samfundet, som fremhæver heteroseksualitet som den eneste acceptable livsform.

I tilslutning til punkt b) henvises til en række videnskabelige undersøgelser fra dette århundrede, såvel adfærdsstudier som psykologisk/psykiatriske undersøgelser og sociologiske undersøgelser, der samstemmende viser, at homoseksuelle følelser, drømme og fantasier samt homoseksuel tiltrækning ikke er forbeholdt mennesker, der af sig selv eller andre opfattes som homoseksuelle, men er alment forekommende fænomener.

Undervisning vedrørende homoseksualitet bør derfor have et alment sigte, medvirke til en bredere forståelse af menneskets følelses- og seksualliv, undervisningen har ikke blot til formål at tilgodese den del af befolkningen, der betegnes som homoseksuelle.

Mindretallet anbefaler:

1) Undervisningen bør omfatte såvel mandlig som kvindelig homoseksualitet.

2) Undervisning bør indgå som obligatorisk tilbudsundervisning på alle undervisningsniveauer, idet især følgende skal nævnes:

   a) Undervisning ved en række videregående uddannelser, f.eks. de medicinske og dertil grænsende fag, på en række humanistiske fagområder, jura, teologi m.v.
   b) I den gymnasiale undervisning, ved HF-kurser samt ved anden ungdomsundervisning.
   c) I folkeskolen, især på de ældre klassetrin.

3) Undervisningen bør ikke alene tilrettelægges på et biologisk grundlag, men den bør medinddrage sociologiske og humanistiske synsvinkler.

4) Personer af begge køn, der selv erkender sig som værende homoseksuelle, bør i en vis udstrækning inddrages i undervisningen.

5) Der bør foretages et udredningsarbejde med henblik på at klarlægge, hvorledes der kan tilbydes undervisning om homoseksualitet på alle niveauer. Det bør i den forbindelse overvejes, om grundlaget for en styrket undervisning kan tilvejebringes gennem etablering af tværfaglige centre for forskning i homoseksualitet på de højere læreranstalter i lighed med centret for kvindeforskning på Københavns Universitet og "Homostudies" på universiteterne i Amsterdam og Utrecht i Holland.

TRÆK AF BØSSERS OG LESBISKES KULTUR OG ORGANISATION I DANMARK

Udarbejdet af repræsentanterne for Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske i kommissionen

Homoseksuelles situation i samfundet karakteriseres ikke alene ved de retsregler, der regulerer de strafferetlige og civilretlige vilkår. Den dramatiske sociale nedvurdering af homoseksualitet, som er baggrunden for disse retsreglers diskrimination af homoseksuelle, modsvares af, at homoseksuelle i moderne tid har udviklet en særlig subkultur med en stil, et normsystem, et organisatorisk apparat og et varieret tilbud af social, kulturel og politisk art. Det er så at sige et "frit område" i en social marginalposition, hvor homoseksuelle lever som homoseksuelle, og hvorfra de fører en dialog med det øvrige samfund.

Nogen videnskabeligt underbygget beskrivelse af denne subkultur og af de vilkår, som i øvrigt kendetegner homoseksuelles tilværelse i nutidens Danmark, findes ikke og vil heller ikke blive præsenteret i nærværende redegørelse. En sådan vil kræve et omfattende forskningsprojekt, hvilket der ikke har været ressourcer til, og det kan således ikke udelukkes, at et detaljeret videnskabeligt projekt ville have vægtet tingene anderledes. Som en delvis afhjælpning af behovet har kommissionen foranlediget, at der iværksættes en undersøgelse, der kan belyse en begrænset del af danske homoseksuelles sociale, kulturelle og politiske situation. Der er således stadig et stort behov for yderligere forskning. Ikke alene for i almindelighed at skabe et bedre billede af bøssers og lesbiskes situation i dagligdagen, men også for f.eks. at skabe et baggrundsmateriale for undervisning om homoseksualitet og homoseksuelle på alle niveauer i undervisningssystemet. Det følgende er en foreløbig og generel beskrivelse af det kulturelle, sociale og politiske liv, der er opstået i fællesskabet af bøsser og lesbiske i Danmark.

Det er væsentligt at pege på nødvendigheden af, at universiteterne, de videnskabelige forskningsråd m.v. er opmærksomme på at støtte forskning i homoseksualitet, herunder i homoseksuelles historiske, sociale og kulturelle situation i Danmark. Det kan i den forbindelse nævnes, at der på flere hollandske universiteter er centre for "homostudier" i officielt regi.

1. Perioden indtil 1948

Samfundets opfattelse af og holdning til mandlig og til kvindelig homoseksuel

adfærd har altid været meget forskellig. Det har på afgørende måde præget det kildemateriale, som er til rådighed. En kulturhistorisk beskrivelse af homoseksuelle mænds og kvinders liv i tiden indtil 1948 må derfor - og i højere grad end det gælder for tiden efter 1948 - blive forskelligartet.

Traditionelt har staten næsten udelukkende forholdt sig til genitalseksuel adfærd mellem mænd som et strafferetligt anliggende, mens seksualitet mellem kvinder er blevet ignoreret. Der findes derfor også et retshistorisk kildemateriale om mænds seksuelle adfærd med mænd (som et supplement til evt. mundtlige beretninger), hvorimod kilder til lesbiske kvinders historie i vid udstrækning udgøres alene af kvinders egne beretninger.

1.1. Mændene

Fra middelalderen til oplysningstiden eksisterede ingen særskilt betegnelse for samkønnet seksualitet. Den var én blandt en række alvorlige former for synd og løsagtighed (overtrædelse af det 6. bud), som samledes i forbrydelsen sodomi, der er synonymt med "omgængelse imod naturen". I 1600-tallet omfattede dette begreb en lang række handlinger: onani, kønslig omgængelse med figurer af træ og sten, kønslig omgængelse med Djævelen og mellem kristne og hedninger (jøder og saracenere), analt samleje med en mand, analt samleje med en kvinde samt kønslig omgængelse med dyr. I oplysningstiden indskrænkedes sodomibegrebet til at omfatte analt samleje med en mand, analt samleje med en kvinde og omgængelse med dyr.

I Danmark *var* domfældelser for sodomi i betydningen omgængelse med dyr regelmæssigt forekommende siden 1600-tallet, men først fra 1830'erne blev Danske Lovs artikel 6-13-15 ("Omgængelse, som er imod Naturen, straffis med Baal og Brand") taget i anvendelse for omgængelse imod naturen mellem mænd, og betegnelsen "pæderasti" kom nu i brug som et uofficielt juridisk fagudtryk. Som det gjaldt for omgængelse med dyr, forudsatte domfældelse for fuldbyrdet omgængelse imod naturen mellem mænd, at der førtes bevis for "tingen inde i tingen og sædens udgydelse". Ingen af de herefter afsagte dødsdomme for omgængelse imod naturen mellem mænd er blevet eksekveret. I 1866 ændrede Alm. borgerlig Straffelov (§ 177) straffen for omgængelse imod naturen til forbedringshusarbejde i indtil 6 år, hvilket svarede til den foregående periodes benådningspraksis. I enkelte tilfælde er der efter 1830'erne domfældt for gensidig onani mellem voksne ("uterligt forhold") og idømt arbitrær straf på typisk 4 x 5 dages fængsel på vand og brød. Efter 1866 anvendtes straffelovens § 185 (om offentlig forar-

gelse og krænkelse af blufærdigheden), når der *var* tale om voksne mænds sex med mindreårige drenge, der ikke omfattedes af "omgængelse".

Mere eller mindre institutionaliserede subkulturer af mænd, som bevidst opsøgte sex med mænd, er i den europæiske historie nøje knyttet til de store byer. Sådanne subkulturer kendes fra renaissancens Italien (Venedig), og de har fra 1600-tallets slutning eksisteret i Paris, London (den såkaldte "Molly") og Amsterdam samt ved hoffet i Versailles. Den franske revolutions straffelovgivning afkriminaliserede i 1790 sodomi og andre religionsforbrydelser. Ved 1800-tallets midte havde afkriminaliseringen bredt sig til det meste af Sydeuropa.

I 1860'erne opstod der i København en pæderastisk subkultur, som bl.a. manifesterede sig om natten på voldanlægget ved Teglgårdsstrædets Mølle, og bestemte personer kunne nu udpeges og blev betegnet som "pæderaster". Samtidig udvikledes i europæisk kultur en ny opfattelse af den samkønnede seksualitet. Mens sodomi havde været en forbryderisk handling, som enhver kunne begå - ligesom tyveri og drab - hvis situationen opstod og fristelsen ikke blev modstået, blev "den homoseksuelle" en langt mere omfattende og kompliceret type. Både lægevidenskaben og den homoseksuelle emancipation hævdede, at homoseksualitet var medfødt eller meget tidligt erhvervet; at den omfattede følelseslivet og indebar et affekteret og kvindagtigt væsen - "det 3. køn" eller "en kvinde i en mands krop". I 1880'erne blev homoseksualitet et samfundsproblem, som beskæftigede pressen, og der forekom nu jævnligt tilbagevendende homoseksuelle sædelighedsaffærer og skandaler, som kulminerede med en stor affære i 1906, den såkaldt "Store Sædelighedssag". Ved den midlertidige straffelov af 1905 blev mandlig prostitution kriminaliseret.

Den politisk orienterede homoseksuelle emancipationsbevægelse grundlagdes i Tyskland i 1860'erne af den hannoveranske jurist, Karl Heinrich Ulrichs. I 1869 protesterede den østrig-ungarnske forfatter, Karoly Maria Kertbeny, imod den tyske rigsstraffelovs bestemmelser om omgængelse mellem mænd og konstruerede i sine pjecer ordet "homoseksualitet". Organisatorisk konsolideredes den homoseksuelle emancipationsbevægelse i 1890'erne under bl.a. lægen og sexologen Magnus Hirschfelds ledelse. Dette fik dog kun en meget beskeden og indirekte betydning i Danmark, hvor enkelte homoseksuelle stod i forbindelse med de tyske organisationer. I 1919 stiftedes en selskabelig forening, "Nekkab", som ifølge sin formålsparagraf kun optog artister og amatører, der havde optrådt på Dyrehavsbakken (deraf navnet) - samt disses bekendte som "passive medlemmer". "Nekkab" ophævedes ved højesteretsdom i 1924 som ulovlig (grundlovens § 85), "da den

bl.a. tilstræbte at være Tilholdssted for og Bindeled mellem Mænd med homoseksuelle Tilbøjeligheder". Foreningen havde da 235 medlemmer, hvoraf kassereren skønnede, at højst 40 kunne antages at være homoseksuelle mandspersoner. Ved et af politiet overvåget kostumebal i "Jagtvejens selskabslokaler" sås mandsklædte par, der kyssede hinanden og dansede med hinanden "på højst uanstændig Maade". De tilstedeværende "damer" var forklædte mandspersoner, ... "de bar Paryk og nedringede, udfordrende Selskabskjoler, *var* stærkt omsværmede og dansede ... paa en lidenskabelig, æggende og pervers Maade". Ved en lejlighed opstod slagsmål om en af "damernes gunst", og festerne vakte i øvrigt opsigt i kvarteret, hvis ungdommelige elementer fulgte med ved vinduerne og indgangen. En halv snes unge mænd under 20 år deltog aktivt i selskabeligheden.

Om den homoseksuelle subkultur i Danmark før 1948 er viden begrænset og findes især som en mundtlig tradition. Der udkom enkelte skrifter, som behandlede det homoseksuelle problem ud fra en sympatiserende og medynkvækkende synsvinkel, f.eks. romanerne "For Guds Aasyn" (Chr. Houmark, 1910) og "Daniel-Daniela" (Karl Larsen, 1922). I 1928 udgav lægen Jonathan Leunbach en oversættelse af Hirschfelds pjece fra 1901, "Det tredje Køn", der var stilet til den ikke-homoseksuelle lægmand. Udgivelsen var finansieret ved en arv fra etatsråd Poul Andræ, og Leunbach fremhævede i forordet, at det ikke her drejede sig om at tage "usædelighed i forsvar". I 1933 afkriminaliseredes homoseksuelle forhold mellem voksne mænd som et i øvrigt upåagtet resultat af vedtagelsen i 1930 af Borgerlig Straffelov.

Ved Alfred Kinsey's store undersøgelse af nordamerikanske mænds seksuelle adfærd i 1930'erne og 1940'erne (publiceret 1948) viste det sig, at mandlig homoseksuel adfærd var betydelig mere udbredt end tidligere antaget. Formentlig gjaldt dette også for Danmark.

Den europæiske emancipations tyngdepunkt i Tyskland udslettedes ved nazisternes magtovertagelse i begyndelsen af 1930'erne, men genoptoges efter 2. verdenskrig i de omliggende lande: Schweiz, Holland og Danmark. Den homoseksuelle emancipation lagde nu vægt på lighederne mellem heteroseksuelle og homoseksuelle forhold, det vil sige på de ægteskabslignende parforhold mellem mænd. Det seksuelle erklæredes for at være et privat anliggende, og det søgtes underordnet under det følelsesmæssige. Dette afspejledes i betegnelsen "homofil", som indeholdt et program om samfundsmæssig ligeberettigelse og accept af homofile som en respektabel minoritet i den liberale politiske traditions betydning af dette ord.

1.2. Kvinderne

Inden begrebet "homoseksualitet" blev konstrueret som en samlebetegnelse for begge køn, anvendtes specielt for kvinder ordene "amor lesbicus" og "tribadisme". Disse to ord betegnede udelukkende selve den kønslige handling og ikke dens udøvere, der i øvrigt heller ikke var omfattet af den danske straffelov. I en kommentar til § 177 i straffeloven af 1866 blev det forklaret, at "utugtige Forhold" mellem kvinder kun kunne betegnes som uterlighed, ikke som omgang imod naturen og derfor heller ikke kunne være strafbare. Det skyldtes, at den naturstridige omgang måtte indbefatte en penis anbragt i en naturstridig åbning, og da kvinder af anatomiske grunde ikke kunne udføre dette kunststykke, *var* deres kønslige omgang lovlig.

Hvis de altså overhovedet havde en sådan omgang. Beviser herfor er vanskelige at fremskaffe, netop fordi kvinder ikke blev retsforfulgt af denne grund. Oplysninger om denne omgang mellem kvinder må derfor skaffes ad anden vej og bliver afhængige af, hvilken social klasse kvinderne tilhørte. Prostituerede kvinder, som i forvejen var objekter, der blev undersøgt på kryds og tværs, fik også deres seksuelle adfærd nøje beskrevet, og deres indbyrdes "amor lesbicus" blev derfor nævnt som en del af deres i øvrigt noget blakkede livsstil. De mere agtværdige kvinders kønsliv blev derimod behandlet med diskretion og deres eventuelle kønslige forhold til andre kvinder forbigået i tavshed.

Til gengæld blev deres kærlighed til andre kvinder prist i høje toner. I 1800-tallet var hjertets kærlighed absolut et plus for kvinderollen, hvorimod kønslivet blev anset for at være en plage påført af mænd. Da kvinders økonomiske selvstændighed blev en mulighed i slutningen af 1800-tallet, indledtes utallige livslange parforhold mellem ugifte kvinder, og ingen ville drømme om at forbinde den nye "homoseksualitet" med noget så agtværdigt som et samliv mellem to frøkener. Disse såkaldt "romantiske venskaber" var en anerkendt samlivsform i hele den vestlige verden på dette tidspunkt og har sikkert mere med samkønnet kærlighed at gøre end samkønnet kønsliv.

I Danmark synes der i slutningen af 1800-tallet ikke at have eksisteret en subkultur for homoseksuelle kvinder, hvorimod der er eksempler på, at en sådan fandtes i Paris, og at enkelte danske kvinder kendte til den. En lesbisk subkultur synes først at have udviklet sig i Danmark fra 1920'erne samtidig med udvikling af den homoseksuelle identitet for kvinder. Denne identitet *var* - ligesom for mænd - noget, der gjorde "den homoseksuelle" til en anden end

resten af befolkningen, og den kan siges at have forenet de prostituteredes "amor lesbicus" med de romantiske veninders kærlighed. En homoseksuel kvinde ikke blot begærede andre kvinder, hun elskede dem også; lyst og kærlighed blev forenet i denne nye homoseksuelle kvinderolle.

Endnu en nyskabelse var den homoseksuelle kvindes mandhaftige kønsrolle. Ganske vist var 1800-tallets emanciperede kvinder også blevet anset for at tilegne sig lidt for meget af manderolen på de kvindelige dyders bekostning, men den homoseksuelle kvinde blev anset for så at sige at være født med en mandssjæl fanget i en kvindekrop. Og sådan følte hun det på dette tidspunkt i mange tilfælde også selv, hvilket både blev betragtet som en forbandelse og som en frigørelse. Den nye ægte homoseksuelle kvinde var helt klart mandhaftig; det var hende, der blev genstand for satire; hende, seksualvidenskaben beskrev; og hende, der beskrev sig selv i forsvarsromaner som i den engelske "Ensomhedens Brønd" (Radclyffe Hall, 1928) og den danske "Et Vildskud" (Agnete Holk, 1941). Fælles for disse to romaners heltinder er, at de angler efter accept fra det "normale" samfunds side: Gud har skabt os sådan, vi kan ikke være anderledes - og sådan har mange af tidens homoseksuelle kvinder uden tvivl følt det.

De to romaners heltinder havde endvidere det til fælles, at de udelukkende følte sig tiltrukket af "normale" kvinder; de havde ingen trang til at danne par med en anden afviger, men ønskede - ligesom andre mandfolk - at erobre og beskytte en kvindelig kvinde. Dette ønske har ligeledes været dækkende for mange homoseksuelle kvinder i det virkelige liv - endskønt en del af deres kvindelige partnere har følt sig som homoseksuelle og med overlæg søgt en kvinde og ikke en mand at elske. I årtierne efter 1920 blev pardannelsen mellem en såkaldt mandhaftig kvinde og en mere eller mindre "normalt" feminin kvinde det almindelige blandt homoseksuelle kvinder i den vestlige verden. Dette blev så udbredt, at de to kønsroller endog fik et særligt navn: i den amerikanske subkultur blev de kaldt for "butch" og "femme"; i den danske for "maskulin drengepige" og "feminin pige". Rollernes udformning blev mere eller mindre udtalt, alt efter hvilken samfundsklasse parrene tilhørte. Blandt lesbiske fra arbejderklassen var rollerne ganske firskårne, ligesom de blandt overklassen også kunne tage sig påfaldende ud. Til gengæld tilstræbte de fleste middelklasselesbiske en mere udglattet fremtoning, idet de - og med rette - fandt, at en alt for iøjnefaldende rollefordeling ville virke udæskende.

Disse kvinder kunne - hvis de da overhovedet vovede det - møde ligesindede i København i kvarteret omkring Nikolaj Plads. Derudover eksisterede naturligvis

for alle klasser et udbredt venskabsnetværk. Fælles for de lesbiske kvinder inden 1948 var det, at diskretion var en selvfølge, og langt de fleste holdt deres lesbiske identitet skjult for familie og bekendte. Homoseksualitet blev absolut anset for at være en perversion og en sygdom, og de færreste lesbiske orkede eller vovede at sætte deres sjælefred ind på at udfordre denne antagelse.

2. Perioden efter 1948

2.1. Hetzen mod homoseksuelle og ligeretskampen 1948 - 1971

2.1.1. Mændene

I 1948 tog Axel Lundahl-Madsen (nu Axgil) og Helmer Fogedgaard initiativ til dannelsen af "Forbundet af 1948" og fra 1949 udgivelsen af tidsskriftet "Vennen", den første organisation og det første blad for danske homoseksuelle. Der indledtes hermed en ny epoke, og for første gang trådte homoseksuelle frem for det øvrige samfund som et organiseret mindretal, der krævede ligeret. Formålet var "Gennem personligt bekendtskab og korrespondance at knytte forbindelser og skabe et frit forbund af mennesker, som føler sig solidariske med andre mennesker af samme indstilling til homo- og biseksuelle problemer, samt støtte og hjælpe dem i eventuelle vanskeligheder". Der oprettedes snart efter lokale afdelinger i de største provinsbyer samt i Norge og Sverige. Disse udskiltes dog snart til selvstændige organisationer.

Denne politisering af de homoseksuelle havde baggrund dels i langsigtede samfundsmæssige udviklingstræk, dels i situationen straks efter krigen. Med overgangen fra det traditionsbundne landbrugssamfund til det moderne industrisamfund, som for alvor tog fart og fuldendtes efter 2. Verdenskrig, fulgte en række forandringer i mentalitet og sociale vilkår. Her kan nævnes løsrivelsen fra landbrugssamfundets fællesskab og stærke sociale kontrol til den mere individuelle og anonyme tilværelse i storbyen.

Desuden var det livsvarige ægteskab ikke længere et givet vilkår, hvilket stigningen i skilsmisseantallet vidnede om. Endelig indtrådte ændringer i livsværdier og moral; hvor arbejdet tidligere blev betragtet som en pligt, der bar lønnen i sig selv, blev det nu snarere set som et middel til større forbrug og en mere nydende tilværelse. Denne ændring blev fremskyndet af den ekspanderende reklameindustri, som ofte udnyttede tiltrækningen fra de seksuelle tabuer og

dermed bidrog til at opløse dem.

Samfundsforandringerne medførte en voksende følelse af meningsløshed, indre konflikter og diffus angst. Tidens mytedannelse om de homoseksuelle, som havde mere eller mindre rod i virkeligheden, gjorde dem til repræsentant for, hvad der blev oplevet som det moderne livs skyggesider: storbyen/unaturen, pengemagten, seksualiteten, troløsheden, mændenes feminisering osv. - og dermed til oplagte emner for projektion af den nye tids frygt og bekymring. Dette fik stor betydning for de homoseksuelle i 1950'erne og op til midt i 1960'erne, men samfundsændringerne bar også kimen til de forandringer, som fandt sted fra midten af 1960'erne.

Den mangesidede forandring af samfundslivet virkede utvivlsomt fra begyndelsen til gunst for mulighederne for at udvikle en forståelse af sig selv som homoseksuel. I samme retning virkede det større kendskab til homoseksualitet, som fulgte af den hyppigere omtale af fænomenet, til trods for omtalens stærkt negative ladning. Udbredelsen af den homoseksuelle subkultur har sandsynligvis haft en selvforstærkende virkning. Den sociale undtagelsestilstand under og straks efter krigen fremskyndede denne udvikling. F.eks. blev mange mænd isoleret i "mandeghettoer" uden kvindeligt selskab, og kontrollen med sædeligheden blev svækket med politiets internering i 1944-45. At homoseksuelle var blevet flere og mere synlige, *var* en iagttagelse, som man gjorde blandt homoseksuelle og i det øvrige samfund.

Denne vækst i antallet af homoseksuelle *var* væsentlig for politiseringen af de homoseksuelle, men nyorienteringen blev også støttet af det politisk-kulturelle klima efter krigen, hvor begreber som demokrati, ytringsfrihed og menneskerettigheder fremhævedes. Homoseksuelle tog disse politiske ideer i anvendelse på deres egen situation, mens dette ikke faldt helt så let for det øvrige samfund. Her blev de homoseksuel les større synlighed snarere set som et onde frembragt af krigen - et angreb på den orden, som nu blev søgt genoprettet med en intensiv fremhævelse af familien som samfundets grundliggende byggesten og af de kvindelige og mandlige dyder.

Den almindelige holdning i samfundet til homoseksualitet var udpræget negativ. Afkriminaliseringen af homoseksuelle forhold mellem voksne i 1933 *var* kun delvis, idet lavalderen for homoseksuelle forhold var 18 år mod 15 år for heteroseksuelle. Men også på mange andre områder var man langt fra en reel ligestilling mellem heteroseksuel og homoseksuel livsform. Homoseksualitet blev betrag-

tet som en sygdom, dog ikke en neutral sygdom, der alene *var* den enkeltes problem, men en fare for samfundet, moralen og kommende slægter. Homoseksualitet var et anliggende for eksperter; læger og teologer og jurister forsøgte at indkredse problemets årsager og følger, så det kunne afskaffes, begrænses eller i det mindste kontrolleres. Her indtog dansk hormonforskning og vidtgående kastraktionspraksis en fremtrædende international plads.

Homoseksualitet *var* ikke blot et spørgsmål om smag, forkærlighed eller adfærd. Den var et lastens og sygelighedens brændemærke, som gennemtrængte den homoseksuel les hele personlighed, karakter, adfærd, fremfærd, fremtræden og livsbane. Kvindagtig/mandagtig, amoralsk, abnorm, sexbesat, følelsesmæssigt afstumpet, degenereret, dekadent, ulykkelig - var ord, som betegnede den homoseksuelle "tragedie".

Følgen af at blive kendt som homoseksuel kan illustreres af følgerne for Axel Lundahl-Madsen, da han i 1948 blev afsløret som medstifter af og "bagmand" for Forbundet af 1948. På én og samme dag blev han afskediget fra sit arbejde, bortvist fra sit spisested, opsagt på sit logi, undsagt af mange venner, ekskluderet af Retsforbundet og frataget en række politiske og organisatoriske hverv.

Af frygt for en sådan udstødning fortiede de fleste homoseksuelle deres "afvigelse" over for selv deres nærmeste. Deres homoseksuelle liv blev kun udlevet i det snævre frirum, som den homoseksuelle subkultur dengang udgjorde. Foruden bestemte parker og visse offentlige toiletter udgjordes dette af venskabs- og bekendtskabsnet og ytrede sig ved private sammenkomster og brevkontakter. I København *var* der et lidt mere synligt miljø på de værtshuse for homoseksuelle, som især lå i kvarteret omkring Nikolaj Plads. Boligmanglen, der henviste næsten alle yngre og ugifte til pensionater, lejede værelser eller til at bo hos forældrene, gjorde sit til, at samværet mellem homoseksuelle ofte *var* begrænset til kortvarige seksuelle kontakter. Her havde homoseksuelle til gengæld større mulighed end de fleste heteroseksuel le, hvis seksuelle udfoldelse var underlagt frygten for uønsket graviditet.

Forbundet af 1948's og "Vennens" erklærede mål var at virke for homoseksuelles ligeværd og ligeret. I argumentation for dette lagde man vægt på ligheden mellem homoseksuelles og heteroseksuel les følelsesliv og livsform, idet man søgte at fjerne indtrykket af homoseksuelle som negativt afvigende. Man kaldte sig for "følelsesfæller" og "homofile" (fil er græsk for ven) for at imødegå synet

på homoseksualitet som noget rent seksuelt og på homoseksuelle som besatte af sex. Over for de gængse teorier om homoseksualitet som fremkaldt ved social smitte eller forførelse forfægtede man ideen om homoseksualitet som medfødt. De homofiles strategi var således kendetegnet af, at man søgte indordning i det øvrige samfund på de herskende normers præmisser.

Gennem kæder af private kontakter spredtes kendskabet til de foreningsmæssige initiativer, og disse faldt i god jord. Forbundet af 1948 fik i løbet af få år en medlemsskare på mere end 1600. Forbundets private fester i København tiltrak mange, og her kunne man kysse, kramme og danse sammen, hvilket ikke tillodes i det homoseksuelle barmiljø på grund af politivedtægtens forbud mod samkønnet dans på offentlige steder. Også tidsskriftet "Vennen" fik stor betydning som et organ, hvor homoseksuelle kunne udveksle fælles viden, erfaringer og oplevelser og søge fæller gennem de kontaktannoncer, som blev nægtet optagelse i den øvrige presse.

På det traditionelle politiske plan fik Forbundet af 1948 kun ringe eller ingen indflydelse de første mange år. Det skyldtes til dels intern uenighed, men især massiv modstand fra omverden, der efter reaktionerne at dømme betragtede det som uhørt, at homoseksuelle tillod sig at tage til orde og søge fællesskab i deres "afvigelse". Disse holdninger kom bl.a. til udtryk i behandlingen af Lundahl-Madsen og i forsøg på fra politiets side i 1949 under påskud af pornografi at standse udgivelsen af tidsskriftet "Vennen".

Forbundet af 1948 og "Vennen" fik utvivlsomt stor betydning ved at manifestere et fællesskab og ved at medvirke til at skabe en ny selvsikkerhed og frihedstrang blandt homoseksuelle. Dette gennembrud kom også til udtryk i en mere synlig og intensiv aktivitet på de seksuelle træffesteder. Alt i alt var de homoseksuelle således omkring 1950 blevet mere synlige og offensive, og dermed var også med den rådende antihomoseksuelle stemning i datiden skabt en del af baggrunden for den hetz mod homoseksuelle, der skulle udvikle sig i de følgende år.

I 1949-50 opstod der et vist røre i pressen om den mandlige prostitution på Rådhuspladsen i København. En forstærket politiindsats for at "rense" pladsen i 1949 førte i løbet af få måneder til uddeling af mere end 450 advarsler og 100 polititilhold, men politiet fik ikke bugt med "uvæsenet". I 1951 blev der derfor dannet et korps inden for Københavns sædelighedspoliti med politiinspektør Jens Jersild som chef til at tage sig af de mange sager om homoseksualitet.

Alene i 1951-52 foretog man 589 afhøringer vedrørende onani på offentlige toiletter. Desuden skyggede man homoseksuelle kontaktsøgende på Rådhuspladsen og oprettede kartoteker over homoseksuelle og trækkerdrenge til støtte for efterforskningen.

Pressens opmærksomhed blev nu gradvis skærpet, foranlediget af bl.a. Jens Jersild, som i skrift og tale proklamerede sig som "videnskabelig autoritet" i spørgsmål om mandlig prostitution, senere også i det homoseksuelle "problem" som sådan. Jersild fremførte teorien om kriminalitet som en følge af homoseksualitet. Unge trækkerdrenge blev angiveligt tvunget ud i kriminalitet, når de som ældre ikke kunne opretholde deres lediggang og let tjente penge, fordi de ikke længere tiltrak de homoseksuelle.

Hvor offentlighedens interesse i begyndelsen af 1950'erne var koncentreret om den mandlige prostitution, blev homoseksualitet efterhånden til selve problemet; en samfundsfare, som man forsøgte at kortlægge i alle dens afskygninger. Jersild forfægtede "forførelsesteorien", ifølge hvilken årsagen til homoseksualitet var at finde i homoseksuelles forførelser og misbrug af unge drenge, idet blot en enkelt oplevelse i visse tilfælde og under visse omstændigheder kunne lede til livslang "afsporing".

I svensk presse opstod der i begyndelsen af 1950'erne en betydelig bekymring og frygt for homoseksuelles infiltration i samfundstoppen efter de såkaldte Kajne- og Hajby-sager, hvor præster, ministre og den svenske konge var indblandet.

I 1955 *var* der opstået en stemning af fjendtlighed mod homoseksuelle i hele den danske presse. Man ønskede at bremse homoseksualitetens vækst og dens kriminelle følger ved at gribe ind over for de "kriminelle homofile", hvormed man mente dem, som havde forhold til mindreårige, tog kontakt på toiletter og i parker og virkede provokerende ved deres fremtræden. Som Jersild skrev: "I homoseksualitetens skygge er vandret mange ulykkelige mennesker, og i dens fodspor følger en direkte og indirekte kriminalitet".

Forbundet af 1948 og dets nye medlemsblad fra 1953, "Pan", forsøgte ikke at imødegå disse angreb, da man ønskede at stå på god fod med myndighederne. Men det nu redaktionelt uafhængige "Vennen" gik skarpt i rette med politiinspektør Jersilds forsøg på at hetze mod homoseksuelle. En særdeles kritisk leder i "Vennen" (april 1955) blev da også den gnist, som udløste den såkaldte pornografiaffære og de efterfølgende massearrestationer, som indledte det følgende

tiårs hetz mod homoseksuelle.

Lundahl-Madsen, som var blevet redaktør af "Vennen", havde som bierhverv et bureau med salg af nøgenfotos, angiveligt til kunstneriske formål. Han blev nu arresteret med henvisning til en sjældent anvendt lov om "spekulation i sanselighed". Ved afhøringer af homoseksuelle havde politiinspektør Jersild opnået tilståelser om, at disse fotos ikke blev brugt til det angivne kunstneriske formål, men derimod til onani. Sigtelsen blev snart udvidet til også at omfatte omgang med mindreårige, og en stadig større personkreds blev inddraget. "Københavns politi har afsløret en fast sammentømret organisation af homoseksuelle", hed det i pressen.

I løbet af få år voksede affæren til at omfatte mere end 1000 personer over hele landet, som i gennemsnit idømtes straffe på et halvt års fængsel. I efterforskningen benyttede man dels politiets kartoteker, dels beslaglagde man navne og adresse ved ransagninger og trævlede derved nettet af indbyrdes kontakter i subkulturen op. Endelig blev trækkerdrenge i vid udstrækning brugt som angivere. Der kan være grund til at antage, at truslen om straf på 2 års fængsel for at modtage betaling i prostitutionsforhold blev brugt som pressionsmiddel.

De mange sager om omgang med mindreårige skyldtes en stramning af retspraksis. Tidligere skulle der føres bevis for forsætligt lovbrud med frifindelse i 2/3 af sagerne til følge. Nu faldt der dom i alle sager om overtrædelse af 18-årsgrænsen. Domstolenes behandling af sagerne var næppe upåvirket af befolkningens hadske og opskræmte holdning over for homoseksuelle. De mange sager afvikledes på samlebånd, og trækkerdrengenes udsagn *var* det spinkle grundlag for de fleste domme.

Politiindsatsen blev snart fulgt op af en omfattende medieoffensiv med politiinspektør Jersild som ivrig debattør og autoritet i spørgsmålet om den homoseksuelle "fare". Holdningen i medierne kan illustreres af følgende overskrift i Politiken den 29. november 1960: HVER TIME PA DØGNET FØRES EN DRENG PA SKRAPLANET - Alvorlig advarsel til alle forældre fra politiinspektør Jersild - Rare voksne mænd er ofte farlige. Hver time døgnet igennem bliver drenge rundt omkring i København, i baggårde, på trappegange, i parker og på kirkegårde ført på "afveje". Jens Jersild tog initiativ til en oplysningskampagne på skoler og ungdomsinstitutioner for at advare mod de homoseksuelle. Over samme antihomoseksuelle tema blev der produceret film, radio- og tv-udsendelser med titler som "Bundfald" (1957), "Manden og Drengen" (1959) og "Drengen i Porten" (1960).

I 1961 indførte Folketinget § 225, stk. 4, den såkaldte "Grimme lov", i straffeloven. Herved kriminaliseredes betalingsgiveren i prostitutionsforhold, hvor modtageren var under 21 år. Loven gav de kriminelle elementer blandt trækkerdrenge en oplagt mulighed for pengeafpresning, ligesom politiet fik et nyt og stort sagsområde at varetage. Datidens avisomtale af de afsagte domme åbenbarer et mareridt for de berørte. Politi, der ligger på lur uden for bøssebarerne, forfølger potentielle lovbrydere Sjælland rundt og venter natten lang på trappegange for at skride til anholdelse, når der er sikkerhed for, at en homoseksuel har rakt en anden, der muligvis kunne være under 21 år, en pakke cigaretter eller et beløb af størrelsen 5, 10 eller 12 kr. Ingen homoseksuel kunne føle sig sikker mod at få sine forhold undersøgt, medmindre han levede skjult og afholdende.

Lovens urimeligheder var så åbenbare, at Forbundet af 1948 og de homoseksuelle omsider protesterede utvetydigt og organiserede en lobbyvirksomhed imod loven. De støttedes heri af en del journalister, læger, jurister og politikere. I løbet af nogle år vendte den offentlige mening, og i 1965 afskaffede Folketinget loven og satte dermed punktum for det forudgående tiårs hetz. De mildere vinde over for homoseksuelle medførte også, at der blev skabt ligestilling mellem homoseksuel og heteroseksuel prostitution (§ 225. stk. 3 samt § 230 i straffeloven) i 1967.

Det er hævet over enhver tvivl, at hetzen fik tragiske følger for mange, selvom rygter om selvmordsepidemier og masseemigration ikke lader sig eftervise. De mange anholdelser bragte den hemmelighed for dagen, som mange homoseksuelle havde søgt at opretholde for deres nærmeste. De psykiske eftervirkninger af hetzen lader sig ikke måle, men endnu i dag præger de traumatiske oplevelser og erindringer mange ældre bøssers liv i form af selvhad og angst for at blive kendt som homoseksuelle, især af myndighederne. Mere håndgribelige *ar* fik de homoseksuelle, som blev idømt ophold på forvaringsanstalter på ubestemt tid og kun blev løsladt, hvis de indvilligede i at lade sig kastrere.

Det indbyrdes net af kontakter i subkulturen brød sammen, da de fleste i panik trak sig tilbage. F.eks. faldt Forbundet af 1948's medlemstal fra 1600 til 62. Under hetzen havde Forbundet og dets nye blad "Pan" ikke evnet at forsvare de homoseksuelles interesser. Toneangivende i den homofile ligeretsbevægelse blev i denne periode "Vennen", som efter redaktionens fængsling i 1955 videreførtes på privat og kommerciel basis af Martin Elmer, til det gik ind i 1970, og det konkurrerende homofile tidsskrift "EOS" under redaktion af Kim Kent. Begge stod

uden for Forbundet af 1948 og i et vist modsætningsforhold til foreningen. Det må fremhæves som karakteristisk for denne tids homofile emancipation og de vilkår den havde, at ingen af de involverede aktive homofile - med undtagelse af tennisspilleren Leif Rovsing - stod frem under eget navn; både Kim Kent og Martin Elmer var pseudonymer.

I Forbundet af 1948 skabte den langvarige hetz intern splittelse -og en situation, hvor enhver forsøgte at hytte sit. Indbyrdes mistænkeliggørelse og beskyldninger karakteriserede klimaet i den organiserede homofile emancipationsbevægelse. Der var stor uenighed om holdningen over for myndighederne. Denne splittelse og flugten fra subkulturen ødelagde det i forvejen svage sammenhold. Endelig gav argumentationen for at få ligeret ingen mulighed for at forsvare den "kriminelle homofili", idet man netop fremhævede de homofile som særligt dydige og gode samfundsborgere. Derfor forsøgte man at lægge afstand til de "kriminelle" homofile, på trods af at virkeligheden for de fleste homoseksuelle var langt fra forestillingen om den "pæne" homofile. Man tog heller ikke højde for, at også den "pæne" homofile i vide kredse betragtedes som lidet ønskværdig. Foreningens hidtidige strategi var således dømt til at mislykkes. Fra slutningen af 1950'erne spores imidlertid en skarpere holdning over for myndighederne. Overgangsperioden til genrejsning af foreningen ligger i perioden 1958-1961, hvorefter Forbundet af 1948 står for en kritisk, men ikke fjendtlig holdning over for de offentlige myndigheder. Forbundet blev stabiliseret, men *var* nu et rent københavnsk foretagende. Den begyndende fremgang betød imidlertid, at man kunne erhverve egne foreningslokaler i København i 1966.

2.1.2. Kvinderne

Politiinspektør Jens Jersild skrev i 1959 i en oplysningsbog for unge, at han først og fremmest ville advare mod den mandlige homoseksualitet. "I reglen optræder den kvindelige homoseksualitet nemlig på en langt mere tilbageholdende måde, og den giver derfor kun undtagelsesvis anledning til de samme problemer som den mandlige. Det er således ret sjældent, at en homoseksuel kvinde søger at forføre piger under 18 år". Det var under alle omstændigheder sjældent, at de blev stoffet for det; fra den nye straffelov trådte i kraft i 1933 og indtil 1947 var 600 mænd blevet straffet for omgang med mindreårige af samme køn. hvorimod kun 4 kvinder var blevet tiltalt.

Pædofili og kvinder hang altså ikke sammen som fod og hose, og der fandtes ikke prostitution for homoseksuelle kvinder; de havde således ikke kriminaliteten i

kølvandet på samme måde, som det angiveligt var tilfældet med de homoseksuelle mænd. Tidens hetz kom derfor ikke til at berøre kvinderne, ligesom de heller ikke tidligere var blevet ramt af de jævnligt tilbagevendende sædelighedsskandaler. Men skønt de ikke blev personligt berørt, kunne de dog ikke undgå at blive påvirket af den utrygge stemning, der bredte sig i subkulturen. I disse år levede mange lesbiske fra arbejderklassen hele weekenden i barkulturen, hvor de omsider kunne være sig selv og opgive den forstillelse, som var nødvendig resten af ugen. Stemningen var derfor fortættet, mange drak sig fra sans og samling, slagsmål var ikke noget særsyn, prostituerede kom på besøg efter arbejde, og midt i det hele sad ægtepar på jagt efter en kvinde til en trekant. I andre samfundsklasser levede lesbiske kvinder i disse år mere diskret, og jo mere homoseksualitet som sådan blev udråbt som tidens svøbe, jo ængsteligere var de for at blive "opdaget".

2.2. Frigørelses- og 1igeretskampen efter 1971

Med de samfundsmæssige forandringer, som var baggrunden for hetzen i perioden op til midt i 1960'erne, nemlig opløsningen af det sæt af normer, værdinormer og moralbegreber, der havde givet mening i landsbrugssamfundet, udvikledes samtidig kimen til de forandringer i 1960'erne, som kom til udtryk i fænomener som seksuel frigørelse, kønsrolledebat, nye samlivsformer, sovebyer, forbrugerræs, ungdomsoprør og forbundet hermed en mere tolerant og liberal holdning over for homoseksualitet og homoseksuelle.

Disse ændringer gjorde sig gældende i hele den vestlige, industrialiserede verden. Jorden var derfor gødet i 1969, da optøjer og demonstrationer uden for baren Stonewall Inn i Christopher Street på nedre Manhattan i New York indledte eksplosionsagtige ændringer i den homoseksuelle strategi i USA og i Vesteuropa. Hvor de homofile her i landet havde koncentreret sig om at opnå ligeret med de øvrige borgere i samfundet på samfundets betingelser, kæmpede bøsserne og de lesbiske nu for at opnå frigørelse for at kunne leve deres liv på egne betingelser.

Den nye strategi repræsenteredes først og fremmest ved dannelsen af 2 nye "bevægelser" på græsrodsniveau og uden for Forbundet af 1948, nemlig Bøssernes Befrielsesfront (BBF) fra 1971 og Lesbisk Bevægelse (LB) fra 1974. Fra midt i 1970'erne optages den nye strategi efterhånden også i Forbundet af 1948 (senere Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske).

Det danske samfunds almene tendens til liberalisering på det seksuelle område viste sig for homoseksuelle bl.a. på det lovgivningsmæssige område. Tidligere er nævnt afskaffelsen af den "Grimme Lov" og strafferetlig ligestilling af heteroseksuel og homoseksuel prostitution. I 1976 gennemførtes ligestilling i straffeloven mellem den homoseksuelle og den heteroseksuelle lavaldergrænse (§ 225, stk. 1). Hermed var § 225 blevet gennemgribende revideret i løbet af 15-20 år. Da ligestillingen på det strafferetlige og på en række andre områder nu var gennemført, overgik kampen for social emancipation til det civilretlige, hvor specielt samlivslovgivningen blev taget op - ofte forvekslet med spørgsmålet om arveafgift. Disse bestræbelser startede med SF's radikale forslag til ny ægteskabslov i 1968 og med Ægteskabsudvalget af 1969, som nedsattes bl.a. på baggrund af SF's forslag. Forbundet af 1948 arbejdede fra begyndelsen af 1970'erne med tanken om et lovmæssigt funderet partnerskab for homoseksuelle og fremlagde i 1982 et samlet forslag til "Registreret partnerskab for to personer af samme køn", der er aftrykt som bilag 2. Dette var en del af baggrunden for, at Folketinget i 1984 nedsatte Kommissionen til Belysning af Homoseksuelles Situation i Samfundet. Efter forslag fra denne ændredes arveafgiftsloven i 1986 og antidiskriminationslovgivningen i 1987.

Med den værste straffelovgivningsmæssige diskrimination og hetzstemning overstået kunne bøsser og lesbiske fra begyndelsen af 1970'erne begynde at udnytte den nye strategi til at bruge kræfterne på i fællesskab at skabe deres liv på egne betingelser. Det har siden medført en stærk udbygning af den homoseksuelle subkultur med et varieret tilbud af social, kulturel og politisk art.

2.2.1. Bøssernes Befrielsesfront (BBF)

Bøssernes Befrielsesfront blev dannet i København i 1971 og i Arhus i 1976 efter inspiration fra den amerikanske "Gay Liberation Front"-bevægelse, sonrvar opstået i kølvandet på det bevidsthedsmæssige gennembrud i forbindelse med Stonewall-optøjerne i New York 28.-29. juni 1969. Denne nye bøssebevægelse stod i et vist modsætningsforhold til den ældre generation af homofile, der ansås for at være selvundertrykkende, tilpassede og diskrete på det heteroseksuelle samfunds præmisser. BBF tilbageviste enhver anden autoritet i spørgsmålet om homoseksualitet end bøssernes egne erfaringer. At være bøsse ansås for at være noget positivt - evnen til at elske et menneske af samme køn. "Det er ikke bøssen, men det samfund, han lever i, der er perverst". Bøssers anderledes sociale erfaringer blev forstået som et udgangspunkt for bevidsthedsmæssig og social frigørelse og fremhævedes som positive elementer af identiteten og tilværelsen som bøsse.

Det centrale i BBF's virksomhed var bevidsthedsbearbejdelsen i basisgrupper, hvor selvhad og selvundertrykkelse i den enkeltes liv blev analyseret. Et afgørende element heri var erkendelsen af, at samfundsmæssig accept af bøsser ikke kunne blive en integration i det foreliggende sociale mønster, men måtte forudsætte en almindelig og principiel anerkendelse af bøsseri som en i enhver henseende gyldig livsstil, som samfundet skulle gøre plads for. Dette krævede atter som en første betingelse, at seksuel identitet opfattedes som et offentligt og politisk anliggende, og ikke som noget privat. Det fulgte heraf, at bøsser i så høj grad som det var muligt for den enkelte "sprang ud" og gjorde sig synlige på gaden, over for familien, vennekreds, arbejdsplads osv.

BBF indgik på en selvfølgelig måde i det venstreorienterede og anti-autoritære ungdomsoprør. Udadvendte aktioner bestod hovedsagelig i demonstrationer og happenings. Som talerør for BBF fungerede det i øvrigt uafhængige blad "Sexualpolitik". Ved kommunalvalgene i 1974 og 1978 deltog BBF under betegnelsen "Bøsselisten" i valgsamarbejdet "Valborg" og fik dermed del i "Valborgs" medlem af Københavns Borgerrepræsentation. Fra sommeren 1977 rejste grupper af bøsser som "Bøssekaravanen" rundet i provinsen for at oplyse om BBF og om bøsser. En vigtig aktivitet var de arrangementer, som blev afholdt på skoler og andre uddannelsesinstitutioner.

I 1975 overtog BBF et større lokale i Christiania - "Bøssehuset". I slutningen af 1970'erne ændrede BBF's aktiviteter karakter, i takt med at Landsforeningen af bøsser og lesbiske overtog en stor del af de udadvendte aktiviteter. "Bøssehuset" er efterhånden i stedet blevet rammen om bøssekulturelle arrangementer i form af shows, fester og teateropførelser.

2.2.2. Lesbisk Bevægelse (LB)

Lesbisk Bevægelse blev dannet i 1974 og *var* inspireret af de amerikanske "Radicalesbians". Bevægelsens ideologi byggede på den nye feminismes kritik af patriarkatet og tilføjede den en analyse af den såkaldte "tvangsheteroseksualitet" - det vil sige den tvangsmæssige forventning om, at alle er og bør være heteroseksuelle. Bevægelsen blev dannet af kvinder fra den 4 år gamle Rødstrømpebevægelse - hvor lesbiske ikke så gerne måtte være alt for fremtrædende - og af kvinder fra Forbundet af 1948 - hvor mænd tegnede hele billedet; bevægelsen forenede således kvindesag med homoseksuel rettighedskamp.

I lighed med BBF førte LB en betydeligt mere pågående politik end Forbundet af

1948. Der var ikke noget med at tigge tolerance eller at udjævne sig selv efter en heteroseksuel målestok; det var ikke de lesbiske, der var noget i vejen med, det var derimod patriarkatet, som undertrykte kvinder, splittede kvindefællesskabet og spillede kvinder ud imod hinanden. At leve lesbisk var derfor søstersolidaritet i sin yderste konsekvens, og de lesbiske feminister talte netop om at "leve lesbisk" og ikke om at "være lesbisk". Alle kvinder kunne leve lesbisk - og at det nok ville være en fordel for mange kvinder, lagde bevægelsen ikke skjul på. Adskillige heteroseksuelle feminister konverterede i disse år til det lesbiske liv - nogle kun for en kort bemærkning, andre mere permanent.

Også "klublesbiske" - kvinder fra den lesbiske barkultur - blev i disse år lesbiske feminister, og for dem medførte det en afsked med mange af bestanddelene fra deres tidligere liv: "jagten", det umådeholdne drikkeri og især butch/femme-rollefordelingen. Lesbiske feminister fremhævede, at de var frie kvinder og ikke mislykkede mænd, hvad en "butch" unægtelig lignede i deres øjne. Ligeledes blev myten om, at kvinder blev lesbiske på grund af dårlige oplevelser med mænd, fuldstændig tilbagevist: "At leve lesbisk er et tilvalg af kvinder og ikke et fravalg af mænd". En sådan formulering var et led i strategien for at påvise, hvorledes mænd altid blev sat i midtpunktet, selv dér, hvor de intet havde at skaffe.

Lesbiske feminister ikke blot "levede lesbisk", de levede også "åbent lesbisk". De tidligere homofiles diskrete livsform blev anset for at være et udtryk for selvundertrykkelse - en affinden sig med, at homoseksualitet var ildeset. Det lesbiske feministiske liv var derimod en værdig livsform, som man ikke behøvede at skjule, og lesbiske feminister "stod frem som lesbiske" for familie og arbejdskammerater. Ligeledes bar de ofte mærkater med påskrifter som "Lev lesbisk!", "Kvinder er hele min verden", "Every woman can be a lesbian" eller "How dare you presume I'm heterosexual". Samtidig blev en særlig lesbisk feministisk stil udviklet: arbejdstøj, gummisko, kortklippet hår og små matriarkatsøkser eller sammenslyngede kvindetegn af sølv om halsen eller øreflippen.

"Lesbisk kamp er kvindekamp, kvindekamp er lesbisk kamp" var bevægelsens parole. Dette ville i praksis sige, at LB så sig som en del af den nye kvindebevægelse, havde tilholdssted i de forskellige kvindehuse, deltog i 1. maj-arrangementer, kvindefestivaler, Kvindekaravanen, Femølejren osv. Men den øvrige kvindebevægelse gengældte nu ikke altid denne solidaritet. Således blev 8. martsdemonstrationerne på kvindernes internationale kampdag ofte splittet netop på grund af LB's tilstedeværelse, idet mange fagforeninger og små socialistiske

grupper ikke brød sig om at gå i optog med en seksuel minoritet - som de sagde.

I omkring 10 år var bevægelsen meget aktiv og foranstaltede adskillige udadvendte aktiviteter, gik ud på skoler og talte om bevægelsen, opførte teaterstykker, spillede musik, arrangerede ø-lejre m.v. Lesbisk Bevægelse *war* i disse år den mest synlige gruppering af lesbiske, den var medvirkende til, at homoseksualitet blandt kvinder blev mere synlig og anerkendt, og den gav mange lesbiske kvinder en positiv selvopfattelse.

2.2.3. Landsforeningen for bøsser og lesbiske (LBL)

I perioden fra Forbundet af 1948's stabilisering og fremgang i 1960'erne efter hetzen i det foregående årti har foreningen fået en stadig stærkere placering i offentlighedens bevidsthed. Man indtog en kritisk samarbejdsholdning over for myndighederne, og resultaterne af foreningens lobbyarbejde begyndte at vise resultater. De friere forhold for homoseksuelle gjorde det naturligvis lettere for foreningen at "manøvrere" og at påpege konkrete problemområder over for offentlige myndigheder og politikere.

Gennem 1970'erne inspireredes Forbundet af 1948's arbejde i tiltagende grad af de nye tanker og ideer fra de nye amerikanske bevægelser og fra BBF og LB. Forbundet og de nye danske bevægelser *var* på mange måder antagonistiske, men supplerede også hinanden bl.a. derved, at bevægelsernes udadvendte aktioner og demonstrationer blev bakket op af mere sædvanlige "parlamentariske" metoder af LBL, hvorved den samlede offensiv blev ganske effektiv. Påvirkningen betød for Forbundet en radikalisering udadtil parallelt med tiltagende lobbyvirksomhed og et øget aktivitetsniveau indadtil i foreningen og i det homoseksuelle miljø med oprettelse af flere lokalafdelinger og udbygning af de kulturelle elementer af den homoseksuelle subkultur. På lidt længere sigt skete der en sammensmeltning af bevægelsernes radikale ideologi og foreningens organisatoriske virksomhed.

Forbundet af 1948 arrangerede fra 1970'ernes midte demonstrationer og benyttede aktions- og fremtrædelsesformer, som tidligere havde været utænkelige. Medlemmerne deltog synligt i kvindernes 8. marts-arrangementer og 1. maj-demonstrationer med flag og boder, ligesom Forbundet siden begyndelsen af 1970'erne hvert år i slutningen af juni har arrangeret bøssers og lesbiskes frigørelsesdag til minde om Stonewall-optøjerne i New York i 1969. Foruden mere "almindelige" aktioner og demonstrationer foran f.eks. ambassader, *var* det heller ikke længere utænkeligt at besætte et ministerkontor for at få løst et konkret ind-

vandrerproblem af principiel betydning for bøsser og lesbiske.

I begyndelsen af 1980'erne ændredes navnet til "Landsforeningen for bøsser og lesbiske, Forbundet af 1948". Tiden var kommet til ikke længere at bruge dæknavn. I tidligere perioder var enkeltpersoner, f.eks. landsformanden, dog offentlig kendt under eget navn. Også foreningens formål og arbejdsområde blev udvidet, så LBL nu er en politisk - men partipolitisk neutral - organisation med det formål "på et progressivt grundlag at arbejde for bøssers og lesbiskes politiske, kulturelle og sociale frigørelse, samt at modvirke de normdannelser i samfundet, som virker undertrykkende". Foreningen bekæmper tvangsheteroseksualisering, arbejder for at gøre det let og problemløst at springe ud som åben bøsse eller lesbisk og tager gennem sine "Gå-ud-grupper" i afdelingerne ud på skoler og andre undervisningsinstitutioner for at vise bøsser og lesbiske i levende live. En del af bøsserne fra BBF har i kortere eller længere tid været aktive i LBL, og mange er medlemmer. Derimod er færre lesbiske gået ind i foreningen, men har i stedet valgt at arbejde sammen med kvinder i forskellige dele af kvindebevægelsen. Med henblik på at skabe bedre arbejdsbetingelser for kvinder i LBL er der skabt "frirum" for kvinder i form af selvstændige kvindegrupper, ligesom der hver uge afholdes speciel diskoteksaften for kvinder.

Desuden er der en særlig lesbisk rådgivningsvirksomhed ved siden af bøsserådgivningen.

Landsforeningen for bøsser og lesbiske er Danmarks eneste landsdækkende organisation for bøsser og lesbiske. Det er en medlemsorganisation med repræsentativt valg på årlige generalforsamlinger og landsmøder, og foreningen fungerer tillige på mange områder, specielt over for myndighederne, som paraplyorganisation for en række selvstændige (hovedsageligt kulturelle og sociale) organisationer og grupper over hele landet. Medlemmerne er organiseret i afdelinger i landets største byer. I 1976 erhvervedes en ejendom i Jægergårdsgade i Arhus, og i 1980 rykkedes de hidtidige københavnske teltpæle op til fordel for et stort ejendomskompleks i Knabrostræde, hvor størstedelen af foreningens landsdækkende og københavnske aktiviteter nu finder sted. Landsforeningen er hjemsted for og 1-gangsætter af en lang række af de sociale, kulturelle og politiske aktiviteter, som gennem de seneste 20 år er udviklet i den homoseksuelle subkultur i det frirum, der siden er opstået efter hetz og strafferetlig ligestilling, og foreningen tilbyder nu aktiviteter for enhver smag på det homoseksuelle område. Disse aktiviteter kan sagtens leve op til det øvrige samfunds tilbud, og er ofte et alternativ til og erstatning for dette samfunds negligering og usynlig-

gørelse af næsten alt, hvad der kan betegnes som homoseksuelt.

3. Subkulturens udvikling efter 1948

De homoseksuelle organisationsdannelser er - som udtryk for en politisk mobilisering i den homoseksuelle subkultur - et særligt træk ved udviklingen i Danmark efter 1948. De repræsenterer dog kun én side af den mangesidede homoseksuelle subkultur - forstået som den række af fænomener, der er særlige og karakteristiske for homoseksuelles livsformer og kultur. Dette særlige og karakteristiske lader sig næppe tilskrive en homoseksuel "natur"; det udspringer snarere af de særlige "homoseksuelle" interesser: kvinders interesse for kvinder og mænds for mænd, og i særdeleshed af de særlige betingelser, som gælder for udfoldelsen af disse interesser i den moderne vestlige kultur, det vil sige de livsbetingelser, som opstod i slutningen af 1800-tallet med tilblivelsen af den homoseksuelle rolle og den dermed forbundne undertrykkelse.

Beskrivelsen af organisationernes modsvar på undertrykkelsen kan give et falsk indtryk af, at samspillet mellem den homoseksuelle subkultur og det øvrige samfund kan reduceres til en ensidig relation. De homoseksuelle ses i så fald blot som en underprivilegeret gruppe, der alene stiller krav til resten af samfundet. Herved forbigås bidraget fra den homoseksuelle subkultur til samfundets sociale og kulturelle udvikling.

En udtømmende beskrivelse af den homoseksuelle subkulturs betydning for og rolle i den almindelige samfundsmæssige udvikling kan kun foretages på baggrund af større videnskabelige undersøgelser, som endnu må afventes.

Den homoseksuelle subkultur må ses som en kreativ reaktion på de særlige livsbetingelser, som er forbundet med den homoseksuelle rolles eksistens. Den er ikke alene knyttet til undertrykkelsen og kan i det omfang, den er det, ikke reduceres til en simpel følge - en passiv accept. Heraf følger også, at det er nødvendigt at skelne mellem den mandlige og den kvindelige del af subkulturen på grund af de forskelle i livsbetingelser, som følger af kønnenes forskellige position i samfundet.

3.1. Bøssernes subkultur

Bøssernes subkultur omfatter en mangfoldighed af fænomener: særlige opleve- og udtryksformer, livsformer, træffesteder samt kulturproduktioner, attributter,

signaler osv. Henning Bech fremhæver i sin oversigt i "Lyst eller Nød?", at forskelligheden er det mest dominerende træk i modsætning til forestillingen om bøssers ensartethed. De her fremhævede træk er altså langt fra karakteristiske for alle bøssers liv og findes ikke kun hos bøsserne. Men med dette forbehold kan de beskrives som fælles for mange bøsser; de er især opstået hos, udviklet af og særligt dyrket af bøsser.

Tre forhold nævnes som orienteringspunkter for mange bøssers liv. Venskabsnettet er en afgørende institution i manges tilværelse. "Stederne" er de sociale rum organiseret omkring homoseksualitet og homoseksuelle, f.eks. bøssebarer, diskoteker, foreninger, bevægelser og sex-træffesteder som saunaer, parker osv. Endelig er der en høj grad af foranderlighed på alle planer med hensyn til f.eks. samlivsforhold, seksualpartnere og praksisformer, deltagelse i forskellige gruppesammenhænge, frekventering af forskellige "steder", skift i stil og identitet. Et påfaldende eksempel på denne foranderlighed og dette identitetsskift er bøssernes (dokumenterede) sociale mobilitet opad i samfundet; den er i Danmark såvel som i europæisk kultur i det hele taget langt større i det 20. århundrede, end hvad der gælder for heteroseksuelle mænd.

Endelig synes kultur - forstået både som finkultur og navnlig som de særlige opleveformer og udtryksarter, der knytter sig til livsformen - at udgøre et betydningsfuldt element i mange bøssers tilværelse. Det kan anskueliggøres ved beskrivelsen af subkulturen som en kreativ reaktion på de livsbetingelser og den undertrykkelse, som er forbundet med bøsserollen, omend dette kreative aspekt i bredere forstand også omfatter de øvrige træk.

Set fra en vis synsvinkel fremtræder bøssetilværelsen som et negativt resultat af undertrykkelsen af bøsser, det vil sige som en udelukkelse fra de traditionelt givne værdier, normer, identiteter, dimensioner og institutioner i samfundet - fra alt det. som former og giver mening til livet - fra ægteskabet, slægtens videreførelse mv. Men man kan også formulere denne udelukkelse positivt som en kulturel fri sættelse, fordi den giver frihed til at finde sin egen opfattelse af verden og mening med livet. Bøsser har i vidt omfang været tvunget til at forme deres eget univers, til at producere kultur. Bøssers kulturproduktion kan derfor ses som et kreativt svar på tabet af de betydninger og værdier, der i det øvrige samfund regnes for faste, uforanderlige og dermed "naturlige". Pette kan forklare bøssekulturens stærke præg af at være netop "kultur" i ordets betydning som modsætning til "natur".

3.2. Lesbiske kvinders subkultur

I modsætning til bøsser har de lesbiske kvinder aldrig kunnet vælge og vrage imellem træffesteder; i dag er der for lesbiske i København kun to barer med dans: den ene har åben om torsdagen, den anden om fredagen. Heraf følger, at lesbiskes subkultur knap så meget har udspillet sig sådanne steder som i de private venskabsnetværk, i forskellige kvindeorganisationer og bevægelser samt i LBL. Det er ikke muligt at tale om en entydig lesbisk subkultur, idet der findes adskillige bestemt af generations- og klasseforskelle. Ligeledes er der forskel på, hvor i landet subkulturen udspiller sig, og hvilken kønspolitisk bevidsthed deltagerne har.

Venskaber på kryds og tværs af disse netværk er almindelige, og mange lesbiske kvinder har derfor kendskab til kvinder, som lever på en ganske anden måde, end de selv gør. For lesbiske kvinder - som for bøsser - spiller venskabsnetværket en stor rolle, og venskaber synes at være mere stabile end parforholdene - ofte bliver en tidligere partner dog en livslang ven. Ikke alle lesbiske bor sammen med deres partner, nogle bor i kollektiv, alene eller sammen med en veninde.

I de forskellige lesbiske subkulturer er der bestemte, men forskellige former for livsstil, selvopfattelse og fremtrædelsesform, og man kan derfor tale om en vis usamtidighed. Der findes fortsat lesbiske, som er rædselsslagne ved tanken om, at deres lesbiske identitet skulle blive afsløret, og som dybest set opfatter homoseksualitet som en sygdom; andre ser deres lesbianisme som en politisk manifestation, og atter andre er bare lesbiske af lyst. Ligeledes ser de forskellige lesbiske forskellige ud. Nogle tilstræber bevidst en vis mandhaftighed, andre søger at se så lidt påfaldende ud som muligt, og især den unge generation jonglerer ubekymret med roller og udklædning.

Hvor subkulturen end udspiller sig, opleves den af deltagerne som et fristed og et åndehul, hvor de gængse normer og adfærdsmønstre er skabt af de lesbiske selv. I udenforstående øjne tager det sig ofte ud som en ghetto, idet man ikke gør sig klart, hvor kulturløst det er at leve i den almindelige og etablerede kultur, hvor lesbiske kvinders eksistens stadigvæk så godt som forties. Subkulturen har haft indflydelse på den nye kvindekultur, idet mange lesbiske har været meget aktive inden for kvindeteater, musik, film, forskning, rådgivning osv. Derudover har mange af de frigørende elementer i den særlige lesbiske kvinderolle også påvirket udformningen af den nyere kvinderolle.

3.3. Subkulturen: syndebuk og avantgarde

Fordi den homoseksuelle subkultur er udviklet som et resultat af homoseksuelles aktive forholden sig til deres livssituation, har homoseksuelle haft indflydelse på væsentlige områder af samfundslivet. Denne indflydelse synes at være blevet stadig mere omfattende. De beskrevne træk af subkulturen har eksisteret relativt stabilt i hele århundredet, men de har især været synlige siden 2. Verdenskrig. Når samspillet mellem den homoseksuelle subkultur og det øvrige samfund alligevel har ændret karakter og intensitet, skyldes det sandsynligvis forhold i samfundsudviklingen som helhed.

De homoseksuelles livsbetingelser har nemlig fået en parallel i bredere målestok, idet den generelle samfundsudvikling siden 2. Verdenskrig kan beskrives som en tilsvarende kulturel frisættelse som de homoseksuelles, og de homoseksuelles livsbetingelser er således i stigende grad blevet almene vilkår. Den moderne tilværelse med dens tab af de gamle sikre og indlysende samlivsformer og værdier - som homoseksuelle har været nødt til at se i øjnene og leve med, og som subkulturen er et kreativt svar på - er blevet realitet for flere og flere. Denne udvikling kommer til udtryk på mange planer, f.eks. i bevægelsen fra det livslange ægteskab hen imod serielt monogami og sprogligt i ord som kønsroller og livsstil.

Homoseksuelle er ofte blevet identificeret med det moderne samfund, især dets skyggesider og har derfor været oplagte mål for projicering af den angst og usikkerhed, der er opstået 1 forbindelse med de indre og sociale konflikter, som samfundsudviklingen har bragt med sig. Derfor har den homoseksuelle subkultur til tider haft rollen som syndebuk for det øvrige samfund, således som det var tilfældet i 1950'ernes hetz mod bøsser og i hetzen mod de lesbiske i den nye kvindebevægelse, og som man kan finde antydninger af i reaktionerne på AIDS-epidemien.

Omvendt kan man hævde, at den homoseksuelle subkultur har en funktion som avantgarde i samfundet. Dels som skaber af den kulturproduktion, der med masseproduktionen og den voldsomt stigende efterspørgsel efter nydelse på alle planer har fået en stadig større betydning i samfundslivet. Dels i gennembruddet for nye og bredere rammer for kønnenes samkvem i samfundet og i udviklingen af nye modeller for livsformer som svar på de behov, der er opstået i det moderne samfund. Denne udvikling er ikke af nyere dato, men den er blevet stadig mere omfattende, og den foregår i stigende grad åbent som følge af, at den homosek-

suelle subkultur manifesterer sig åbent som en del af samfundslivet gennem den enkelte homoseksuelles åbenlyse tilstedeværelse i privatlivet og i arbejdssituationer samt gennem organisationernes indsats, der i voksende omfang retter sig udad i samfundslivet.

I modsætning til homofiles skjulte tilværelse i 1948, lever nutidens bøsser og lesbiske oftest en åben tilværelse og opfattes nu som en særskilt minoritetsgruppe i samfundet, eller måske 2 minoritetsgrupper, 1 for bøsser og 1 for lesbiske. Man er som homoseksuel fortsat underlagt samfundets heteroseksuelle værdinormer, men bøsser og lesbiske kæmper også for retten til deres egen tilværelse som ligeværdige samfundsborgere. Den samfundsmæssige undertrykkelse, som bøsser og lesbiske fortsat er udsat for, er ikke så meget forårsaget af, at heteroseksuelle er i flertal, men af, at de heteroseksuelles normer gennemsyrer samfundet på alle planer. Det, Karin Lützen i "Lyst eller Nød?" kalder "Den Heteroseksuelle Standard".

Mange bøsser og lesbiske lever dog fortsat isoleret og spredt, men nok lidt mindre isoleret nu end tidligere. Den homoseksuelle subkultur kan nu i det mindste tilbyde alternativer. Men der er også store kønsmæssige, sociale, politiske, klassemæssige og kulturelle forskelle, som naturligvis er overtaget fra samfundet som helhed. De homoseksuelle medbringer deres heteroseksuelle erfaringer og opdragelse i subkulturen.

Siden slutningen af 1960'erne har der været en voldsom vækst i homoseksuelles selverkendelse og selvbekræftelse. Bøsser og lesbiske manifesterer sig - hver for sig og sammen, individuelt og i grupper. I den politiske og kulturelle kamp over for det omgivende samfund kræver homoseksuelle en mangfoldighed i seksualiteten, i familiestrukturen, i kønsrollerne. Men kravet om denne mangfoldighed har hidtil overskredet grænserne for den pluralisme, som samfundet har villet anerkende, herunder mange homofile.

Der er mange modsætninger i den homoseksuelle bevægelse. En af dem ligger i forholdet mellem bøsser og lesbiske, som skaber deres identiteter på baggrund af begær efter samme køn, og dette vanskeliggør et ægte samarbejde. Desuden er mange lesbiske påvirket af kvindebevægelsens søgen efter specielle kvindelige værdier, kvindens historie og kvindeidentiter.

En anden modsætning ligger i, at det på den ene side understreges, hvad der adskiller homoseksuelle fra andre. Det gøres f.eks. ved at påpege identiteten

som bøsser og lesbiske, hvorved det muliggøres at skabe et homoseksuelt fællesskab. På den anden side understreges det, at homoseksuelle er som alle andre, f.eks. i bestræbelserne på at skabe lovgivningsmæssig ligestilling.

Endelig ligger der en modsætning i, på den ene side at søge at skabe en særegen homoseksuel identitet, som er forskellig fra en heteroseksuel, og på den anden side at forsøge at frigøre det homoseksuelle begær i samfundet i övrigt, det vil sige at frigøre den homoseksuelle del af den heteroseksuelle identitet.

Det er overhovedet vanskeligt at forstå, hvad homoseksualitet er, skønt der er skabt bedre basis herfor med de sidste 20 års udvikling. Tidligere opfattedes homoseksuelle som en række sære enkeltindivider med uforståelige lyster. Nu udgør homoseksuelle en synlig minoritet i samfundet. Men minoritetsrollen indebærer også noget modsætningsfuldt, idet den på én gang gør homoseksuelle til en anderledes gruppe mennesker, men samtidig er et billede på andre seksuelle muligheder, det vil sige et billede på heteroseksuelles undertrykte homoseksuelle potentiale. Her findes nok en af forklaringerne på mediernes interesse for særegne elementer i den homoseksuelle tilværelse.

Sammenfattende kan det om de seneste 20 års udvikling her i landet siges, at de har været de mest fremgangsrige nogensinde for bøsser og lesbiske. Konkrete udtryk herfor er, at homoseksuelle har fået egen rådgivningsvirksomhed, lokalradioer (Radio Rosa'er), biblioteker, bogcafeer, telefoninformationsservice (Pan Information), idrætsforening, aftenskole, ejendomme, diskoteker og cafeer. Desuden opstår der mange nye grupper af bøsser og lesbiske over hele landet, også hvor det kræver mod at stå åbent frem.

De juridiske og formelle forandringer, som er opnået gennem de seneste 2 årtier, har utvivlsomt medvirket til at skabe en større samfundsmæssig anerkendelse og plads i samfundet for bøsser og lesbiske. End ikke fremkomsten af sygdommen AIDS i begyndelsen af 1980'erne har kunnet svække denne udviklingslinie. AIDS har imidlertid på mange områder betydet en omvæltning for især bøsser, men også for lesbiske. Sygdommen har bl.a. medført en større åbenhed og debat om homoseksuelle, men denne åbenhed har ikke kunnet forhindre, at visse grupper med deres udtalelser har søgt at lægge grund for en fornyet stigmatisering. Sygdommen har betydet, at mange ressourcer - såvel menneskelige som økonomiske - har måttet overføres til AIDS-arbejdet fremfor at anvendes på det almindelige politiske, kulturelle og sociale arbejde i subkulturen. Dette er dobbelt uheldigt, idet netop en styrkelse af den politiske, sociale og kulturelle ind-

sats er en forudsætning for både at begrænse spredningen af AIDS i bøssemiljøet og for at modstå angreb på de hidtil erhvervede rettigheder. Med henblik herpå er der på finansloven afsat midler til Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske til både AIDS-arbejdet og til foreningens almindelige virksomhed.

Dette er et udtryk for det seneste udviklingstræk, nemlig at samfundet bevidst tilsigter at udnytte subkulturens erfaringer og ressourcer. Det kommer til udtryk i et institutionaliseret samarbejde mellem offentlige myndigheder og de homoseksuelle organisationer i forhold til AIDS-bekæmpelsen, hvor der fra det offentliges side ydes økonomisk støtte til initiativer som f.eks. AIDS-linien. Mange af de frivillige i dette arbejde rekrutteres i det homoseksuelle miljø og har derfor i længere tid været konfronteret med og har fået erfaringer med de problemområder, som AIDS-epidemien skaber. Disse problemer må forventes fremover at trænge sig på i samfundet som helhed. Det må derfor forudses, at der i stigende omfang vil være behov for at trække på ressourcer fra det bøsse/lesbiske miljø, hvor der da også i de senere år er opstået grupperinger, som koncentrerer kræfterne om AIDS-problemerne. I øvrigt har man i forhold til disse problemområder formået at anvende erfaringer vundet i den homoseksuelle frigørelseskamp på en særdeles frugtbar måde. I "positivgrupper" (grupper dannet af personer, hos hvem der er fundet antistoffer mod HIV = "AIDS-virus") har man overvundet følelsen af at være alene og ikke kunne tale med andre om sit problem ved at skabe et sammenhold og et fællesskab om erfaringer og oplevelser som antistofpositive. Det er en klar parallel til de bøsse/lesbiske basisgruppers funktion i BBF, LB og senere i LBL. AIDS-linien har sin oprindelse i de såkaldte "hot lines" i USA, som gennem personlig og anonym rådgivning for mange har været det første skridt på vejen til at acceptere sig selv som homoseksuel. Kampen mod opfattelsen af homoseksualitet som en sygdom har givet homoseksuelle en udviklet sans for forsøg på diskrimination og umyndiggørelse, som legitimeres med medicinske argumenter. Disse og andre holdninger, ideer og metoder har afgørende præget AIDS-bekæmpelsen og næppe på en ugunstig måde. Tilsvarende vil det formentlig være særdeles værdifuldt for AIDS-bekæmpelsen, hvis disse erfaringer kan udbredes til befolkningen som helhed, som det til eksempel er sket med etableringen af "positivgrupper" for heteroseksuelle.

4. International organisering

4.1. Udenlandske organisationer

De første egentlige homoseksuelle organisationer, som oprettedes i 1890'erne

med tyngdepunkt i Tyskland, forsvandt i 1930'erne. Efter 2. Verdenskrig oprettedes nye organisationer, hvoraf de vigtigste var "COC" i Holland i 1946, "Forbundet af 1948" (senere LBL) i 1948 og dennes "aflæggere" i Sverige og Norge i begyndelsen af 1950'erne, RFSL (Riksförbundet för sexuellt likaberättigande) og DNF-48 (Det Norske Forbundet av 1948). I USA oprettedes "Mattachine Society" i 1951. "One" i 1952 og det lesbiske "Daughters of Bilities" i 1955.

Disse første organisationer var opbygget efter en traditionel struktur med medlemmer af begge køn, en bestyrelse og jævnlige generalforsamlinger. I Holland og Skandinavien er organisationerne landsdækkende. Det er også i disse lande, at organisationerne har opnået de største resultater i retning af at forbedre vilkårene for bøsser og lesbiske, idet organisationerne her i første omgang har medvirket til at få afskaffet alle særlige strafferetlige sanktioner over for homoseksuel adfærd og sidenhen har arbejdet på at forbedre den civilretlige lovgivning, f.eks. lovgivningen i forbindelse med faste parforhold.

I løbet af 1970'erne opstod en mængde bøsse/lesbiske grupper i storbyerne i Vesteuropa og USA 1 forbindelse med ungdoms- og kvindeoprørene. Disse organisationer har en langt løsere struktur end de førnævnte, er tit enkønnede og i USA ofte enten hvide, sorte eller "hispanic". De beskæftiger sig i vid udstrækning med personlig frigørelse, og den udadvendte virksomhed er tit aktions- og kampagnepræget og ofte knyttet til et enkelt emne eller en enkelt sag. I Nordvesteuropa er der efterhånden sket en sammensmeltning mellem de ældre og de nye organisationers arbejdsområde og arbejdsformer, således at de store nationale organisationer har optaget de små organisationers formål i sig. og de har til en vis grad løsnet den traditionelle organisationsstruktur.

Den homoseksuelle organisering i de enkelte lande bærer naturligvis præg af de forskellige kulturelle, politiske, religiøse og økonomiske forhold. Således er der store nationale organisationer i Holland og Skandinavien. Vesteuropa (specielt Nordvesteuropa) og USA er de områder, hvor organiseringen er stærkest. Specielt er der en betydelig organisering i de store byer, hvilket hænger sammen med, at bøsser og lesbiske flytter ind til storbyernes mulighed for en individuel og anonym tilværelse og mulighed for at møde andre bøsser og lesbiske. Men der er forskel på angelsaksisk puritanisme og de mere frigjorte forhold i Nordvesteuropa, på det katolske Sydeuropa og det protestantiske Nordeuropa samt på rige og fattige lande.

4.2. International Lesbian and Gay Organisation (ILGA)

Denne første større internationale organisation for bøsser og lesbiske efter 2. Verdenskrig grundlagdes i 1978 med det formål at udbrede kendskabet til bøsser og lesbiske og kæmpe for deres rettigheder på internationalt plan. Det er hovedsageligt organisationer og grupper, der er medlemmer, og de kommer fra alle verdensdele - men mest fra Vesteuropa. De enkelte medlemsorganisationer er meget forskellige, jf. forrige afsnit. Organisationens hovedvirksomhed består i udveksling af information og koordination af aktioner.

4.3. International Lesbian Information Service (ILIS)

ILIS blev dannet i 1981 med det formål at fremme lesbisk frigørelse gennem international udveksling af information og koordination af aktioner. ILIS medfører en synliggørelse af lesbiske og giver erfaringer og impulser til lokale medlemsgrupper.

4.4. International Gay and Lesbian Youth Organisation (IGLYO)

IGLYO er en sammenslutning af bøsse/lesbiske ungdoms- og studentergrupper med det formål at bekæmpe diskrimination og fremme unge lesbiske og bøssers frigørelse gennem udveksling af information. Repræsentanter for IGLYO deltager i ungdomsarbejde for internationale organisationer. Organisationen modtager støtte fra Europarådet gennem European Youth Foundation.

4.5. Nordisk Råd for Homoseksuelle (NRH)

NRH startede i 1981 som et samarbejds- og koordineringsorgan mellem de nordiske bøsse/lesbiske organisationer med det formål at skabe tættere kontakt, samarbejde og informationsudveksling samt at tage fælles initiativer, f.eks. i Nordisk Råd og i ILGA.

Bilag 2.

LOVFORSLAG OM REGISTRERET PARTNERSKAB FOR PERSONER AF SAMME KØN

Landsforeningen for bøsser og lesbiske
Forbundet af 1948

Forlaget PAN 1984

Bemærkninger tu lovforslaget

Hensigten med nedenstående lovforslag har været at få reguleret flest mulige af de juridiske og økonomiske problemer, der ud fra livets erfaringer opstår eller kan opstå for personer, der har valgt at leve i parforhold. Vi har bevidst valgt kun at fremsætte forslag til lov om registreret partnerskab for personer af samme køn, idet homoseksuelle par som bekendt ikke kan få deres samlivsforhold reguleret ved at indgå ægteskab.

På en del punkter vil retsvirkningerne af registreret partnerskab ligne de retsvirkninger, der følger af ægteskabsindgåelse, dog uden at vi i øvrigt har tilstræbt at fravriste vores heteroseksuelle medborgere deres monopol på retten til at indgå ægteskab. Trods den standende kritik af visse af ægteskabets retsvirkninger, fx. skatte- og sociallovgivningen samt pensionsreglerne, så er andre af ægteskabets retsvirkninger dog så fornuftige, at de ligeledes ønskes af mange homoseksuelle par. Men uden opnåelse af disse og andre retsvirkninger vil der ikke være nogen som helst begrundelse for eller mening i at få registreret parforhold for mennesker af samme køn.

På andre punkter vil retsvirkningerne af vores forslag til registreret partnerskab være så forskellige fra ægteskabets retsvirkninger, at der ikke burde kunne opstå spekulationer om, hvorvidt vi egentligt tilstræber et »ægteskab af 2. klasse« med vort forslag til lov om registreret partnerskab for personer af samme køn. Det har siden 1976 været Landsforeningen for Bøsser og Lesbiskes officielle holdning, at vi ikke ønsker at arbejde for retten til. at personer af samme køn skal kunne indgå ægteskab - hverken ægteskab af 1. eller 2. klasse.

Lovforslaget er opdeft i 10 kapitler, der regulerer henholdsvis betingelserne for partnerskabs registrering, formueforhold m.v., rådighedsindskrænkninger, partnerskabspagter og andre retshandler mellem partnerne, retsvirkningerne af registreret partnerskab, partnernes testationsret, det registrerede partnerskabs opløsning, det registrerede partnerskabs ophør, skifte efter ophør af registreret partnerskab samt ikrafttrædelsesbestemmelser.

Det skal oplyses, at de fleste af bestemmelserne i lovforslaget efter vor opfattelse retteligt bør indarbejdes i de respektive særlove, såsom myndigheds-, adoptions-, og arvelov, lov om afgift af arv og gave, lejeloven m.v. Begrundelsen for den valgte strukturering af lovforslaget har været et ønske om, at forslaget skulle blive så overskueligt som muligt af hensyn til landsforeningens medlemmer.

ad kapitel 1
Partaerskabsbetingelserne

Kapitlet omhandler de betingelser, der skal være opfyldt, for at 2 personer af samme køn, der har nået myndighedsalderen, kan få registreret et partnerskab.

Der skal indsendes en begæring om registrering af partnerskab, underskrevet af parterne i forening, således at der kan ske en forudgående prøvelse af betingelserne for forholdets formalisering ved en offentlig myndighed. Når betingelserne er fundet at være opfyldt, skal begge parter samtidigt give møde for registreringsmyndigheden. Dette skulle sikre, at begæringen om registrering af partnerskab vitterlig hidrører fra de 2 personer. Dermed mener vi også at have imødekommet den kritik, der blev fremsat dels mod Landsforeningen for Bøsser og Lesbiskes tidligere forslag om partnerskab og dels mod Socialistisk Folkepartis forslag til lov om faste samlivsforhold og deres opløsning, jfr. Ægteskabsudvalgets betænkning nr. 915/1980. p. 46.

Som prøvelses- og registreringsmyndighed indenlands er valgt overøvrigheden, dvs. statsamterne og i København overpræsidiet, da denne myndighed i forvejen sidder inde med ekspertise på det familieretlige område. For så vidt angår registrering af partnerskab i udlandet, vil vi foreslå de myndighedspersoner på danske ambassader og konsulater, der i forvejen har bemyndigelse til at foretage vielser. Vi har medtaget denne bestemmelse om registrering af partnerskab i udlandet, idet det er vor opfattelse, at såvel homoseksuelle som heteroseksuelle par, der opholder sig uden for Danmarks grænser, kan have behov for en bestemmelse af denne art.

I kapitel 1 in fine er opsummeret 3 partnerskabshindringer. § 4, nr. løg 2, er medtaget af hensyn til familiefreden. Og samme paragraf nr. 3, skal hindre bigamitilfælde.

ad kapitel 2
Formueforhold m.v.

Det partnerne bringer ind i et registreret partnerskab eller senere erhverver, forbliver hver partners særeje, jfr. § 5. (Se dog § 16).

I § 8 bestemmes det, at partnerne ingen gensidig forsørgelsespligt har, hverken privat- eller offentligretlig, og at partnerne også under partnerskabets beståen skal betragtes som 2 selvstændige personer. Bestemmelsens formulering indebærer, at der bl.a. ikke eksisterer en legitimationsregel som i retsvirkningslovens § 11. Hæftelsesreglen i samme lovs § 26 er ej heller medtaget af samme årsag i lovforslaget. Dette betyder dog ikke, at en partner ikke kan komme til at hæfte for den anden partners økonomiske dispositioner, såsom indkøb af daglige fornødenheder og deslige. Men i så fald må det ske på grundlag af de formueretlige regler om fuldmagtsforhold. Bestemmelsens ordlyd medfører endvidere, at en partner, der kommer ud for en social begivenhed fx. arbejdsløshed uden at opfylde betingelserne for at oppebære arbejdsløshedsdagpenge, ikke kan nægtes bistandshjælp med henvisning til. at pågældende må lade sig forsørge af sin partner. I så fald skal der ydes bistandshjælp ud fra de kriterier, efter hvilke der ydes personer i »papirløse« forhold hjælp i dag.

ad kapitel 3
Rådighedsindskrænkninger

§§ 9-11 er i de store og hele identiske med Ægteskabsudvalgets skitse til lovregler om formueforholdet mellem ægtefæller, jfr. § 5, hvorfor der ikke skal knyttes yderligere kommentarer hertil.

I § 12 fastslås det, at begge partnere skal betragtes om medunderskrivere på lejekontrakter og andelsbeviser - uanset om kun den ene partner har underskrevet kontrakten/andelsbeviset.

ad kapitel 4
Partnerskabspagter og andre retshandler mellem partnerne

Partnerne kan indgå partnerskabspagter, dels før og efter registrering af partnerskab. Ved partnerskabspagt kan partnerne bl.a. indgå aftale om deling på skifte ved partnerskabets ophør, jfr. §15.

Og i medfør af § 16 kan partnerne med henblik på partnerskabets ophør aftale, at partnernes respektive særejer skal skiftes som fælleseje, eller kan overgå til fælleseje ved længstlevendes hensidden i uskiftet bo. Undtaget fra bestemmelsen er dog gaver og arv, som 3. mand har bestemt skal være pågældendes særeje.

Reglen er nødvendig for at opnå samme mulighed for at hensidde i uskiftet bo eller for at opnå udsættelse med betaling af arveafgift for arv efter førstafdøde partner i lighed med, hvad der gælder for en efterlevende ægtefælle.

Det vil derimod ikke være muligt for partnerne ved partnerskabspagt at aftale, at deres respektive særejer skal overgå til fælleseje under partnerskabets beståen eller opløsning. Man kan naturligvis indvende, at det er et indgreb i partnernes frie aftaleret, men forbudet er nødvendigt, idet vi ikke ønsker, at et registreret partnerskab skal ligne ægteskabet for meget i juridisk henseende, og fordi vi ikke finder fælleseje stemmende med ønsket om at fremhæve, at der er tale om 2 selvstændige personer i et registreret partnerskab. Bestemmelsen har derfor alene et socialt sigte, og skal muliggøre fx. at en efterlevende partner kan blive i partnerens hidtidige hjem.

ad kapitel 5.
Retsvirkninger af registreret partnerskab

I medfør af § 19 kan den ene partner adoptere den anden partners børn. således at begge partnere har forældremyndigheden i forening. Og begge partnere kan adoptere børn i fællesskab, såfremt de i øvrigt opfylder betingelserne herfor. Dette indebærer, at de nugældende betingelser for at adoptere børn må ændres, således at personer, der lever i et registreret partnerskab, opnår ret til at adoptere børn på lige fod med ægtefæller.

En ændring af adoptionsreglerne på dette område er i høj grad påkrævet, da mange homoseksuelle, navnlig lesbiske har børn. og det vil derfor være rimeligt, at samleveren kan få mulighed for at adoptere den anden partners børn. Også mange samlevende, men barnløse, homoseksuelle par ønsker at kunne adoptere børn.

Med § 21 tilstræbes en fuldstændig ligestiling med ægtefæller, således at en fastboende dansk eller udenlandsk statsborger kan blive registreret i partnerskab med en udlænding, der via det

registrerede partnerskab vil opnå den samme hurtige mulighed for at opnå opholds- og arbejdstilladelse som en udenlandsk ægtefælle. Dermed håber vi også, at de ulykkelige udlændingesager med homoseksuelle par kan blive et fortidigt spøgelse. Det tjener i hvert fald hverken homoseksuelle eller den danske stats omdømme, at dansk ret opererer med 1. og 2. klasses borgere, og således må det af indlysende årsager opleves af os - de homoseksuelle.

Registrering af partnerskab betyder endvidere, at den længstlevende partner vil være berettiget til at oppebære pension efter den afdøde partner, når afdøde afgik ved døden under partnerskabets bestående. Dette gælder såvel for tjenestemandspensioner, som for private kollektive pensionsordninger og private af afdøde tegnede pensionsforsikringer, jfr. § 22.

Begrundelsen for at indføre ret for længstlevende partner til oppebærelse af pension efter førstafdøde partner er, at afdøde har betalt til pensionen, hvorfor det også må være rimeligt, at førstafdøde kan forvente, at længstlevende kan få gavn af pensionen. Derimod har vi bevidst undladt at medtage fx. lov om arbejdsskadeforsikring, jfr. § 30, dels fordi bestemmelsen er en regel om erstatning for tab af forsørger, og dels fordi afdøde intet har betalt til denne forsikring.

ad kapitel 6
Partnernes testationsret

§ 23 er alene udtryk for, at partnernes ret til at råde over deres respektive særejer er indskrænket af sociale hensyn, for så vidt angår fast ejendom, der helt eller delvis tjener til partnernes fælles bolig samt indbo i det fælles hjem, idet testationsret over fast ejendom af nævnte art samt indbo kræver den anden partners samtykke.

ad kapitel 7
Det registrerede partnerskabs opløsning

Hvis begge partnerne er enige om at opløse et registreret partnerskab, opløses dette med virkning fra begæringens indgivelse til statsamtet. Er partnerne ikke enige om partnerskabets opløsning, er der en separationstid på 3 måneder, således at partnerskabet opløses med virkning 3 måneder efter begæringens indgivelse.

§§ 26-31 omhandler nogle skiftetekniske regler.

§§ 32-33 vedrører tilkendelse af forældremyndigheden til den ene af partnerne, hvor der er fællesbørn. Det skal bemærkes, at skifteretten er valgt som instans, i stedet for de almindelige domstole eller statsamterne, der normalt tager sig af forældremyndighedssager. Det er også skifteretten, der i nærværende forslag, afgør tvister om. hvem af partnerne, der skal fortsætte et lejemål, der hidtil har tjent til partnernes fælles bolig jvf. § 34. Vi mener, at det kan være praktisk, at så mange spørgsmål som overhovedet muligt afgøres af en og samme instans.

ad kapitel 8
Det registrerede partnerskabs ophør

I henhold til nærværende kapitel sidestilles en længstlevende partner med en længstlevende ægtefælle. Dette indebærer bl.a. at en længstlevende partner arver en 1/3 af førstafdødes formue, såfremt førstafdøde efterlader sig livsarvinge. Hvis afdøde ikke efterlader sig livsarvinge eller ikke har udnyttet sin testationsret. så er længstlevende universalarving.

I tilfælde hvor længstlevende skal svare arveafgift af arv efer førstafdøde partner, beregnes afgiften efter § 2A i lov om afgift af arv og gave.

Landsforeningen for Bøsser og Lesbiske skal samtidig benytte lejligheden til at kritisere den af Ægteskabsudvalget foreslåede lempelse af dispensationsreglen i lov om afgift af arv og gave. jfr. § 3. stk. 6, populært kaldet »husbestyrerinde-reglen«, der må opfattes som Ægteskabsudvalgets forslag til bl.a. at løse samlevende homoseksuelle pars arveafgiftsproblemer ved den ene partners død. Vi finder det ikke særligt tilfredsstillende at skulle leve på en eventuel dispensation. En dispensationsregel. der administrativt kan udvides eller indskrænkes alt efter, hvilke politiske vinde, der blæser over Christiansborg. Man kunne i det mindste have forventet, at Ægteskabsudvalget ville og havde turdet at fremkomme med egentlige regler for homoseksuelle par. når Ægteskabsudvalget i øvrigt var kommet til den konklusion, at man ikke ønskede at fremkomme med forslag til retsregler for papirløse heteroseksuelle par, idet som Ægteskabsudvalget jo anfører i betænkning 8, så er ægteskabet en udmærket institution, og heteroseksuelle par bør opmuntres til at gå ind i den hellige ægtestand, fx. ved at ændre retsregler, der gør det fordelagtigt at leve papirløst. Men det eneste Ægteskabsudvalget kunne hitte på var altså at foreslå en lempelse af »husbestyrerinde-reglen«. I sandhed et sørgeligt resultat, når henses til at Ægteskabsudvalget har »siddet« siden 1969.

ad kapitel 9
Skifte efter ophør af registreret partnerskab

Kapitlet er opdelt i 4 afdelinger.

1. afdeling omhandler de tilfælde, hvor partnerne ved partnerskabspagt har truffet aftale om, at partnernes respektive særejer ved den ene partners død skal overgå til fælleseje ved længstlevendes hensidden i uskiftet bo.

Med hensyn til reglerne om længstlevendes ret til at hensidde i uskiftet bo i nærværende lovforslag, så er der foretaget en enkelt ændring i forhold til de nugældende regler i arvelovens kap. 3, idet vi ikke har medtaget reglen om førstafdødes særbørns ret til at kræve skifte med længstlevende for så vidt angår deres arveandel af førstafdødes formue, da vi ikke ønsker, at længstlevende skal være afhængig af. om disse myndige særbørn vil give samtykke eller ej til. at længstlevende kan hensidde i uskiftet bo efter førstafdøde.

2. afdeling er med enkelte redaktionelle og materielle ændringer identisk med skiftelovens kap. V.

I § 63 er værdien af længstlevendes udtagelsesret for så vidt angår boslod. arvelov og særeje sat til 200.000 kr. - mod de 50.000 kr. som anført i skiftelovens § 62b. stk. 2.

Nærværende afdeling regulerer de tilfælde, hvor partnerne ved partnerskabspagt har aftalt, at partnernes re-

spektive særejer ved den ene partners død på dødsboskiftet skal skiftes som fælleseje, jfr. § 16.

3. afdeling omhandler ligeledes tilfælde, hvor der er truffet aftale ved partnerskabspagt i henhold til § 16.

I nærværende afdeling kan længstlevende dog ikke hensidde i uskiftet bo, da der ingen fælles- eller særbørn er, men i stedet for kan længstlevende begære udsættelse af betaling af arveafgift af arv efter førstafdøde partner.

Bestemmelserne i 3. afdeling er identiske med lov om afgift af arv og gave, jfr. §§ 14A og 14B.

4. afdeling vedrører de tilfælde, hvor partnerne ikke ved partnerskabspagt har truffet aftale som anført i § 16.

ad kapitel 10
Ikrafttrædelsesbestemmelser

Lovforslaget tilsigter enten samtidig med ikrafttræden i Danmark eller på et senere tidspunkt at skulle sættes i kraft ved kgl. anordning i Grønland og på Færøerne.

Lovforslag om registreret partnerskab or personer af samme køn

Kapitel 1
Partnerskabsbetingelser

§ 1. To personer af samme køn, der er fyldt 18 år, kan, når begge er enige herom, fordre partnerskabet registreret af statsamtet, forudsat at betingelserne herfor i øvrigt er opfyldt, jvf. §§ 2-4.

Stk. 2. Begæring om registrering af partnerskabet skal fremsættes skriftligt af begge partnere i forening, og begge skal samtidigt give møde for registreringsmyndigheden.

§ 2. Statsamtet skal påse, at betingelserne for at få registreret et partnerskab er opfyldt, før registrering kan ske. Justitsministeriet fremsætter regler herom.

§ 3. Udenrigsministeriet kan fastsætte regler om adgang for diplomatiske og konsulære tjenestemænd til at foretage registering i udlandet.

Stk. 2 §§ 1, 2 og 4 finder anvendelse på registeringen i henhold til stk. 1.

Stk. 3. Prøvelse af betingelserne kan foretages af en diplomatisk eller konsulær tjenestemand, som af udenrigsministeren er bemyndiget hertil.

§ 4. Registrering kan ikke imødekommes, såfremt:

1) der består slægtskab i ret op- eller nedstigende linje mellem partnerne, eller de er søskende.

2) parterne er adoptant eller adoptivbarn, sålænge adoptionsforholdet består,

3) eller den ene eller begge parter er gift eller registreret i et partnerskab.

Kapitel 2
Formueforhold m.v.

§ 5. Alt, hvad hver af partnerne ejer ved partnerskabets registrering eller senere erhverver, forbliver hver partners særeje.

§ 6. Hver af partnerne har i levende live rådighed over deres respektive særejer dog med de indskrænkninger, der følger af § 9.

§ 7. Det registrerede partnerskab medfører ikke adgang til at stifte forpligtelser med virkning for den anden partner.

§ 8. Partnerne har ingen gensidig forsørgelsespligt, hverken privat- eller offentligretlig, og partnerne skal også under partnerskabets beståen betragtes som to selvstændige personer.

Kapitel 3
Rådighedsindskrænkninger

§ 9. En partner må ikke uden den anden partners samtykke:

1) afhænde, bortforpagte eller udleje fast ejendom, i det omfang den er bestemt til partnernes fælles bolig,

2) afhænde aktie, andel eller obligation, som retten til partnernes fælles boliger knyttet til,

3) afhænde bohave, der er bestemt til det fælles hjem,

4) opsige eller fremleje lejlighed, i det omfang den er bestemt til partnernes fælles bolig.

Stk. 2. Stk. 1 gælder selv om partnerne har ophævet samlivet. Stk. 1., nr. 4 gælder også efter partnerskabets opløsning, indtil der er truffet afgørelse om, hvem lejligheden skal tilfalde.

Stk. 3. Skal en aftale som nævnt i stk. 1, nr. 1 tinglyses, skal dokumentet indeholde en erklæring om, hvorvidt overdrageren er registreret i et partnerskab, om ejendommen er bestemt til partnernes fælles bolig, og om aftalen omfatter boligen. Er dette tilfældet, skal den anden partners samtykke foreligge skriftligt på dokumentet.

Stk. 4. Justitsministeren fastsætter regler om kontrol ved tinglysnng med overholdelse af samtykkekravet efter stk. 1, nr. 1.

§ 10. Nægter den anden partner at give samtykke efter § 9, stk. 1, nr. 1. Jean aftalen efter anmodning fra partneren eller medkontrahenten tillades af statsamtet, såfremt der ikke er rimelig grund til nægtelse.

§ 11. Har en partner i strid med § 9 indgået en aftale uden samtykke fra den anden partner, kan denne få aftalen omstødt ved dom, medmindre medkontrahenten kan godtgøre, at pågældende ikke indså eller burde indse, at partneren var uberettiget til at indgå aftalen.

Stk. 2. Sag må anlægges inden 6 måneder efter, at den anden partner har fået kundskab om aftalen, og inden 1 år efter aftalens tinglysning eller faktiske opfyldelse.

§ 12. I alle forhold vedrørende lejligheder, der tjener til fælles bolig for registrerede partnere, forholdes, som om begge partnere er medunderskrivere på lejekontrakten. Det gælder ved såvel andelsboliger som ved almennyttigt og privat udlejningsbyggeri.

Kapitel 4
Partnerskabspagter eller andre retshandler mellem partnerne

§ 13. Partnerne kan med de begrænsninger, der følger af nærværende lov, indgå aftaler med hinanden og pådrage sig forpligtelser overfor hinanden.

§ 14. Gaver mellem partnerne skal for at være gyldige gives ved partnerskabspagt. Dette gælder dog ikke sædvanlige gaver, der ikke står i misforhold til giverens vilkår, eller gaver, som består i livsforsikring, livrente, overlevelsesrente eller lignende forsørgelse, som sikres den anden partner.

Stk.'2. Stk. 1 gælder også gaver, som først skal tilfalde modtageren ved registrering af partnerskab med giveren.

Stk. 3. Det kan ikke ved partnerskabspagt eller på anden måde gyldigt aftales, at det, som den ene partner fremtidigt erhverver, uden vederlag skal tilfalde den anden. Partnerskabspagt kan dog indgås med hensyn til sædvanligt bohave, der anskaffes til det fælles hjem.

§ 15. Partnerne kan ved partnerskabspagt indgå aftaler angående deling på skifte ved partnerskabets ophør.

§ 16. Partnerne kan ved partnerskabspagt indgå aftale om, at partnernes særeje ved den ene partners død på dødsboskifte skal skiftes som fælleseje, eller overgå til fælleseje ved længstlevendes hensidden i uskiftet bo.

Stk. 2. Undtaget herfra er dog gaver og arv, der af gavegiver eller arvelader er gjort til pågældendes særeje.

§ 17. Partnerskabspagt skal oprettes skriftligt og underskrives af begge partnere. Også en umyndiggjort skal underskrive. Værgens eller lavværgens samtykke meddeles ved underskrift på partnerskabspagten.

Stk. 2. Partnerskabspagter. hvor ejendele vederlagsfrit overdrages fra den ene partner til den anden, skal for at blive gyldige godkendes af justitsministeriet eller statsamtet ifølge justitsministerens bemyndigelse.

Stk. 3. Partnerskabspagter skal tinglyses for at få gyldighed.

§ 18. Ændring eller ophævelse af partnerskabspagt skal ske ved partnerskabspagt.

Kapitel 5
Retsvirkninger af registreret partnerskab

§ 19. Den ene partner kan adoptere den anden partners børn. Begge partnere kan i forening adoptere børn. såfremt de opfylder betingelserne herfor. Bevilling udfærdiges af statsamtet.

Stk. 2. Dør den partner, der har forældremyndigheden, kan statsamtet tillade den anden partner at adoptere afdødes børn, såfremt det er foreneligt med børnenes tarv, herunder navnligt om den efterlevende partners hidtidige forbindelse med børnene taler herfor.

§ 20. Hvis den partner, der har forældremyndigheden over hjemmeboende børn, forbigående bliver ude af stand til at varetage dette hverv, kan den anden partner af skifteretten beskikkes som midlertidig værge for børnene, indtil den partner, der har forældremyndigheden, igen kan varetage sit hverv.

§ 21. Til en udlænding, der samlever på fælles bopæl i et registreret partnerskab med en fastboende dansk eller

udenlandsk statsborger, udstedes der opholdstilladelse.

Stk. 2. Arbejdstilladelse udstedes til en udlænding, der samlever i et registreret partnerskab på fælles bopæl med en dansk eller udenlandsk statsborger, jvf. dog stk. 3.

Stk. 3. Såfremt udlændingen samlever i et registreret partnerskab med en ikke-nordisk statsborger, der ikke har boet i landet i 5 år, fastsætter justitsministeren regler for udstedelse af arbejdstilladelse.

Stk. 4. De i stk. 1 nævnte udlændinge vil få meddelt dansk indfødsret på tilsvarende vilkår som ægtefæller, hvor manden er dansk statsborger.

Stk. 5. Såfremt partnerne har fast bopæl i Danmark, vil en udenlandsk statsborgers ægtebørn, som adopteres af den danske statsborger i det registrerede partnerskab jvf. nærværende lovs § 19, få meddelt dansk indfødsret.

§ 22. En partner er berettiget til at oppebære pension efter en afdød partner, forudsat at partnerskabet bestod, indtil den anden partner døde. Dette gælder såvel tjenestemandspension, private kollektive pensionsordninger som private af afdøde tegnede pensionsforsikringer.

Kapitel 6
Partnernes testationsret

§ 23. Er der oprettet partnerskabspagt jvf. § 16, kan en partner ved testamente kun med den anden partners samtykke råde over fast ejendom, der helt eller delvis tjener til partnernes fælles bolig samt indbo i det fælles hjem.

Kapitel 7
Det registrerede partnerskabs opløsning

§ 24. Den ene eller begge partnerne kan forlange partnerskabet opløst.

Stk. 2. Skriftlig begæring om partnerskabets opløsning tilstilles statsamtet af enten den ene eller begge partnere i forening.

§ 25. Såfremt de registrerede partnere er enige herom, opløses det registrerede partnerskab med virkning fra begæringens indgivelse.

Stk. 2. Såfremt kun den ene partner ønsker at opløse det registrerede partnerskab opløses dette med virkning fra 3 måneder efter begæringens indgivelse.

§ 26. Ved partnerskabets opløsning udtager hver af partnerne på skiftet efter registrering af deres særeje dette, medmindre partnerne med henblik på partnerskabets opløsning skriftligt har aftalt en anden deling. Aftalen skal overfor skifteretten vedkendes af partnerne.

§ 27. Fremsætter den ene partner delvis indsigelse imod aftalens indhold eller anfægter denne aftalen i kraft af almindelige formueretlige regler, kan skifteretten tage partnerens påstand under behandling, medmindre påstanden er af indviklet beskaffenhed. I så fald henvises den partner, der har nedlagt påstanden, til at indbringe sagen for de almindelige domstole.

Stk. 2. Sag skal anlægges inden 3 måneder efter skifterettens afvisning af at behandle påstanden.

Stk. 3. Skifteretten kan for den samme periode efter begæring fra den ene partner helt eller delvis fratage den anden partner rådigheden over de omtvistede genstande. Skifterettens ken-

delse herom kan kæres af den anden partner til landsretten.

Stk. 4. Er der ikke anlagt sag inden 3 måneder, genoptager skifteretten skiftet på grundlag af den indgåede aftale.

§ 28. Efter partnernes vedkendelse af en skriftlig aftale jvf. § 26 opgøres hver partners særeje efter vurdering.

Stk. 2. Skifteretten skal derefter påse, at partnernes aftale ikke forrykker værdien af hver partners særeje, forinden udlæg i henhold til aftalen kan tillades.

Stk. 3. Forrykkes værdien af hver partners særeje på grundlag af aftalen, er denne kun gyldig, såfremt den begunstigede partner på skifte kontant erlægger den anden partner et beløb, således at værdien af hver partners særeje er overensstemmende med opgørelsen i stk. 1.

§ 29. Har en partner anvendt midler af sit særeje til fordel for den anden partners særeje, kan skifteretten efter påstand bestemme, at den anden partner skal godtgøre partneren et beløb, svarende til forbedringen af den begunstigede partners særeje.

§ 30. Findes der gæld, for hvilken begge partnere hæfter, har hver af partnerne ret til at forlange, at den anden betaler den del af gælden, som endeligt skal bæres af denne, eller at der stilles sikkerhed for, at denne del af gælden betales.

§ 31. Fremsætter den ene partner påstand om, at ejendele er i sameje, og finder skifteretten dette godtgjort, skiftes disse ejendele jvf. § 82 i lov om skifte af dødsbo og fællesbo m.v.

§ 32. Såfremt partnerne har forældremyndigheden over børnene i fællesskab, træffer skifteretten afgørelse om, hvem der skal have tillagt forældremyndigheden.

Stk. 2. Er partnerne enige om, hvem der skal have tillagt forældremyndigheden, træffes afgørelsen i overensstemmelse hermed, medmindre dette strider mod børnenes tarv.

Stk. 3. Er børnene over 12 år, træffes afgørelsen i overensstemmelse med deres ønsker, såfremt det er foreneligt med forældremyndighedsindehaverens forhold og ikke strider mod børnenes tarv. I modsat fald forhöides som i stk. 1 eller stk. 2.

§ 33. Afgørelse om forældremyndighed kan ændres ved dom, såfremt det på grund af væsentligt forandrede forhold findes påkrævet af hensyn til børnenes tarv.

§ 34. Om nødvendigt afgør skifteretten hvem af partnerne, der skal have ret til at fortsætte lejemålet af lejlighed, som har tjent til partnernes fælles bolig.

Stk. 2. Den partner, hvis erhvervsvirksomhed er knyttet til et forretningslokale, har fortrinsret til dette og den hertil hørende beboelse.

Stk. 3. Såfremt en lejlighed i en ejendom, der hører til den enes særeje, og som indeholder flere beboelseslejligheder, hidtil har tjent til partnernes fælles bolig, kan skifteretten pålægge særejeren at udleje lejligheden til partneren og fastsætte vilkår for lejemålet.

Kapitel 8
Det registrerede partnerskabs ophør

§ 35. Partnerskabet ophører ved den ene partners død.

§ 36. Den afdøde partners livsarvinger og længstlevende er arveladers nærmeste arvinger.

§ 37. Halvdelen af den arvelod, som tilkommer arveladers livsarvinger og

længstlevende er tvangsarv.

§ 38. Længstlevende arver en trediedel af førstafdødes ejendele, når denne efterlader sig livsarvinger, jvf. dog § 49, stk. 2.

§ 39. Efterlader førstafdøde sig ikke livsarvinger, arver alene længstlevende.

Stk. 2. Dør længstlevende uden enten at have indgået ægteskab eller ladet sig registrere i et nyt partnerskab og uden at efterlade sig livsarvinger, deles boet efter pågældende med halvdelen til hver partners arvinger. Er der ved længstlevendes død kun arvinger efter en af partnerne, arver disse det hele.

Stk. 3. Bestemmelsen i stk. 2 er ikke til hinder for, at længstlevende ved testamente kan råde over hele boet.

§ 40. Længstlevende svarer arveafgift i henhold til lov om afgift af arv og gave § 2, A.

Kapitel 9
Skifte efter ophør af registreret partnerskab

1. afdeling

§ **41.** Afgørelse om hensidden i uskiftet bo jvf. § 16 er alene længstlevende, jvf. dog §§ 42 og 43.

Stk. 2. Udleveres boet til hensidden i uskiftet bo med førstafdødes mindreårige særbørn, overtager længstlevende forsørgelsespligten over dem.

§ 42. Er den længstlevende partner under konkurs, eller godtgøres det, at pågældende ikke har tilstrækkelige midler til at dække sine forpligtelser, kan pågældende ikke få boet udleveret til hensidden i uskiftet bo.

§ 43. Er længstlevende umyndiggjort, kan pågældende kun få boet udleveret til hensidden i uskiftet bo, såfremt skifteretten finder dette foreneligt med pågældendes tarv.

§ 44. Inden 6 måneder efter dødsfaldet skal længstlevende indlevere en opgørelse over fællesboets aktiver og passiver samt sit særeje til skifteretten. Nærmere regler om opgørelsens indhold fastsættes af justitsministeren.

Stk. 2. Indgives opgørelsen ikke inden udløbet af den i stk. 1 angivne frist, der dog om fornødent kan forlænges af skifteretten, kan den pålægge længstlevende daglige eller ugentlige bøder, der løber, indtil opgørelsen indgives.

Stk. 3. Arvingerne har ret til at gøre sig bekendt med opgørelsen.

§ 45. I det uskiftede bo indgår alt, hvad længstlevende erhverver, for så vidt det ikke er gjort til særeje.

Stk. 2. På rettigheder, som er uoverdragelige eller i øvrigt af personlig art, finder reglerne om uskiftet bo kun anvendelse i den udstrækning, hvori det er foreneligt med de for disse rettigheder særligt gældende regler.

Stk. 3. Arv eller gave, som tilfalder længstlevende, indgår dog ikke i det uskiftede bo. såfremt pågældende begærer skifte inden 3 måneder efter at have modtaget arven eller gaven.

Stk. 4. Heller ikke erstatning, der tilfalder længstlevende som begunstiget i anledning af førstafdødes død, indgår i boet, hvis længstlevende begærer skifte inden 3 måneder efter, at erstatningskravet og dets størrelse er anerkendt eller endeligt fastslået ved dom.

§ 46. Længstlevende udøver i levende live en ejers rådighed over boet.

Stk. 2. Ved testamente kan længstlevende kun råde over så stor en del af det uskiftede bo, som falder i arv efter pågældende.

Stk. 3. Inden for denne grænse kan

længstlevende også råde over boets enkelte genstande, for så vidt det ikke strider mod førstafdødes bestemmelser i henhold til testamente.

§ 47. Længstlevende bliver personlig ansvarlig for førstafdødes forpligtelser. Pågældende er berettiget til ved proklama at indkalde førstafdødes kreditorer efter reglerne i lov om skifte af dødsbo og fællesbo m.v.

§ 48. Længstlevende er berettiget til at skifte når som helst.

Stk. 2. Længstlevende er forpligtet til at skifte ved indgåelse af ægteskab eller ved registrering i et nyt partnerskab.

§ 49. Hvor længstlevende har hensiddet i uskiftet bo, arver livsarvingerne efter førstafdøde kun denne, såfremt de overlever længstlevende, eller de lever på det tidspunkt, da skifte begæres.

Stk. 2. Ved skifte efter længstlevendes død beregnes der ikke arv efter førstafdøde til længstlevende.

Stk. 3. Mellem førstafdødes arvinger fordeles arven efter arveforholdet ved længstlevendes død eller på det tidspunkt, da skifte begæres. Er der ved længstlevendes død ingen arvinger efter pågældende, tilfalder hele boet førstafdødes livsarvinger.

§ 50. Såfremt en arving godtgør, at længstlevende ved misbrug af sin rådighed over boet væsentlig har formindsket det eller har fremkaldt nærliggende fare for sådan formindskelse, eller at længstlevende har forsømt sin forsørgelsespligt over for pågældende arving, har længstlevende pligt til at skifte med vedkommende.

Stk. 2. Som misbrug af rådighed over boet betragtes navnlig urimeligt forbrug, tegning af en uforholdsmæssig høj livrente samt ydelse af gaver eller andre begunstigelser, der står i misforhold til det uskiftede bos formue.

§ 51. Har længstlevende væsentligt formindsket boet ved misbrug af sin rådighed over det, kan arvingerne ved skiftet kræve vederlag for det af det skiftede bo eller om nødvendigt for halvdelen af det manglende beløb af længstlevendes særeje.

§ 52. Hvis længstlevende af boet har givet en gave, der står i misforhold til dets formue, kan en arving kræve gaven omstødt, såfremt gavemodtageren vidste eller burde vide, at giveren hensad i uskiftet bo, og at gaven stod i misforhold til boets formue.

Stk. 2. Sag herom kan kun anlægges, såfremt boet skiftes, eller den arving, som vil anlægge sagen, har indgivet begæring om skifte. Sagen skal anlægges inden et år efter, at arvingen er blevet vidende om gaven og inden 5 år efter gavens fuldbyrdelse.

§ 53. Ved skifte formodes alt. hvad længstlevende ejer, at høre til det uskiftede bo.

2. afdeling

§ **54.** Er der oprettet partnerskabspagt jvf. § 16, og vælger længstlevende at skifte, eller kan længstlevende ikke hensidde i uskiftet bo, skiftes der efter bestemmelserne i denne afdeling.

§ 55. Såfremt skifteretten skønner, at der under hensyn til længstlevendes særlige rettigheder ikke bliver noget at arve for førstafdødes arvinger, og længstlevende erklærer at ville overtage ansvaret for førstafdødes gæld, kan såvel fællesboet som førstafdødes særeje udlægges til længstlevende uden skiftebehandling.

Stk. 2. I øvrigt skiftes førstafdødes bodel og særeje efter de almindelige regler i lov om skifte af dødsbo og fællesbo m.v. med de afvigelser, der

følger af reglerne i nærværende lovs § 60 og §§62-67.

Stk. 3. Længstlevendes bodel skiftes efter nedenstående regler.

Stk. 4. Længstlevendes særeje kan inddrages under skiftet i den udstrækning, det er nødvendigt til fyldestgørelse af krav i henhold til denne lovs § 51.

Stk. 5. Har længstlevende hensiddet i uskiftet bo. behandles hele boet efter nedenstående regler.

§ 56. Under skiftet beholder længstlevende rådigheden over sin bodel.

Stk. 2. Skifteretten kan dog helt eller delvis fratage længstlevende rådigheden ove sin bodel under skiftet, hvis ganske særlige grunde taler herfor. Rådighedsfratagelsen tinglyses efter de i lov om tinglysning § 48, stk. 1 indeholdte regler.

§ 57. De arvinger, som længstlevende giver oplysning om. underrettes om skiftet af skifteretten i overensstemmelse med reglerne i lov om skifte af dødsbo og fællesbo m.v. § 14 og § 23.

Stk. 2. Skifteretten beskikker værger for fraværende arvinger og legatarer, hvis opholdssted ikke kendes, eller som ikke har mulighed for på anden måde at lade sig repræsentere på skiftet.

§ 58. Længstlevendes egen opgørelse over aktiver og passiver bør lægges til grund for skiftet. Opgørelsen skal godkendes af de tilstedeværende arvinger eller disses værger samt af skifteretten på de umyndiges eller fraværendes vegne.

Stk. 2. Hvis opgørelsen ikke godkendes af alle, vurderes aktiverne af uvildige personer under anvendelse af reglerne i lov om skifte af dødsbo og fællesbo m.v. § 48. Med hensyn til de anmeldte fordringers rigtighed foretages undersøgelse efter skifterettens skøn.

§ 59. Førstafdødes arvinger bliver ikke ansvarlige for længstlevendes gæld ved at modtage arv eller vederlag herfor efter førstafdøde.

Stk. 2. Om det til arvingerne således udlagte eller udbetalte kan forlanges tilbagegivet af kreditorerne afgøres efter konkurslovens forskrifter om retshandlers omstødelse på grund af konkurs.

§ 60. Har længstlevende anvendt midler af sit særeje til fordel for sin bodel, kan pågældende forlods udtage vederlag herfor af sin bodel.

Stk. 2. Under samme betingelser kan førstafdødes arvinger forlods udtage vederlag af resten af førstafdødes bodel.

§ 61. Længstlevendes kreditorers ret til at forfølge pågældende indskrænkes ikke ved længstlevendes skifte med førstafdødes arvinger.

§ 62. Længstlevende har ret til forlods at udtage genstande, som udelukkende tjener til pågældendes personlige brug, for så vidt deres værdi ikke står i misforhold til partnernes formueforhold.

Stk. 2. Længstlevende har endvidere ret til forlods at udtage genstande, som er erhvervet til børnenes brug.

§ 63. Er boet af ringe værdi, kan længstlevende udtage bohave, arbejdsredskaber og andet løsøre i det omfang, hvori det skønnes nødvendigt, for at pågældende kan opretholde hjemmet eller sit erhverv, selv om der derved tilfaider pågældende mere end pågældendes boslod og arvelod.

Stk. 2. Længstlevende har altid ret til af boet at udtage så meget, at værdien heraf sammenlagt med pågældendes boslod, arvelod og særeje udgør indtil 200.000 kr.

§ 64. Længstlevende har ret til af fællesboet at gøre udlæg efter vurdering for sin boslod og arvelod også i fast ejendom. Ønsker længstlevende og arvinger udlæg i samme ting, har længstlevende fortrinsret.

Stk. 2. Ønsker længstlevende udlagt ejendele, hvis værdi tilsammen overstiger pågældendes boslod og arvelod, har pågældende ret dertil mod at udbetale det overskydende beløb kontant til de øvrige arvinger.

§ 65. Længstlevende kan gøre udlæg efter vurdering i førstafdødes særeje, for så vidt angår pågældendes arv af særejet. Udlæg kan også gøres i fast ejendom. Længstlevende har fortrinsret fremfor andre arvinger, der ønsker udlæg i samme ting.

§ 66. Bestemmelserne i §§ 64 og 65 finder ikke anvendelse på ting, som førstafdøde har rådet over ved testamente i henhold til § 23 med længstlevendes samtykke.

§ 67. Mod en efter forholdende passende sikkerhed kan skifteretten give længstlevende henstand med udbetaling af arv til førstafdødes umyndige livsarvinger, indtil de bliver myndige. Henstand er betinget af, at arven ikke kan udredes uden afhændelse af fast ejendom eller løsøre, som er nødvendige, for at længstlevende kan opretholde hjemmet eller sit erhverv, eller uden at længstlevende berøves andre midler, som er nødvendige herfor. Nærmere regler herom fastsættes af justitsministeren.

3. afdeling

§ **68.** Er det ved partnerskabspagt jvf. § 16 beste: t, at partnernes særeje ved den ene partners død på dødsboskifte skal overgå til fælleseje, og efterlader førstafdøde sig ingen livsarvinger, gælder bestemmelserne i denne afdeling.

§ 69. Længstlevende kan begære arveafgiftspligtens indtræden udsat for såvel sin arv af fællesboets midler som for andre arveafgiftspligtige erhvervelser, der, hvis længstlevende havde kunnet hensidde i uskiftet bo, ville være indgået i dette.

Stk. 2. Er arveafgiftspligten udsat, indtræder den, når længstlevende fremsætter anmodning derom eller indgår ægteskab eller registreres i et nyt partnerskab. Er arveafgiftspligten herefter ikke indtrådt ved længstlevendes død, bortfalder den.

Stk. 3. Reglerne i stk. 1 gælder ikke. når længstlevende ikke vedgår arv og gæld i boet, eller det godtgøres, at pågældende ikke har tilstrækkelige midler til at dække sine forpligtelser.

Stk. 4. Skiftes boet offentligt, skal begæring efter stk. 1 fremsættes senest, når boet optages til slutning. Ved privat skifte skal begæringen fremsættes ved indgivelse af boopgørelsen, dog senest ved udløbet af fristen for indgivelse af boopgørelsen.

§ 70. Indtræder arveafgiftspligten efter § 69, stk. 1 i længstlevendes levende live, skal pågældende svare arveafgift af så stor en del af sin nuværende formue, som arvelodden udgjorde af den sammenlagte bos- og arvelod. Der bortses fra den del af formuen, der var eller ville være blevet længstlevendes særeje samt fra længstlevendes rettigheder af den i § 45, stk. 2 nævnte art.

Stk. 2. Fremsætter længstlevende anmodning om arveafgiftens indtræden inden 3 måneder efter modtagelse af arv eller gave, indgår disse ikke i den formue, hvoraf der skal svares arveafgift.

Stk. 3. Tilsvarende gælder for erstatning, der tilfalder længstlevende i anledning af førstafdødes død, når anmodning om arveafgiftens indtræden fremsættes inden 3 måneder efter, at erstatningskravet og dets størrelse er anerkendt eller endeligt fastslået ved

dom.

4. afdeling

§ **71.** Såfremt partnerne ikke ved partnerskabspagt jvf. § 16 har bestemt, at deres bodele ved den ene partners død på dødsboskifte skal skiftes som fælleseje, skiftes der efter bestemmelserne i denne afdeling.

§ 72. Længstlevende har fortrinsret til at gøre udlæg i førstafdødes særeje inden for sin arvelod.

Stk. 2. Har enkelte genstande særlig affektionsværdi for en anden arving, kan skifteretten dog bestemme, at længstlevende fortrinsret skal vige til fordel for arvingens ret til enkelte genstande.

§ 73. Efterlader førstafdøde fast ejendom, der hidtil har tjent til partnernes fælles bolig, kan længstlevende udtage denne, selv om værdien overstiger pågældendes arvelod. I så fald må længstlevende udbetale det overskydende beløb kontant til de øvrige arvinger, eller med deres samtykke stille sikkerhed for beløbet.

§ 74. Hvor intet andet er bestemt i nærværende lov skiftes i henhold til lov om skifte af dødsbo og fællesbo m.v.

Kapitel 10

Ikrafttrædelsesbestemmelser

§ 75. Denne lov træder i kraft d.

§ 76. Loven gælder ikke for Grønland og Færøerne, men kan ved kgl. anordning sættes i kraft for disse landsdele med de afvigelser, som de særlige færøske og grønlandske forhold tilsiger.

Lov om ændring af lov om afgift af arv og gave

(Lempelse af arveafgiften for samlevende søskende og samlevende personer af samme køn)

VI MARGRETHE DEN ANDEN, af Guds Nåde Danmarks Dronning, gør vitterligt:

Folketinget har vedtaget og Vi ved Vort samtykke stadfæstet følgende lov:

§ 1

I lov om afgift af arv og gave, jfr. lovbekendtgørelse nr. 310 af 23. juni 1983, foretages følgende ændringer:

1. I *§ 2, stk. 1. litra A,* indsættes efter litra a som nyt litra:

»b) samlever af samme køn, der ikke er slægtsarving, når denne havde fælles bopæl med arveladeren ved dødsfaldet, eller når den fælles bopæl er ophørt alene på grund af institutionsanbringelse, forudsat at både arvelader og arving ved dødsfaldet var ugifte (herunder fraseparerede, fraskilte, enker eller enkemænd),«.

Litra b-f bliver herefter litra c-g.

2. I *§ 2, stk. 1, litra A, 1. pkt.*, affattes *litra e,* der bliver litra f, således:

»0 søskende, der har haft fælles bopæl med arveladeren i de sidste 2 år før dødsfaldet, eller hvor en mindst 2-årig fælles bopæl er ophørt alene på grund af institutionsanbringelse, men med bevarelse af økonomisk fællesskab af ikke uvæsentligt omfang mellem arvelader og arving, forudsat at både arveladeren og arvingen ved dødsfaldet var ugifte (herunder fraseparerede, fraskilte, enker og enkemænd),«.

3. I *§ 2. stk. 1, litra A,* ændres i *3. pkt.* »ægtefælle« til: »arvinger efter litra a eller b«.

4. I *§ 2, stk. 1, litra A,* ændres i *4. pkt.* »ægtefællens« til: »arvingens«.

§2

Loven har virkning for afgiftspligt, der indtræder efter lovens ikrafttræden.

Givet på Christiansborg slot, den 4. juni 1986

Under Vor Kongelige **Hånd** og Segl

MARGRETHE R.

/ **ISI FOIGHEL**

Min.f.sk.og.afg. Skd. 550-1004-139

j. H. SCHULTZ A/S 29-5 L/PRIV 41249

Lov nr. 357 af 3. juni 1987

Lov om ændring af borgerlig straffelov og lov om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v.

(Forbud mod diskrimination på grund af seksuel orientering)

VI MARGRETHE DEN ANDEN, af Guds Nåde Danmarks Dronning, gør vitterligt:

Folketinget har vedtaget og Vi ved Vort samtykke stadfæstet følgende lov:

§ 1

I borgerlig straffelov, jf. lovbekendtgørelse nr. 607 af 6. september 1986, foretages følgende ændring:

I *§ 266 b* ændres ordene »eller tro« til: », tro eller seksuelle orientering«.

§2

I lov nr. 289 af 9. juni 1971 om forbud mod forskelsbehandling på grund af race m.v. foretages følgende ændring:

I *§ 1, stk. 1,* ændres ordene »eller tro« til: », tro eller seksuelle orientering«.

§ 3

Loven træder i kraft den 1. juli 1987.

§4

Stk. 1. Loven gælder ikke for Færøerne, men kan ved kongelig anordning helt eller delvis sættes i kraft for denne landsdel med de afvigelser, som de særlige færøske forhold tilsiger.

Stk. 2. Bestemmelserne i §§ 1 og 2 gælder ikke for Grønland. § 2 kan ved kongelig anordning sættes i kraft for denne landsdel med de afvigelser, som de særlige grønlandske forhold tilsiger.

Givet på Christiansborg slot, den 3. juni 1987

Under Vor Kongelige Hånd og Segl

MARGRETHE R.

/ ERIK NINN-HANSEN

Justitsmin. j.nr. L.A. 1987-20002-247

j. H. SCHULTZ A/S 6-5 L/PRIV 44973

Eksempler på kulturelle produktioner vedrørende bøsser og lesbiske inden for dansk dramatik, film, kortfilm, video og litteratur.

Danske film fra Statens Filmcentral:

Følelserne er de samme. Film nr. 13-010. 42 min. farve. Danmark 1972. Kortfilmrådet, instruktør: Christian Hartkopp.

Filmens skaber udtaler: En form om følelsesmæssige relationer og om det alment menneskelige. Ønsket om kontakt kan opstå mellem mennesker af forskelligt køn eller af samme køn. Filmen prøver at beskrive visse aspekter af sådanne realtioner, som de opleves både indefra og udefra. Gennem parallelsituationer søger den at vise, at lighederne mellem en række situationer er mere udtalte end forskellene. Homoseksualiet er en måde at leve på blandt flere andre.

Homofile. Film nr. 13.011. 24 min. Danmark 1972. Den danske Filmskole/Kortfilmrådet. Manuskript og instruktion: Peter Ringgaard.

Med udgangspunkt i skildringen af et homofilt pars hverdag redegøres for en række af de problemer, som denne minoritetsgruppe står overfor grundet vore vrangforestillinger.

Rødstrømper. En kavalkade af kvindefilm. Film nr. 32-047. 37 min. sort/hvid og farve. Danmark 1985, SFC og Undervisningsministeriet. Manuskript og instruktion: Mette Knudsen. Til denne film foreligger skriftligt ledsagemateriale.

Kavalkaden danner tilsammen både filmhistorie og kvindebevægelsens historie. Den indeholder citater fra omkring 20 film, der er opstået mere eller mindre som udtryk for græsrødders ønske om at videregive, hvordan kvinders livssituation i virkeligheden ser ud. Og den indeholder nyoptagelser og en sammenkædende kommentar, der sammen med de brugte citater fører film ind på emner som: De første aktioner, rødstrømpebevægelsen, kvinden som objekt, det privates offentliggørelse, **lesbisk bevægelse,** kampen for ligeløn, arbejdsmarkedet og kvinderne, basisgrupperne, kvinder i u-landene, vold mod kvinder m.v.

Dansk Dramatik

Skuespil:

Christiansen, Einar: **Thronfolger. Tre akter.** Gyldendal. 1913. 192 s.

Skuespil om en dansk homoseksuel prins, som til sidst begår selvmord. Blev i sin tid afvist af Det kgl. Teater for ikke at støde kongehuset, hvor en prins var involveret i Den Store Sædelighedssag 1907.

Kaaløe, Steen: **Komedie i grænselandet: Et teaterstykke i to akter.** Gyldendal. 1981. 103 s.

Et skuespil der foregår i Haderslev i 1906, hvor tidens to store danske digtere Drachmann og Herman Bang mødes. Sidstnævntes homoseksualitet spiller en stor rolle.

TV-teater:

Clod, Bente: Røde Tråde.

En moden kvinde forlader ægteskabet for at realisere sig selv og etablere sig i et lesbisk forhold.

Radio-teater:

Schau, Jens Michael: **Sønner.**

Et generationsstykke om familieproblematikken, bl.a. om sønnens identifikation med sig selv som bøsse.

Et ond om AIDS. Til unge i Danmark fra Det offentlige Sundhedsvæsen. Film nr. 61.064. 33 min. farve. Danmark 1986, Amtsrådsforeningen i Danmark. Instruktør: Jørgen Bonfils. Til denne film foreligger ledsagemateriale.

En undervisningsfilm til unge. Danmark er et af de lande, der har flest AIDS-smittede i forhold til indbyggerantal. Man regner med, at 10.000 i 1986 er smittet med AIDS. Den 1.6.1986 var 53 ud af 90 smittet med AIDS - døde. Filmen indledes med, at kønssygdommen syfilis sættes i et historisk perspektiv. AIDS's måde at ødelægge immunforsvaret på beskrives ved hjælp af tegnefilm. Der gives oplysning om, hvordan sygdommen smitter, hvem der befinder sig i en risikogruppe, hvordan man bedst beskytter sig mod AIDS og lidt om, hvad der sker, hvis man er smittet. Derudover hører man forskellige holdninger til homoseksualitet.

Danske film

Kortfilm:

Try to remember (1984) Stefan Henszelman. Afgangsfilm fra Filmskolen.

En trediveårig lidt hærget fyr lever for at løbe - eller omvendt - hvad løber han fra? Erindringer om uforløst, uerklæret homoseksualitet.

Venner forever (1986) Stefan Henszelman.

Splittelsen mellem overdenens krav og det jeg'et hungrer efter. Et muligt, latent bøsseforhold mellem to skoleelever.

Spillefilm:

Venner for altid (1987). Stefan Henszelman.

En film om at være sig selv bekendt, om at høre til, om sexualitet, om at være ung og at vælge. Patrick står frem i skolen som bøsse og viser frit sin kærlighed til Mads (Morten Stig Christensen).

Paradiset er ikke til salg. (1985). Teit Ritzau.

Fortæller om tre skæbner, om det "at være en rigtig sjæl i en forkert krop".

Du er ikke alene. (1978). Lasse Nielsen.

En drengeefterskole hvor forholdet mellem Bo og Kim udvikler sig til dyb forelskelse, i begyndelsen skjult men til sidst åbent også for forældrene.

Lille Spejl. (1978). Edward Flemming.

En transvestit, hans venner og den københavnske bøssescene er rammen og skildringen af en lidt patetisk, tragisk menneske-skæbne.

Et ord om AIDS. (1986). Jørgen Bonfils.

Ikke et ord om AIDS. (1986). Finn Karlsson.

To kortfilm til folkeskolens ældste klasser og gymnasiet, den første en dokumentarfilm den anden en novellefilm.

En biperson i Flamberede Hjerter. (1986). Helle Ryslinge.

Danske Videofilm (Kunstvideo):

L'amour Fou. Dogs following other traces, Part VI. Format: Video-8, 1985. 11 min. Produktion: Knud Vesterskov. Manus: Jørgen Nielsen. Kamera: Tim Groot. Klip/mix: Vesterskov, Groot. Distribution: Trekanten Video.

En billedfantasi bygget over Jørgen Nielsens performance fra frigørelsesugen i Stockholm, august 1984.

Lesbisk - fra isolation til bevægelse. Format U-matic, 1978, 30. min. Produktion: Lesbisk Bevægelse, København. Distribution: Filmcentrum.

Dynamo. Format: U-matic, 1987. 15 min. Produktion: Erik Slentø, Knud Vesterskov. Kamera: Slentø. Klip/mix: Slentø, Vesterskov. Musik: Christian Skeel/Morti Vizki. Distribution: Trekanten Video.

Er slet ikke langt fra at være en video over billederne: "Tab og genfindelse" eller "Hvordan man drømmer, og vågner op og forfølger nogen, der måske . . . ."

View of a queen. Format: Video-8/U-matic, 1987/88, 8 min. Produktion: Knud Vesterskov, Kasper Skaanning. Medv. Jørgen Nielsen. Kamera: Jens Tang. Klip/mix: Vesterskov, Tang. Musik: Mek Pek, Distribution: Trekanten Video.

Han starter sin træning i et klassisk dansestudie, men ender som "dronning" på en læder-bar, hvor hun udlever sine inderste fantasier.

En blomst en. Format: U-matic, 1986, 36 min. Produktion, kamera, instruktion, klip: Oscar Vela. Distribution: Oscar Vela.

3 mænds forhold til hinanden, lidenskab, kærlighed, sorg, angst er billeder, der kortlægger deres forhold.

Bøssehuset live. Format: U-matic, 1987/88, 52 min. Produktion: Knud Vesterskov. Kamera, lys, lyd, klip/mix: Trekanten Video. Medv./Musik: Bøssernes befrielsesfront. Støttet af: Det danske Filmværksted og Kulturministeriet. Distribution: BBF og Trekanten Video.

Et festligt forrygende og også alvorligt show fra Bøssehuset på Christiania med bl.a. grupperne: Plat Sisters, Buddah og Bagbordsindianerne, Dykes and Diamonds og Brunos Børneband.

Litteratur

Skøn litteratur:

Andersen, H.C.: O.T., Ny udgave. Forord og noter af Henning B. Forsmark. Hans Reitzel, 1962, 223 s. (org. 1836).

Der eksisterer et meget varmt venskab mellem de to unge mandlige studerende. Den ene bliver da også forelsket. Sammen rejser de ud i verden.

Bang, Herman: **Mikael.** Forlaget Trondal, 1981. 220 s. (org. 1904).

En ældre berømt kunstner holder en ung attraktiv mand som både elsker og model. Den unge mand forlader ham for en kvinde. Og kunstneren dør af jalousi og tabt kærlighed.

Bjelke, Henrik: **Første person ental.** Arena, 1968, 200 s.

4 noveller fra 60'ernes København, hvor en ung mand søger efter kontakt med både mænd og kvinder.

Bjelke, Henrik: **100 postkort fra helvede.** Arena, 1980. 143 s.

Roman i modernistisk tradition, hvor en mand flygter det halve Sjælland rundt for at blive indlagt på sindssygehospital. Flere homoseksuelle sekvenser.

Bjelke, Henrik: **To mænd eller Hvad ingen skrev om Gilgamesh og Enkidu.** Jorinde og Joringel, 1982, 45 s.

En videredigtning af et gammel irakisk sagn om de to gudeskikkelser, der slutter ubrydeligt venskab.

Clod, Bente: **Brud: Portræt af en udvikling.** 2. udgave. Gyldendal, 1983.

Et dybt engagement i kvindebevægelsen og forelskelsen i en anden kvinde, betyder Bentes opgør med bl.a. sin mand.

Clod, Bente: **Syv sind.** Gyldendal, 1980, 245 s.

Romanens lesbiske forfatter er aktiv i kvindebevægelsen og skriver samtidig på en roman om et dansk ø-matriarkat.

Clod, Bente: **Vent til du hører mig le.** Gyldendal, 1983, 303 s.

En slægtsroman om 3 generationer kvinder. Historien hænger sammen med kvindeutopien i "Syv sind" (1980), hvor de to unge døtre Kim og Gitte deltager i opbygringen af kvindesamfundet på Møllø.

Dons, Aage: **Frosten på ruderne.** Gyldendal. 1963. 263 s. (org. 1948).

I et Stockholmsk emigrantmiljø lever en mor med sin 17-årige dreng. Hun chokeres, da det viser sig, at hendes elegante og noget forfængelige søn har en elsker fra arbejdsklassen.

Dons, Aage: - og **alt blev en drøm.** Nyt Nordisk Forlag, 1949, 283 s.

I fortsættelse af Frosten på ruderne (1948) beskrives de forvirrede følelser hos den unge mand. Han tager bl.a. afstand fra andre homoseksuelle - ikke mindst da hans bedste ven svigter ham.

Duurloo, Ellen: **Dømt til undergang,** Carit Andersens Forlag, 1945, 224 s.

En ung mands udvikling, hvor et ophold i det fjerne østen betyder, at han kan dyrke erotiske udskejelser.

Eisenhardt, Jens: **Englen der blev menneske;** og andre **bøssehistorier.** Coq. 1983, 132 s.

En samling varme og menneskelige noveller.

Eisenhardt, Jens: **Kim,min elskede.** Borgen, 1981, 191 s.

En ungdomsskolelærers forelskelse i en af sine elever og deres kærlighed på trods af love og moral. Sammenhørende med:

Eisenhardt, Jens: **Køtere i natten.** Borgen, 1982. 157 s.

Forholdet mellem de to etableres, men aldersforskellen og andre problemer kommer i vejen.

Elmer, Martin: **Broen ved Argenteuil.** Vennens Forlag.1960.112 s.

Kunstmaleren Pierre kæmper med at acceptere sig selv som bøsse. Derfor har han også både elsker og elskerinde. Parisermiljø.

Elmer, Martin: **Hetz.** Jespersen og Pio. 1981. 123 s.

En ung lærer bliver afsløret som homoseksuel, og det giver *røre* i den lille provinsby, men eleverne bakker ham op.

Elmer, Martin: **Min spanske yndling.** Vennens Forlag.1963.66 s.

Med baggrund i den spanske borgerkrig i 1930'erne fortælles en lille kærlighedshistorie.

Elmer, Martin: **Et sikkert sted at være.** Tellerup. 1980. 159 s.

Ved skilsmissen fik Tony forældreretten og bor nu sammen med sin søn Robin. Han har et forhold til en anden mand, som han prøver at skjule for sønnen.

Elmer, Martin: **Verden uden drøm.** Vennens Forlag. 1959. 99 s.

En fortælling om kærligheden mellem to mænd i den amerikanske hær bl.a. under Koreakrigen i 1950'erne.

Fahlberg, Carl Hansen: **Et barn blev korsfæstet. Kaj Halvdans barndom.** 2. udg. Trondal. 1981. 180 s. (org. 1937).

Med sin arbejderklassebaggrund kæmper Kaj sig gennem skolesystemet i 1880 og 1890'ernes København. Samtidig bliver han langsomt opmærksom på sine følelser over for andre fyre. Samhørende med:

Fahlberg, Carl Hansen: **I dag flytter vi - sa' nissen. Kaj Halvdans vandreaar.** 2. udg. Forlaget Trondal. 1981. 274 s. (org. 1939).

Her rejser Kaj gennem Europa som håndværker (naver), og møder andre fyre på sin vej. Foregår i 1890'erne.

Gudnason, Ulla: **Sidste sats.** Gyldendal. 1985. 166 s.

I Venedig omkring århundredeskiftet - med en stemning som fra filmen: Døden i Venedig -" møder en dansker sønnen til en bekendt. Den unge mand har tillagt sig ekstravagante manerer og tilbøjeligheder - pludselig forsvinder han sporløst.

Houmark, Christian: **Det syndens barn.** Gyldendal. 1908. 178 s.

I en lille provinsby forelsker en ung mand sig håbløst i en af sine venner.

Houmark, Christian: **For Guds aasyn**. Gyldendal. 1910. 169 s.

En mands kærlighed til en yngre fyr bliver mødt med fordomme og sladder i den lille provinsby.

Jensen, Johannes V.: **Hjulet.** Gyldendal/Nordisk Forlag. 1905. 242 s.

I en homofil atmosfære i Chicago fortælles om mødet mellem en journalist og en homoseksuel lægprædikant, der har stor indflydelse på ham.

Johansen, Ingeborg: **Uvirkelighedens Faser.** Borgen.1967.132 s.

En indesluttet og lukket piges livslange hungren efter kærlighed fra andre piger, som også bliver hendes skæbne.

Kampmann, Christian: **Visse hensyn.** Gyldendal. 1973. 232 s.

Kampmann, Christian: **Faste forhold.** Gyldendal. 1974. 299 s.

Kampmann, Christian: **Rene linier.** Gyldendal. 1975. 245 s.

Kampmann, Christian: **Andre måder.** Gyldendal. 1975. 339 s.

Fire romaner i en en serie om en familie igennem de sociale forandringer i Danmark fra de tidligere 1950'ere frem til midten af 1970'erne. Den ældste søn er bøsse, og hans udvikling med sex, kærlighed og forhold er en betydelig del af serien.

Kampmann, Christian: **Fornemmelser.** Gyldendal. 1977. 211 s.

Kampmann, Christian: **Videre trods alt.** Gyldendal. 1979. 221 s.

Kampmann, Christian: **I glimt.** Gyldendal. 1980. 258 s.

3 biografiske romaner omkring en personlighedsudvikling. Den første om selvfornægtelse og tidligere homoseksuelle erfaringer; den anden om at trække sig ud af et ægteskab og problemer i forholdet til en anden mand; den tredje omkring engagement i BBF, "at komme ud" samt få nye venner og visioner.

Kohl, A.H.: H**jertevirtuosen.** Gyldendal/Nordisk Forlag. 1905. 274 s.

Et ægteskab bliver pludselig truet, da en mand udefra forelsker sig i ægtemanden.

Larsen, Karl: **Daniel - Daniela.** Forord af forfatteren og efterskrift af dr.med. Oluf Thomsen. M.P. Madsens Boghandel. 1922. 122 s.

Roman om en noget feminin mandling bibliotekar og hans håbløse kærlighedsaffærer i 1880'ernes København. Ifølge forord en nøgleroman til forfatterens egne oplevelser i bøssemiljøet.

Lykke, Louise (pseud.): **Danse, danse dukke min.** Rhodos 1985. 210 s. Forord af Preben Hertoft.

Den unge kvinde får via en arv pludselig mulighed for at realisere sine inderste seksuelle drømme - at underkaste sig en myndig kvindes dominans.

Løvetand Nielsen, Keld: **Al magt til kærligheden.** Demos. 1977. 129 s.

Selvbiografiske beretninger, historier og digte af en forfatter der er christianit, mekanikerlærlig og bøsse.

Manush, Hanna: **Imago: en fortælling ... om Maria, der forelskede sig i sit eget spejlbillede.** Alfehjul. 1982. 55 s. ill.

Maria får gennem sit spejlbillede lært sig selv at kende, og derigennem kraft til at frigøre sit liv og kærlighed bl.a. til Maria.

Nagel, Carsten: **Knock-out.** Coq. 1982. 259 s.

Roman om bøssernes Fabian og Mich. Om kærlighed og kedelighed.

Nagel, Carsten: **Mandens sidste nat.** Rhodos. 1976. 179 s.

I en blanding af digte, artikler og personlige beretninger fortælles om at være bøsse i et kapitalistisk samfund.

Nagel, Carsten: **Passionsfrugter og al slags vejr.** Mefisto Press. 1979. 164 s.

En række åbenhjertige beretninger fra det vilde og smarte bøsseliv i New York og Europa.

Nagel, Carsten: **Som man(d) behager.** Rhodos. 1976. 96 s.

En række selvbiografiske historier oplevet af en bøsse, der vil gøre op med mandssamfundets undertrykkende normer.

Oiling, Holger: **Udenfor.** Borgen. 1958. 219 s.

Historien om en ung mand i en provinsby. Han mister sin nærmeste ven og henfalder i dybe depressioner.

Pedersen, Poul M.: **Dampende begær,** illustrerede frække mandesex-novel1er Men's Shop. 1987. 230 s. ill.

Som undertitlen siger, er det en række historier, som tager den velkendte tråd op fra de dampende fortællinger i Cock og Jack.

Peccator, Justus: **Når normen ikke passer.** Stig Vendelkærs Forlag. 1965. 143 s.

Selvbiografisk roman om bøsselivet i 1930'erne, kærlighed til sømænd og lejlighedsvis pengeafpresning.

Rud Petersen, Ole: **Omstigning.** Coq. 1982. 226 s.

Roman om at springe ud som bøsse i provinsen og derved være åben blandt familie, venner og på arbejdet.

Schau, Jens Michael: **Byen og øen: noveller.** Gyldendal. 1983. 134 s.

Flere af novellerne har et homoseksuelt tema. Fælles er personernes splittede følelser og oplevelse af ensomhed.

Schau, Jens Michael: **I familiens skød.** Gyldendal. 1982. 141 s.

Med stærke familiebånd på Bornholm forsøger hovedpersonen at frigøre sig bl.a. ved at realisere homoseksuelle følelser.

Schønberg, Jette: **Runa.** Kirskovs Forlag. 1979. 109 s.

Roman om at bryde et ægteskab og familieliv for at etablere et nyt lesbisk forhold.

Schønberg, Jette: **Udviklinger.** Kirskovs Forlaget. 1981. 190 s.

Igennem 20 år beskrives en kvindes liv bl.a. i et lesbisk forhold, hvor opdragelsen af de to børn giver problemer.

Skov, Kirsten: **Hvorfor fordømmes min kærlighed?** Kirskov. 1978. 100 s.

I denne roman tvinges den lesbiske kvinde til at opgive sit forhold til en anden kvinde bl.a. p.g.a. en kristen baggrund.

Skov, Kirsten: **Indefra.** Kragestedet. 1976. 144 s.

Den kvindelige hovedperson kæmper sig igennem sin sindssygdom, mens hun prøver at holde sammen på sit lesbiske forhold.

Strange Petersen, Bine: **Alt er tilladt.** Hans Reitzel.1965.98 s.

Roman der bl.a. skildrer 60'ernes lesbiske barmiljø, hvor hovedpersonen prøver at finde sig selv.

Sørensen, Svend Erik: **Vil du ha[1] stumperne.** Branner og Korch. 1980. 122 s.

En familiefar i provinsen bliver langsomt bevidst om sig selv som bøsse, og romanen skildrer hans frigørelse fra fortiden og kontakt med andre bøsser.

Vasbo, Vibeke: **Al den løgn om kvinders svaghed.** Tiderne skifter. 1976. 306 s.

Roman i dagbogsform, hvor der fortælles om Vibekes, oplevelser igennem et halvt år i Oslo. Her arbejder hun som kranfører, er aktiv i lesbisk bevægelse og lever i et lesbisk forhold.

Vinding Jensen, Peter: **Drengekærlighed.** Eget Forlag. 1974. 120 s.

Om at være bøsse i tiden omkring 1940. En ung fyr forelsker sig i en heteroseksuel kammerat, og da han så får en kæreste blander politiet sig.

Ypperstedt, Xerxes (pseud.): **Den foragtede kærlighed.** Udgivet af Gunnar Møller Holst. Funkis. 1935. 448 s.

Selvbiografisk roman om en ung medicinstuderende, som forelsker sig i en gammel skolekammerat, også et tidsbillede fra universitetsmiljøet i århundredets første årtier.

Zahle, Vilhelmine: **Vildsomme veje.** Hønsetryk. 1082. 110 s. (orig. 1890).

Indeholder to historier. Den længste "Også en kærlighedshistorie" fortæller om en **ung** kvindes dybe forelskelse i en anden kvinde. Første danske roman med lesbisk indhold.

Digte:

Bjelke, Henrik: **Yin - vinterserenade til en ung mand.** Grafik og omslag af Preben Hornung. Borgen. 1982. 41 s. ill.

En række hyldestdigte for kærligheden til "en ung nordisk herre".

Bjørn Hansen, Uffe: **Nattens Gæster.** Coq. 1982. 71 s.

Digte fra bøsselivet i den københavnske subkultur.

Clod, Bente: **Opbrud.** Kvindetryk. 1978. 128 s.

Clods debutdigte - også om lesbiske følelser.

Digte om mænds kærlighed til mænd. Red. Peter Boesen og Vagn Søndergaard. Tiderne Skifter. 1980. 92 s.

Antologi af bøssedigte fra hele verden med noter.

Nagel, Carsten: **Nøgen.** Forlaget Våde Læber. 1976. 55 s.

Digte om bl.a. bøsselivet.

Vasbo, Vibeke: **Måske har jeg haft en anelse.** Kvindetryk. 1980. 77 s.

Digte især om at være lesbisk.

Ungdomsbøger:

Bosche, Susanne: **Mette bor hos Morten og Erik.** Foto af Andreas Hansen. Fremad. 1981. 49 s. ill.

En fotobog for de yngste. En hverdgshistorie om Mette der er barn i en bøssefamilie.

Elmer, Martin: **Du kan ikke flygte.** Forum. 1977. 107 s.

Ungdomsbog om en 15-årig bøsse på det barske Nørrebro.

Jensen, Eiler: **På den rigtige side?** Gyldendal. 1978. 141 s.

Ungdomsbog hvor en dreng opdager sine egne homoseksuelle følelser og derfor kontakter en bøsse i byen.

Lindstrøm, Curt: **Tag mig som jeg er.** Af Curt Linds.trøm og Nobbe Bernild. Gyldendal. 1982. 116 s.

Mens hans venner snakker om piger, føler den 16-årige Tom sig anderledes. Da han så møder den lidt ældre Sten, er han klar over, at han er bøsse.

"... **og vi skilter med det" om unge bøsser og lesbiske.** Gyldendal. 1987.

Pagh, Jørgen: **En dejlig dreng.** Tiderne skifter. 1981. 130 s.

Den 40-årige Svend bliver den 11-åriges Kims fortrolige ven. Men da det kommer frem, at Svend har været fængslet for drengesex, bliver forholdet pludselig sat i et andet lys.

Panduro, Leif: **De uanstændige.** 2. udgave. Gyldendal. 1981. 182 s. (org. 1960).

Den 17-årige Thomas føler sig tiltrukket af begge de to tvillinger Mick og Topsy fra nabofamilien. Deres onkel er desuden åbent bøsse og flirter med moderens elsker.

Ravnskov, Mette: **Line elsker** ... Høst og Søn. 1982. 70 s. **ill.**

Ungdomsbog der illustreret med fotos fortæller om Line, der elsker den lidt ældre Hanne, og om reaktionerne og presset fra omgivelserne, som forholdet giver anledning til.

Strøm, Bente (pseud.): **Goddag mit hjerte.** Spektrum.1964.182 s.

Bente er 17 år og forelsker sig i en jævnaldrende pige.Uanset omgivelserne reaktioner er Bente bevidst og glad for, at hun er lesbisk .

Biografier:

Bang, Herman: **Breve til Fritz.** Udgivet ved Ulla Albeck og Erik Timmermann. Westermann. 1951. 280 s.

Braad Thomsen, Christian: **I Fassbinders spejl. En analyse af R.W.F.'s arbejde for film, teater og tv.** Fremad. 1975. 297 s. ill.

Behandling af den homoseksuelle filmskaber Rainer Werner Fassbinders produktion frem til 1975. Bl.a. med udførlig omtale af to af hans film med homoseksuelt indhold: "Petra von Kants bitre tårer" (1972) og "Frihedens knytnæve" (1975). Filmografi.

Braad Thomsen, Christian: **Rainer Werner Fassbinder - en rejse mod lyset.** Fremad. 1983. 255 s. ill.

Med udgangspunkt i Fassbinders død i 1982 gives en indføring i ideerne bag og selve produktionen, som Fassbinder har stået for siden 1975. CBT ser desværre F's homoseksualitet som "forlængelse af barnets polymorft-perverse-kondition"' ' ! ! !

Elmer, Martin: **Erik min elskede.** Kirskovs Foralg 1987. 119 s. ill.

Martin Elmer, der har spillet en aktiv rolle i den homoseksuelle frigørelsesbevægelse, fortæller om sit samliv med Erik Fink - hans ven gennem mange år.

Fogedgaard, Helmer: **Sådan er jeg. Et liv med mange facetter.** Grafolio. 1977. 127 s.

Erindringer fra en af pionererne i den danske homoseksuelle bevægelse.

Houmark, Christian: **Naar jeg er død. Et selvportræt.** Branner og Korch. 1950. 55 s.

Erindringer om de tidligste år som homoseksuel og om forholdet til forfatteren Herman Bang. Skrevet i 1926.

Houmark, Christian: **Timer der blev til dage.** Udgivet efter hans død af Horatio. Thanning & Appel. 1950. 160 s.

Houmarks officielle memoirer, der også omhandler forholdet til Herman Bang.

Jacobsen, Harry: **Den unge Herman Bang.** Mennesket, Digteren, Journalisten og hans by. Hagerup. 1954. 174 s. ill.

Jacobsen, Harry: **Herman Bang. Resignationens Digter.** Hagerup. 1957. 214 s. **ill.**

Jacobsen, Harry: **Årene der gik tabt. Den miskendte Herman Bang.** Hagerup. 1961. 232 s.

Jacobsen, Harry: **Den tragiske Herman Bang.** Hagerup. 1966. 263 s. ill .

Jacobsen, Harry: **Herman Bang. Nye studier.** Nordisk Bogforlag. 1974. 120 s. ill.

Denne serie på 5 bøger udgør et af de grundigste og fyldestgørende studier *over* Herman Bangs liv og litterære produktion. Gang på gang understreges den indflydelse Bangs homoseksualitet og selvfordømmelse havde på hans skriverier og handlinger.

Waleng, Benni: **Skyggen af min far.** Illustreret af Eskild Hauchrog. Forlaget Tenti. 1982. 117 s. ill.

Forfatteren fortæller om sin barndom og opvækst og om, hvordan han har frigjort sig herfra. Desuden om sit arbejde med at acceptere sig selv som bøsse.

Faglitteratur:

Albæk, Erik: **Velkommen på prutten - om bøsser, ret og moral.** Af Erik Albæk og Knud Hansen. Grus Arbejdstekster. Forlaget Grus. 1981. 68 s.

En seminaropgave til faget Retlig samfundsbeskrivelse ved Institut for Samfundskundskab, Århus Universitet.

Bøssekærlighed - sex og samliv. Borgen. 1985.

Christensen, Aksel: **Et seksuelt mindretal. En skitsemæssig beskrivelse af det homoseksuelle problem.** Hans Reitzel. 1961. 182 s.

En debatbog baseret på interviews med 104 homoseksuelle.

Bøssekampens politik. Artikler fra et tiårs bøssekamp og bøssefrigørelse. Redigeret og oversat af Wilhelm von Rosen. Forlaget Pan. 1979. 191 s.

Hovedsageligt amerikanske artikler fra 70'ernes bøssebevægelser.

Claesson, Bent H.: **Dreng og pige, mand og kvinde. Sexorientering for unge.** 6. udg. Hans Reitzel. 1981. 176 s. ill.

Bogens afsnit om homoseksuelle er blevet til i tæt samarbejde med bøsser og lesbiske.

Dreslov, Aksel: **H.C. Andersen og "denne Albert Hansen".** Samlerens Forlag. 1977. 88 s.

Om forfatteren Carl Hansen Fahlberg og hans artikler fra århundrede skiftet om H.C. Andersens homoseksualitet.

Elmer, Martin: **Homofil - og hvad så?** Vennens Forlag. 1968. 78 s.

En debatbog skrevet af redaktøren af tidsskriftet Vennen.

Elmer, Mantin: **Den lilla for de unge.** Af Martin Elmer og Erik Fink. Vennens Forlag. 1980. 96 s.

En brugsbog i lommeformat om homoseksualitet for skoleelever.

Elmer, Martin: **Selvmordsrapporten**. Chr. Erichsens Forlag. 1974. 155 s.

Bogen beskriver baggrunden for homoseksuelles selvmord belyst med autentiske beretninger.

Elmer, Martin: **Trivsel også for de homofile.** Rhodos. 1971. 166 s.

Debatbog om homoseksuelles levevilkår.

Hertoft, Preben: **Du og det andet køn.** Nyt Nordisk Forlag. 4. rev. udg. 1981. 108 s. ill.

Seksualoplysningsbog med væsentligt afsnit om homoseksuelle.

Hertoft, Preben: **Klinisk Sexologi.** 2 udg. Munksgaard. 1980. 384 s. 111.

En lærebog til medicinstudiet. Om homoseksualiet s. 257-289.

Homophilos (Helmer Fogedgaard): **Hvorfor er vi sådan? Årsagen til homosekusalitet forklaret.** Vennens forlag. 1949. 12 s.

Diskussion af de maskuline og feminine principper. Fortaler for en mennesketype: "det tredje køn".

Hvorfor er de sådan? Et studie over homoseksualitetens problemer. Red. af Jarl Wagner Smitt. Hans Reitzels Forlag. 1951. 223 s.

En bredt anlagt redegørelse af "problemet", som det så ud i begyndelsen af 1950'erne.

Højgaard, Gunna: **Kære forældre.** Lesbiske fortæller om deres forhold til familien. Demos. 1978. 124 s.

Samtaler med lesbiske og deres pårørende, kommentarer og digte.

Højgaard, Mogens: **Forargelsens marked.** Hans Reitzels Forlag. 1964. 104 s.

En debatbog om det forargelige i de forargedes indstilling til homoseksualitet.

Jersild, Jens: **Hvad unge bør vide om homoseksualitet, prostitution, sædelighedsforbrydelser, kønssygdomme.** Munksgaard. 1959. 71 s.

Jersild, Jens: **Den mandlige prostitution.** Dansk Videnskabs Forlag. 1953. 149 s.

Jersild, Jens: **De pædofile.** Børneelskere. Nyt Nordisk Forlag. 1964. 224 s.

Chefen for sædelighedspolitiet i København - Jens Jersild - bekæmpede bøsserne i 50'erne og 60'erne. I pseudovidenskabelige bøger argumenterede han for, at homofile mænd var en trussel mod ungdommen p.g.a. trækkerdrengefænomenet.

Johansen, Anette: **Rapport om homofile.** Af Anette Johansen og Jørgen Johansen. Lindhardt og Ringhof. 1973. 187 s.

Beretninger, livshistorier, interviews og artikeler suppleret med debatindlæg.

Kiselberg, Steffen: **De gamle grækere og den nye mand.** Græsk homoseksualisme i idéhistorisk og kønspolitisk betydning. Rudimenta Graecolatina 4. Museum Tusculanums Forlag.1982.93 s.

Forfatteren sætter bl.a. den oldgræske homoseksualitet i forhold til vore dages mandebevægelse og kvindebevægelse.

Kvindefællesskaber: En samling tekster om det lesbiske i alle kvinder. Af Helle Jarlmose m.fl. Alfehjul. 1983. 104 s. **ill.** 1. del af lesbisk temaserie.

Bogens kapitler: Iscenesatte kvinde- og mandsroller, Gammeljomfruer, Heteroseksualitet er en politisk institution. De mandsidentificerede lesbiske er osse vores formødre. Kvindelighed. I jomfruens tegn.

Kvinde kend din krop: En håndbog. Red. Hanne Fokdal. Tiderne Skifter. 1986. 586 s. ill (1 udg. 1975).

En klassiker der står på mangen en kvindes boghylde - og nu også på LBL's bibliotek.

Lerck, Nini: **Om lesbiske familier.** En undersøgelse af Nini Leick og John Nielsen. Studenterrådet ved Københavns Universitet. 1973. 162 s.

Bogen er et resultat af en specialopgave i psykologi ved K.U.

Lesbiske. Fra isolation til bevægelse. Lesbisk bevægelse. 1975. 40 s.

Digte, artikler, beretninger og debatindlæg.

Lutzen, Karin. **Hvad hjertet begærer - Om kvinders kærlighed til kvinder.** Tiderne Skifter. 1987. 343 s. ill.

Mandeliv. Red. Søren Thorsen. Gyldendal. 1980. 143 s. ill.

Blandt mange spændende artikler bl.a.: Wilhelm von Rosen: "Mandsrollen".

Mænd - det svækkede køn. Red. Claus Clausen, Phillip Lauritzen og Erik Thygesen. Tiderne Skifter. 1974. 238 s.

Bl.a. artikel s. 214: Erik Thygesen: "Det er godt at være bøsse. Samtale med medlemmer af Bøssernes Befrielsesfront."

Olsen, Heinreich: **Under fire øjne.** Om homoseksualitet. Brandmoses Forlag. 1932. 46 s.

Et debatindlæg der gør opmærksom på lovens skyld i pengeafpresninger. Her tænkes på homoseksuelles forhold til mindreårige.

Samlivsformer nu og i fremtiden. Rapport fra seminaret d. 25.-27. april 1975 afholdt af Forbundet af 1948. Redaktion Helle Jarlmose. Forbundet af 1948, 1976. 39 s.

Indlæg fra en dommer, andre jurister og øvrige debattører om bøsser og lesbiskes problemer i forbindelse med lovgivningens bestemmelser om samlivsforhold eller mangel på samme.

Sex **er mer[1] end de siger.** Det er dit liv og dine følelser. Red. Lars Thomsen. Forlaget Pan. 1981. 79 s.

En omfattende undervisningsbog for unge om bøsser og lesbiske skrevet af bøsser og lesbiske.

Toft, Mogens: **Kvinde/kvinde, mand/mand.** Seksualvejledning af Mogens Toft og John Fowlie. Stig Vendelkær. 1971. 72 s. ill.

En fotoillustreret vejledning i seksuallivets glæder for bøsser og lesbiske og til orientering for andre.

Ufer, Niels: **§ 225, stk. 4. Meningsdannelser om et mindretal.** Hans Reitzels Forlag. 1965. 108 s.

En beskrivelse af baggrunden for vedtagelsen af den såkaldte "grimme lov" i folketinget 1961 og afskaffelsen igen i 1965.

Vanggaard, Thorkild: **Phallós.** Gyldendal. 1969. 214 s. **ill.**

Et grundigt studie i fallosdyrkelsen og dertil knyttede homoerotiske elementer i forskellige samfund. Pik-kulturens bibel.

Vi blæser på det hele. En bog om ølejr. Red. Niels Kristensen

og Kurt Overaa. Eget Forlag (Riitch!). 1981. 64 s. ill.

Billeder, tekster m.m. fra en bøsse-ølejr på Agersø.

Vil du noget, må du kæmpe for det! Kvinde stol på egne kræfter. Lesbisk bevægelse. (Ca. 1980). 66. s.

En lang række digte, tekster, billeder fra kvinders oplevelser i Lesbisk Bevægelse, på ølejr og i andre rene kvindesammenhænge.

Wulf, Tabita: **Lesbisk kærlighed.** Fokus på en minoritet. Thaning & Appel. 1973. 136 s.

Populært anlagt og bredt favnende oplysningsbog om lesbiskes sociale situation.